

Faktid ja kommentaariid

«KODUMAA»

LISA

TALLINN

1970

Hind 10 kop.

2

Tarku Riikliku Ülikooli

Peamiskogu

75982

SEEKORD pöördume järjekordselt tagasi sündmuste juurde, millest on möödunud pool sajandit. Siin publitseeritavad allikmaterjalid hõlmavad peamiselt 1919. aastat, mida algusest lõpuni läbis raske ja ohvrite rikas sõda. Koos sõja lõpetamise probleemiga seisis päevakorral palju muudki, mis rahva edasise käekäigu seisukohalt ei olnud vähem määrava tähtsusega.

Meil tuleb juttu üksikasjadest selle aasta iseloomulikumate olukordade kohta. Ja kuigi need pakuvad mitmeti huvi igapähele, kellele Eesti ajalugu midagi tähendab, märkigem siiski, et käesoleval juhul täidame ennekõike noorema põlvkonna tellimust. Tema huvis oma rahva ajaloo allikmaterjalide vastu esineb muidugi erisuguseid taotlusi. Kuid üheks alternatiiviks on kahtlemata iseseisva, individuaalselt järeldustele pürgiva isiksuse vajadus leida tõestusi suviti Seedrioru Metsaülikoolis, Gimo kursusetel, kusagil aastapäevakõnes või mõnes ajalooainelises trükises aksioomidena serveeritavale «absoluutseile tõdedele», mis küll ei rahulda mõtlevat vaimu, see-eest aga tõstatavad enamasti vastuseta jäävaid küsimusi. On ilmne, et viimaste tõstatamisega püütakse vabaneda mingist arusaamatustundest, mis on tekkinud kokupuutest Eesti ajaloo teatavasüunalise käsitlusviisiga. Ajalookirjandusega tuttav inimene võib enam-vähem õigesti määratleda ka sellelaadsete küsimuste ajendi — Evald Uustalu koostatud teose «Eesti Vabariik» (Eesti Kirjaniike Kooperatiiv. Lund, 1968). Sellele viitab küsimuste lähedus mainitud teoses esinevatele vastuoludele, mis ilmselt on sattunud traditsioonilise «isamaalise ajaloo» poolt veel mõjutamata loogika vaatevälja. Mõtlev isiksus loeb ja temale ebaloogilisena näiv tekitab küsimärgi:

«... KUIDAS MÕISTA, ET PÄRAST ÜLEM-JUHATAJA TEADAANNET, MILLE KOHA-

SELT MAA VAENLASEST TÄIELIKULT VABASTATUD OLI, ALUSTAS VENE PÕHJAKORPUS VIRU RINDEL PEALETUNGI PUNAVÄGEDE VASTU, — OLI SEE VENE KORPUS EESTI VABADUSSÕJAST OSAVÕTJA VÕI PEETI ÜHEL JA SAMAL AJAL EESTI TERRITOORIUMILT MITU ERALDI SÕDA? MILLISE OSAKS OLI SEE, KUS LIITLASTE SÕJALISE MISSIOONI LIHKME KINDRAL F. MARSHI POOLT JAGATI KA EESTI SÕJAVÄELE KAKS RINDELÕIKU, ÜKS VENE-MAAL, TEINE LÄTIS?»

«KUIDAS VÕIB INGLISMAAD LUGEDA NÕUKOGUDE VENEGA MITTE SÕJAS OLNUKS, KUI TA LAEVASTIK RÜNDAS VENE LAEVU, KROONLINNA JA POMMITAS KINDLUSI? KAS TEMA LAEVASTIK OLI SIIS EESTI VABARIIGI KÄSUTUSES VABADUSSÕJA PIDAMISEKS JA SÕDIS EESTI LIPU ALL?»

«... MIDA TEGI LIITLASTE SÕJALINE MISSIOON BALTIMAIL, ET VÕIS SUNDIDA EESTILE PEALE RAHU LANDESWEHRIGA, KÜLL AGA AVALDAS SURVET RAHUTEGEMISE VASTU VENEGA, MIS OLI VALITSUSE AMMUSEKS EESMÄRGIKS?»

Muidugi ei pruugi kõik säärased küsimused olla põhjustatud Evald Uustalu «Eesti Vabariigist» ja meie eesmärgiks pole seda teost siinkohal retsenseerida. Kuid see trükk on värskeim omasuguste hulgas ning tahaksime märkida, et selle esimeses osas leiame siin käsitledava aja-järgu kohta mõndagi objektiivset. Teadagi on see pagulasajalookirjanduses erakordne nähe. Omeli jätab koostaja 1919. aasta sündmusi kirjeldades ukse valla küsimärkide tultvale. Ja üks esimesi nende hulgast puudutab probleemi, kui-võrd Eesti kodanliku valitsuse 1919. aasta poliitikas esikohal seisis sõda või rahu.

MIS MÖTTES «SAMASUGUSED SEISUKOHAD»?

Rahuläbirääkimiste mõte ei olnud uus. Eestl delegatsioon oli seda küsimust arutanud juba 4. ja 25. veebruaril (1919), mille puhul Piip ülesandeks sai asja Briti delegatsiooni liikmete hulgas sondeerida. Nende tulemustena saatis Piip 13. märtsil Tallinna soovitus N. Venelt rahutingimusi järele kuulata. Vahepeal oli ka Tallinnas omal käel samasugustele seisukohtadele jõutud.

E. Uustalu

Kui siin mainitud «seisukohtade» all on mõeldud tollaste Eesti valitsevate ringkondade soovi rahuläbirääkimisteks ja Nõukogude Venemaa rahutinguuste väljaselgitamiseks, siis tekib paraku küsimus: kes olid need «samasugustele seisukohtadele jõudnud»? Tõsi, mõnes «Sotsiaaldemokraadis» ilmunud artiklis tehti 1919. aasta kevadel ilmselt rahva meeleolu arvestades propagandistlikku juttu rahust, sest oli käimas Asutava Kogu valimiste eelne kihutustöö. Mida mõtlesid ja ütlesid aga teised võimu juures või selle lähedal seisvad ringkonnad, seda peaksid iseloomustama 1919. a. kolme peaministri seisukohad.

Eesti kodanluse esimese peaministri ja täiesti oma nime väärt sõjaministri seisukoht sõja ja rahu küsimuses oli väga selge: «Meie enamlastega rahu teha ei saa ja nendega tuleb sõdida, kuni nad kukutatud on.» Need sõnad öeldi mõne erakonna juhtivate tegelaste nõupidamisel 17. juunil. K. Pätsi sõjapartei häälekandja «Maaliit» kinnitas omalt poolt: «Rahutegemine Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel ilma liitriikide nõusolemiseta ei kujune mitte «suurpoliitiliseks» sündmuseks selles mõttes, et Eesti midagi võidaks ja võiks, vaid selles, et ta kaotab ja kokku langeb. Ja tõesti, mis oleks selle sündmuse otsekohene tagajärg? Esimene tagajärg oleks see, et paremal korral meie välispoliitika ja ühes sellega terve meie riikline olemine liiduriikide, eeskätt Inglismaa viljast ja toetusest ilma jääks. Halvema korral võiksid liiduriigid veel surveabinõusid blokaadi ja muul sarnasel näol tarvitusele võtta...» Või siis: «Veel jõupingutus ja enamlusele oleks surmasilmus kaela ümber tõmmatud. Siin on koht, kus tahes või tahtmata ka Eesti teenustest sõjas enamluse vastu ei saa vaikides mööda minna. Üleilmises sõjas enamluse vastu on Eesti

kangelaslikku meelekindlust ja vahvust üles näidanud. Seda teame meie kõik. Ühes sellega aga oli Eestil ka haritud maailma, eeskätt Lääne-Euroopa poolehoidmine kindlustatud. Kõik, mis meie senini riikliselt olemine, on peaaesjalikult sõjas enamluse vastu kätte saadud. Veel rohkem, kui enamluse kaela ümber ähvardab keerduda surmasilmus, siis on Eesti selle silmuse loomises üks kõige töökamate seppadest olnud ja surmaoheliku üks kõige tugevamatest lülidest.»

Muidugi on siin iseenda saba üleloomulikult kõrgele tõstetud, kuid

enneaegne ja hukutav peapööritus on sõjahullusega ikka kaasas käinud. Mõnevõrra tagasihoidlikum oli sõnades K. Pätsi järglane tööerakonna liider O. Strandman. Ta jättis nii oma kõnedes kui ka valitsuse deklaratsioonis Asutavale Kogule võimaluse mõtelda, kuidas kellelegi meelepärane:

«Alles pärast seda, kui vaenlane Eesti vabariigi piiridest välja oli aetud, tekkis küsimine: mis on meie sõjasihid, kui kaua sõdime ja missugused on need teed, mis viivad sõja lõpule. Niikaua, kui neid küsimusi ei tekkinud, oli asi lihtsam. Hiljem tulid juba lahkkelid kuuldavale. Ühed arvasid, et Eesti peab oma saatust siduma nende valgete vägedega ja tolleaegse liitriikide poliitikaga, kes ütlesid, et kõigepealt tuleb enamlus kukutada. Teised leidsid, et Eesti vabariigi ülesannetes ei seisa mitte enamluse kukutamine Venemaal, vaid et meie oma poliitikat ise peame ajama...»

Asutava Kogu valimised Tallinna valitsuse sõjaväes 1919. a. aprillis. Hääletamist korraldati sõjaväe majutuspaikades. Juhtus, et sel puhul saadeti valitsuse vastu meelestatud mehed rindejoonele, millest ometi polnud alati kasu. Nõukogude Venemaa vastu sõda alustanud ja Eesti lääneriikide sõjavankri ette rakanud K. Pätsi valitsuspartei kandidaatide poolt hääletas vaid iga viieteistkümmes valija. Nii sai Maaliit 457 906 antud häälest ainult 29 989 ja 8 saadikukohta 120-st. Sotsiaaldemokraatide, tööerakondlaste ja sotsialistide-revolutsionääride poolt hääletamisega — need parteid pakkusid sotsiaalseid uuendusi ja rahu — oli sõjale «ei» ütelnud ka sõjavägi. Asutavas Kogus said enamuse kodanlikud vasakpoolsed parteid — 78 kohta. K. Pätsi sõjaväliitsus pidi aga tagasi astuma võimu juurest, mis oli saadud Saksa riigi peavoliniku A. Winnigi lepinguga 19. nov. 1918. Asutava Kogu poolt moodustatud O. Strandmani valitsusel polnud sõja jätkamise poolt tuua muid argumente, kui et «Eesti peab oma saatust siduma valgete vägede ja liitriikide poliitikaga», tunnistades seega, et sõda toimub võõrastes huvides.

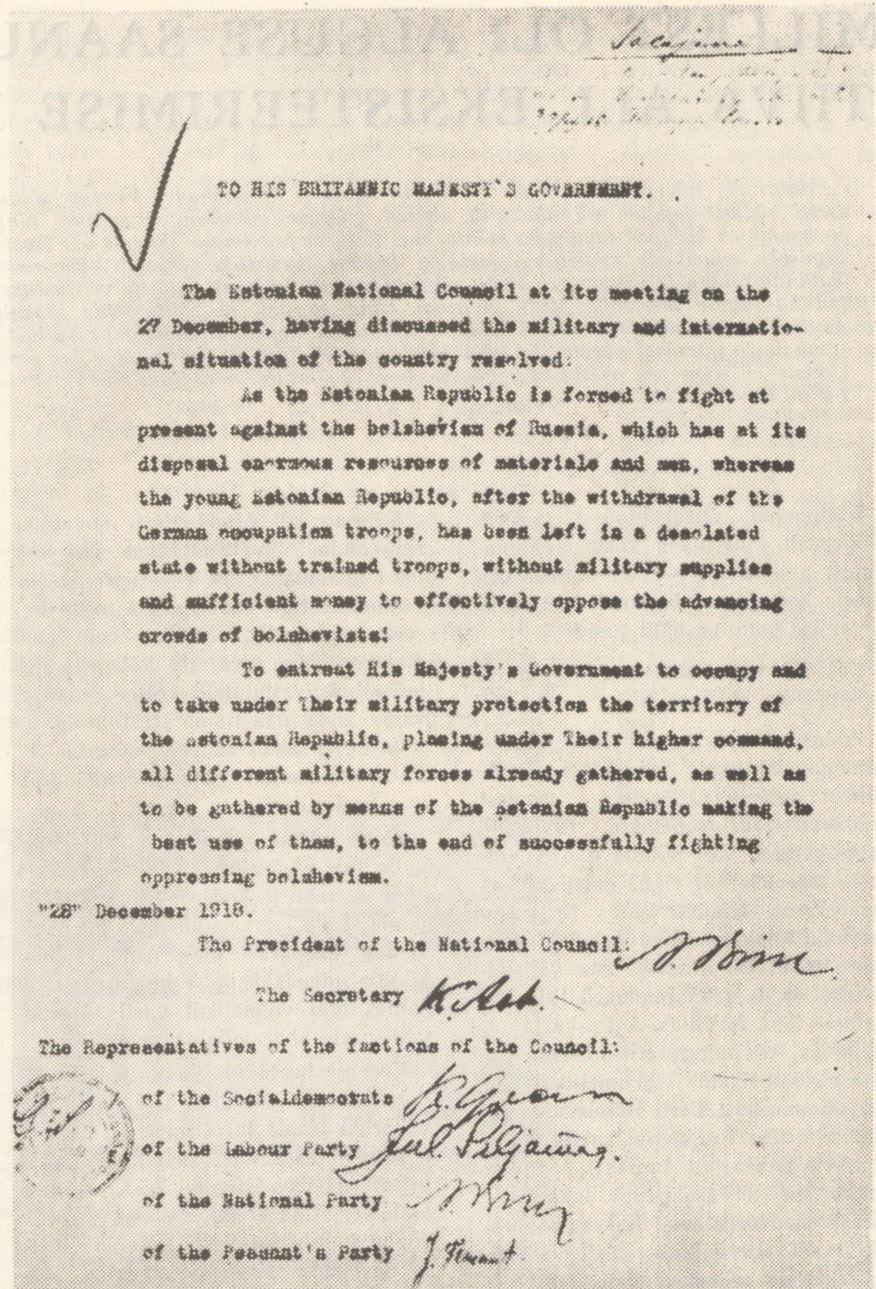
Selle aasta kolmas peaminister, kelle valitsusajal ka vaherahu ja sellele järgnenud Tartu rahuleping sõlmiti, oli avalikkuse ees mõnevõrra kavalam. Rahvaerakonna liidri Jaan Tõnissoni seisukoha esitas muidugi «Postimees», kus see sai järgmise sõnastuse:

«Et meie iseseisvus teiste riikide poolt tunnustamist nõuab, jah, veel enam, et meie jõu poolest ilmarahvaste peres võrdlemisi nõrgad oleme, siis on meil selle iseseisvuse kaitsmiseks vägevamate häätahtlikku poolehoidmist tarvis... On tarvis, et meie siin orientatsiooni valime, s.o. et meie õigesti ära tunneme, missuguse suurriigi ja vähemate naabrite huvid meie omadega kõige enam kokku sünnivad, sest selle või nende riikidega käsikäes peame siis pääsjalikult käima ja oma poliitikat juhtima... Sest see on kindel: poliitika on rahvusvaheline äri, kus midagi ei tehta ainult ilusa näo ja armsate sõnade pärast, vaid selgesti äratuntud reaalsete huvide pärast.» Ja edasi: «Meie võime, muidugi teatavate kompensatsioonide vastu, Inglismaale siia laevastiku toetuspunkti anda, kus tema kindlasti jalga võib kinnitada, nagu Gibraltar, Maltas või Adenis...»

Kokkuvõttes saaksime vahest järgmise pildi 1919. aasta esimese poole poliitilise raamistikku: käib imperialismi ülemaailmne sõda enamluse vastu, millest osavõtuga olevat Eesti eeskätt Lääne-Euroopa poolehoiu võitnud (Maaliit); vägevamate heatahtliku poolehoiu tarvis tulevat ka edaspidi säärast kaupa pakkuda, mis poliitilises äris turgu leiab (rahvaerakond); ehk teiste sõnadega öeldud — Eesti pidavat oma saatuse siduma liitriikide poliitikaga, kes väidavad, et kõigepealt tuleb enamlus kukutada ja siis muud küsimused lahendada (tööerakond), kuigi teoreetiliselt eksisteerib ka iseseisva poliitika alternatiiv.

Agas see kõik on ju hoopis midagi muud, kui «samasugustele» seisukohtadele jõudmine rahuläbirääkimiste võimaluste üle!

Siit järeldus, et mitte just meisterlik ajalootõe vassimine jätab alati võimaluse kahelda väidetavas. Tõepoolest, kui oldi ühistele seisukohtadele jõutud rahuläbirääkimiste mõtte asjus, miks siis Eesti kodanlik valitsus jätkas sõda terve 1919. a. vältel?

Eesti Maanõukogu (Maapäeva) palvekiri Inglise valitsusele, milles öeldi, et pärast maa sõjalise ja rahvusvahelise seisukorra läbiarutamist tuldi 27. detsembril 1918 otsusele «paluda kuninglikku valitsust okupeerida ja oma sõjalise kaitse alla võtta Eesti Vabariiki, sealjuures jõudude intensiivsema ärakasutamise sihis oma ülemjuhataste alla võttes kõiki sõjaväelisi jõudusid, mis Eesti Vabariigi kulul juba korraldatud on ja veelgi korraldatakse pealetungiva enamluse vastu võitlemiseks». Palvet koos meeldiva pakkumisega põhjendatakse sellega, et Eestil tuleb võidelda Venemaa enamlusega, kellel määratu suured inimeste kui ka varustuse tagavarad kasutada.

Toodud väited olid küll alusetud. 1918. a. lõpus opereerisid Tallinna valitsuse vastu peamiselt Eesti punased kütipolgud. Saksa okupatsioonivägede ladudest oli kodanlik valitsus saanud oma sõjaväe tarvis varustust vähemalt 8000–10 000 mehele, sealhulgas 121 kahurit, 108 raskekuulipildujat, 221 miini- ja pommipildujat. Peale selle oli Saksa relvastus Vene Põhjaarmee, Balti-Saksa rügemendil ja 11 000-liikmelisel Kaitseliiduks ümbernimetatud okupatsiooniaegsel Bürgerwehri. Riist andsid sakslased Eesti ajutisele valitsusele peaaegu miljon rubla rahas ja 2 soomusrongi.

MILLEST OLİ ALGUSE SAANUD VÕÕRA TIIVA ALL EKSISTEERIMISE KURSS?

Alates 28. novembrist (1918) oli Eesti Vabariik Nõukogude Venega sõjas. Eesti sõduril puudus tol ajal usk alanud võitluse võitmise võimalusse ning jooksuminek kujunes tavaliseks nähtuseks. Kõigest hoolimata suudeti uue aasta alguseks enamlaste pealetung peatada. Inglise laevastiku eskaadri ilmumine Tallinna reidile 12. detsembril tõstis silmanähtavalt nii eesti sõdurite võitlustahet kui ka tagala meeleolu. Mitte vähemat mõju moraali ja võitlustahte tõusule Eesti sõjaväes avaldas soome vabatahtlike esimese kompanii saabumine Tallinna vana-aasta viimasel päeval. Ta võis nüüd oma ihusilmaga näha, et väike eesti rahvas ei seisa ses võitluses määratu vene kolossiga mitte üksinda, vaid et tal on innukaid abilisi.

E. Uustalu

Ülaltoodud seisukohtadest väärib kõigepealt tähelepanu küsimus «innukatest abilistest». See on ühtlasi võti Eesti kodanlike ringkondade traditsioonilise poliitika hälli juurde.

Kes oli kelle abiliseks? Ja milles hakati keda abistama?

Püüdkem siia selgust tuua tagasi-vaatega poliitiliste kontaktide juurde 1918. aastal. Esimesed nendest kuuluvad aastavahetusse 1917/1918 ja kuigi need veel polnud n.-õ. «valitsuste tasemel», oli algus ometi tähelepanuväärne. Nimelt teatas Briti impeeriumi diplomaatiline esindaja Petrogradis F. O. Lindley oma välisministrile, et 10. (23.) jaanuaril 1918 külastasid teda J. Vilms, J. Poska ja J. Seljamaa, kes informeerisid Saksa valitsuse poolt nädala eest ametlikult tehtud ettepanekust Eesti iseseisvuse garanteerimiseks tingimusel, kui Eesti aksepteerib Saksa protektoraati. J. Poska teatas siis, et tsaaririigi taastamise korral «nad eelistavad Saksamaa protektoraadi alternatiivi». Briti välisminister laskis seliast sõnumist oma asjadeajaja Barclay kaudu Washingtonis informeerida ka USA riigisekretäri ja nii see avaldus sattus Ühendriikide ametlike dokumentide hulka. Ka ameerika ajalooteadlane M. W. Graham kirjutab, et «Saksa sõjaväelised võimud tegid Eesti (Maapäeva) vanematekogule ettepaneku järgneda Soomele ja kuulutada ennast mitte ainult Venemaast eraldatuks, vaid iseseisvaks riigiks Saksa protektoraadi all». Veebruari lõpus ja märtsi alguses 1918 okupeerisidki Saksa väed kogu Eesti territooriumi ja siin kehtestati sõjaväeline okupatsioonirežiim.

Säärane oli olnud Eesti kodanlike ringkondade «välispoliitika» üks esimesi avaldumisi. 24. veebruari iseseisvusmanifestiga kaasnes siis mitte iseseisev rahvuslik poliitika, vaid endi andmine võõra tiiva alla. Rahva ja ajaloo silmis vallutajaid võttis kodanlus vastu enda päästjaina. Üldtuntud on tollase «päästekomitee» esimehe K. Pätsi esinemine okupatsioonikindrali von Seckendorfi ees:

«Meie oleme rõõmsad, et ülesanne, mille Teie Ekstsellents enesele seadnud olete — rahu ja korda meie maal jälle jalule seada — meie püüetele täielikult vastab, mispärast meie nende rahva kihtide nimel, keda esindame, selles suhtes igal võimalikul viisil sõjaväevalitsusele abiks olla tahame...»

Vaevalt keegi ülaltoodu puhul väidab, et von Seckendorf tuli appi Eesti vabariiki looma ja et mitte K. Päts ei pakkunud koostööd okupantidele, vaid asi oli hoopis vastupidi! Tõsi, pagulasajalookirjutaja ei salga enam, et riigivõimu juurde sai Eesti kodanlus 1918. a. novembris siiski Saksa riigi peavoliniku A. Winnigi vahendusel — siis kui revolutsioon Saksamaal oli keisrivõimu kukutanud ja Saksa väed kapituleerusid antandile. Nii et ikkagi abistas, vähemalt revolutsioon!

Aga juba detsembris rutati taas «vabariiki» maha matma.

Nii nagu kodanlik ajalookirjandus on hoolega varjanud K. Pätsi 1. märtsi avaldust von Seckendorfi ees, niisamuti on vaikitud ka Maapäeva 27. detsembri õhtusest istungist. Nimelt peeti sel päeval kaks koosolekut. Hommikusel istungil võeti vastu hädasõnaline üleskutse maailma rahvastele, mil-

les kõneldi Eesti võitlusest oma iseseisvuse eest. Õhtusel rängelt kinnisel istungil paluti aga sama Maapäeva nimel Eestimaa muutmist Inglismaa protektoraadiks. Viimase küsimuse arutamist alustas J. Teemant küsimusega K. Pätsile: «Kas me ei peaks valitsust paluma selleks sammusid astuma, et meid inglaste poolt okupeeritaks?» K. Päts vastas: «See on niisugune soov, mida meil Ajutises Valitsuses vähemalt 20 korda avaldatud on. Võin ainult öelda, et meie selles mõttes kõik oleme teinud, mis võimalik... Minu ettepanek oleks: maa esindus saadab delegatsiooni admiralile juurde, kes seda paluks, et Inglismaa meid okupeeriks.» Sellele järgneski «Tema Briti Majesteedi valitsusele» läkitatava märgukirja vastuvõtmine (vt. fotokoopia 3. lk.).

Nii oli «Eesti Vabariik» 1919. aasta jooksul olnud kahel korral poliitiliseks mängukanniks. Isegi kolmel korral, kui arvestada ka J. Poskale Pariisi kaasaantud instruksioone, milles nähti ette — kui antandilt iseseisvuse tunnustamist ei saada — nõustumist Venemaa autonoomse osa staatudiga.

Sellise kummalise poliitika põhjusi pole raske mõista. 1918. aasta alguseks oli kodanlikel ringkondadel ammugi selge, et Venemaa Oktoobrirevolutsioonil loodud revolutsiooniline võim ei lange iseenest kokku, ja kuna neil ringkondadel polnud vähimatki jõudu sellega ise toime tulla, anti end Saksa keisririigi «kaitse alla». Rahvusliku iseseisvuse idee oli muudetud vahetusrahaks. Teist korda toimus see detsembris, kui nõukogude võim oli Tallinnast 30 km kaugusel ning ajutisel valitsusel polnud ei vabatahtlikust ega sunduslikust mobilisatsioonist hoolimata talle ustavat sõjaväge. Kõik see oli tollal niivõrd ilmne, et pärastine professor J. Uluots dekreeris 30. aprillil 1919 Asutavas Kogus: «Ajutisel valitsusel oli tarvis valida kahe võimaluse vahel ja veel rohkem — ta pidi aru saama, et Eestimaa ei või olla tegelikult iseseisev, tema peab olema kas enamluse avangard ehk suurriikide liidu avangard.»

Nii et, kui rääkida Eesti «innukatest abilistest», võib kahtepidi mõista. Kodanliku ajutise valitsuse jõud olid tõesti väga nõrgad ja seda mitte «Vene kolossiga» kõrvutades. Mingisugust kolossi ei olnud: majandusliku katasstroofi piirini viidud Nõukogude Venemaa vastu sõdisid Ühendriigid, Inglismaa, Prantsusmaa, Jaapan, mitmesajatuhandelised Vene valgete väed. Nõukogude Venemaa oli surutud kägistavasse haardesse kõigist neljast maailmakaarest. Eesti kodanluse võimu nõrkus seisnes aga selles, et rahva silmis jäi ta Saksa okupantide käsila- seks, agressori abil võimule upitatuks. Ning seepärast oli tarvis ikka ja jälle- gi nõutleda võõrast okupatsiooni ja võõrast sõjajõudu.

Kui 1918. a. novembris, pärast Sak- samaa sõjalist kokkuvarisemist ja Bresti lepingu annulleerimist hakkas okupatsioonieelne revolutsiooniline võim — tööliste ja talupoegade nõuko- gud — Eestisse tagasi pöörduma, oli kodanlus selle «agressiooniks» kuulu- tanud. Sama mõistet polnud ta eales

kohaldanud Saksa okupantide suhtes. Vähe sellest, nende jõududega loodeti veel ka sõda pidada. Nii on kodanlikus ajalookirjanduses (ja ka E. Uustalul) 28. novembri Narva lahingut nimetatud «vabadussõja alguseks», kus «Laidoner astus 750 mehega Vene punaste pol- kude vastu», nagu mullu ühes oma kõnes väitis Jüri Kork Kanadas. Aga tolle ajajärgu allikad kinnitavad, et Narva lahingu võtsid vastu Saksa vägede soomusrong, Saksa suurtüki- patareid, Saksa maaväeüksus, mil- lega on liitunud ka mehi Vene Põhja- korpusest ja Narva kaitseliitlasi. Ajakiri «Sõdur» (1929. a.) loetles Narva lahingust osavõtnud eestlasi vaid 11 ohvitseri ja 64 sõdurit, kes mingit omaette üksust ei moo- dustanud, ja ka ükski eesti ohvitser lahingut ei juhtinud. Sama seisukohta jagatakse ka «Eesti Vabadussõja» kaheköitelises väljaandes (1937—1939). Ja muidugi ei võidelnud sakslased Nar- va lahingus mitte «Eesti Vabariigi» eest, vaid selleks, et antant kohus- tas vaherahulepingu artikliga 12 Sak-

samaad jätma oma sõjajõude okupee- ritud Venemaa aladele, et «sõdida bol- ševismi vastu». Kui aga okupatsiooni- väed pärast Narva lahingut siiski Ees- tist lahkusid (seda Tallinna ajutise valitsuse protestide saatel), siis tõu- sis juba päevakorrale nende asenda- mine mingi teise sõjalise jõuga.

Muide, Inglise sõjalaevastiku es- kaadri ilmumine Läänemerele polnud mitte Tallinna valitsuse palvete tule- mus. Inglise sõjalaevu tellisid siia Vene valged, balti parunid eesot- sas rüütelkonna peamehe Dellingshau- seniga ja isegi Saksamaa valitsus Ber- liinis. Ja kui admiral Sinclair Tallinna jõudis, siis mitte selleks, et «Eesti Va- bariiki» päästa, vaid et võimaluste pii- res säilitada siinset piirkonda Nõu- kogude-vastase sõja platsdarmina. Nagu Eesti Maapäeva 27. detsembri otsusest aga järeldub, ei olnud sel momendil ka Inglise sõjalaevad kül- laldaseks garantiiks ja kogu lootus rajati maa okupeerimisele inglaste poolt.

Seda aga siiski ei toimunud, kuna Inglise valitsusel endal polnud selleks vajalikke jõudusid. Kuid Eesti sõjaväe pakkumine — nii olemasoleva kui ka «edaspidi korraldatava» näol — Inglise valitsuse käsutusse oli vägagi meeldiv ja antandi ülemjuhatusel õigeaegne kingitus. Sest, nagu ilmneb ka kindral Judenitši ja landesveeri ühe asutaja parun Taube ühisest kirjast USA saa- dikule, soovitati Balti provintse ja Soomet lääneriikidele eriti sobiva geo- graafilise asendi, sadamate, hea raud- teevõrgu, Petrogradi ligiduse jt. asja- olude tõttu, mis pakkus häid võimalusi efektiivseteks sõjalisteks operatsiooni- deks bolševismi vastu läänest...

Seepärast oligi teretulnud Maapäeva 27. detsembri otsus. Antandile oli tar- vis siinses ruumis just võimalikult ar- vukamat kohalikku sõjaväge «kasta- nite tulest väljatoomiseks». Kes aga kellele sai selle teingu kaudu «innu- kaks abiliseks», on iseküsimus. Näib, et just Eestist sai interventide abiline (vt. fotokoopia lk. 6).

Lisame ainult, et see sõda nõudis üle 4000 eestlase elu ja haavatute arv ulatus üle 10 000. On arvestatud, et 90% neist kaotustest kanti 1919. aas- tal, mil sõjategevus antandi missioo- nide juhtimisel oli kantud väljapoole Eesti territooriumi.

13 **TEADAANNE** 23.

On mehi, kes Vürman rahvasõja vastuvõtmise komisjonides vastu võetud ning peitkõne seadised, on teelt peitkõne ja peitkõne ebaseadlikult teinud jätanud. Kõik need jätajad peavad vihmase oma pol- kudega Huumu. — Need, kes neljandamaks detsembriks peitkõne teinud

lainud pole, saavad Rakvere arvatud väljakohtu kätte antud, kus seadistati ühe nautis—

surmanuhtlus ootab.

Iga mees, kes vastuvõtmise komisjonides vastu võetud ning müüdnud pothu ei ilmu, on peit- kõne ebaseadlikult teinud, mis ettehohe väljakuhtu kätte antud.

Vürman Rahvasõja Ülem Kindral-Majar A. Tõnisson.

Vira Maakonna Valitsuse Koostöös ja Ajutise Valitsuse Komisssar M. Juhkam.

Rakvere, 1. Detsembril 1918 a.

26 295.

Müürileht 1918. a. lõpust. Ajutise valitsuse määrus «Väljakohtute asutamise kohta» rajanes omaaegsetele Vene tsaaririigi seadustele ja nägi ette sõjavälja- kohtu asutamist iga jalaväepolgu juurde, kusjuures iga niisuguse sõjakohtu jurisdiktsiooni alla kuulus ka teatud maakonna tsiviilelanikkond. Määruses öeldi, et «võim isikuid väljakohtu kätte anda on kohaliku polgu ülemal». Väljakohtu otsused kinnitas sõjaminister, tegelikult aga ka erivolitustega kõrgemad sõjaväe- lased, nagu admiral Pitka jt. Karistusi oli ainult kolme liiki: vangirood, sunni- töö, surmanuhtlus. Süütegude hulka loeti üpris subjektiivselt tõlgitsetavad kuri- teod, nagu «Eesti Vabariigi vastu töötamine», «sõjaväe edasiliikumise takista- mine», aga ka «kuulujuttude levitamine» ning «vastuhakkamine».

Niisugustel alustel langetati 1919. a. vältel surmaotsus rohkem kui 2000 ini- mesele. Nende hulka on arvestatud peaaegu 200 Saaremaa ülestõusust osavõtjat, vastuhakkajad Tartu tagavarapataljonist, ametiühingukongressi mõrvatud dele- gaadid ja loendamatud teised mõrvad. Asutavas Kogus nõuti sõjaväevõimude omavoli uurimist ja süütute õiguse taastamist, olgugi et pärast ülespoomist.

Koosolek 25/1 1919 - kell 3 p.l.
Kosk, Poska, Martla, Tõnisson - Elased
hilgema kohtu, J. Poska

Poska kutsus ette Strandmanni kirja
4. mail detsembrist 1918. - Kuulatas
ära kirja, mis jätti parandusi

Edasi - loeb P. Strandmanni kirja
1919. ette - Poska arvab, et ühe
frantsi laosmine oleks võimalik äärmiselt
jäl hingimisel, ku jaanulaste ees
tuluaal. Maastafel korral oleks tule
Wenelastega ühineada ja see oleks meie
väga kahjulik ja võiks meile asjale
kahju teha.

Poska loeb II. ^{more rahvusl. kohtu} Strandmanni kirja, mis jättis
teadaande ilmnemise, asjus ette.
Kiri arhivis anda

Poska loeb III. oma kirja ette, mis ta
tahab luua Aj. Wäl. l. Põhja rime
peale, et asi mitte avalikuks oleks.

2) Tõnisson: ^{vt. 1918, 1919, 1920} interventsiooni
vastu oleks liig palju öeldud.
Ma ütles - meie oleks väga tahaks
et Wenemaal ei peaks võidale se
maol, ei peaks Wenemaal eadiks
pinnas restaureerida. Kui in-
terventsiooni nii ette maastafel, et pe
meie Jegerwuff mitte ei halvaas
järele ole meie mitte interventsiooni
vastu. - Kiri viidatakse ~~kohtu~~
üle Tõnissoni paranduse interventsiooni
kohta.

IV.
Kohtu teatab, et tema lähenes
ajal tahab Londoni, sagi lõpetada,
jett et seal ole asja seiskumise järele
hingimata rüüal. Poska: et
süa tuleb vähemalt paariks
päevaks jääda, et ära seisk
tada, mis hõlguks kogu jätt
kadumale või l. jätt.

Pariisis viibinud Eesti delegatsiooni 25. jaanuari 1919.
a. koosoleku käskkirjaline protokoll. Arutleti antandi poolt
kavandataval interventsioonisõjakäiku Nõukogude Vene-
maa vastu. Nagu protokollist nähtub, eelistatakse naabri-
tena Vene valgete vägede (Põhjakorpus — pärsine
Loodearmee) asemel Soome rinnet. J. Poska teatab seisu-
kohtadest tema poolt koostatud kirjas, mis saadetakse
vahetult K. Pätsi nimele, et «asi mitte avalikkuse ette ei
tuleks». J. Tõnissoni märkusest pole raske järeldada, et
sellal polnud päevakorral «vabadussõda» ega selle jätkam-
ine antandi abil, vaid interventsioon Nõukogude Vene-

maa vastu. Teatud kartusi tekitas asjaolu, et lääneriigid
ise ei kavatsenud oma sõjajõude Venemaale saata, küll
aga relvastati esmajoones Vene valgete kindralite vägesid.
Viimaste edu oleks kahtlemata kaasa toonud «ühtse ja
jagamatu Venemaa taastamise», mis oligi interventsiooni
eesmärk. Kuid sellele vaatamata täideti Toompeal vastu-
vaidlematult antandi korraldusi ning saadeti Eesti väge-
sid «enamlast kukutama» ka siis, kui Pariisi rahukon-
verentsil oli kogu Venemaa ülemvalitsejaks tunnustatud
admiral Koltšak ning Eesti oli suurriikide silmis ainult
viimase kubermang.

MIKS RAHUPAKKUMISED KALEVI ALLA JÄID?

Peale Asutava Kogu valimisi võtsid sotsiaaldemokraadid koguni ühenduse toel ajal Tallinnas põranda all elava enamlaste juhi V. Kingissepaga ning 25. aprillil saabus Ungari enamliku juhi Béla Kuni vahetalituse pakkumine. Mitmesugusei põhjusil ei andnud need algatused tagajärgi...

E. Uustalu

Miks ei andnud tagajärgi? Pagulasajaloolane viitab ainult ühele põhjusele: sõjaline seisukord Võru all läks kriitiliseks, ja et rahuläbirääkimisi ei tule pidada siis, kui sõjaline seisukord kõige viletsam. Aga miks siis ei võetud rahupakkumisi vastu hiljem, kui sõditi juba Nõukogude Venemaa territooriumil ja sõjaline seisukord oli kriitiline just temale?

Jah, näib, et ka siin ei ütle «Eesti Vabariigi» koostaja välja kogu tõde. Kuid võib-olla ta lihtsalt ei tea?

Lugeja vahest märkas eespool üht seost K. Pätsi «Maaliidus» trükitu ja O. Strandmani kõnes mainitu vahel. Esimeses mainiti, et «enamlastega rahu teha ei saa ja nendega tuleb sõdida, kuni nad kukutatud on». Teises räägiti Eesti saatuse sidumise «liitriikide poliitikaga, kes ütlesid, et kõigepealt tuleb enamlus kukutada!» Niisiis oli peetava sõja sihiuks enamluse kukutamine Venemaal. Võib arvata, et mitte K. Päts ega «Maaliit» ei pakkunud niisugust ideed liitriikidele — antandile, nagu polnud nende leiutiseks ka ülemaailmne sõda enamluse vastu. Arvatavasti tulid need mõisted siiski antandi peakorterist ja liitriikide valitsustelt ning võeti kohele käibele Eestis.

Et eespool mainitud kolme peaministri mitte valelikeks jätta, pöördume antandi allikmaterjalide poole.

Inglise peaminister Lloyd George meenutab oma mälestustes Pariisi rahukõneluste kohta: «Plaan seisis selles, et bolševistliku territooriumi ümber luua sanitaarkordon ja siis hävitada bolševism... Liitlased maksavad.» Tema valitsuse sõjaminister lord Milner väljendus selgemini: Inglise

poliitika sihiuks on bolševismi kukutamine ja selleks rakendatakse kõik võimalikud sõjajõud, mida saab sõjakäiguks Venemaa vastu kasutada. («Times» 19. XII 1918.) Päril selge pilt avaneb aga antandi ülemjuhataja marssal F. Fochi poolt liitlaste nn. kümne nõukogus 25. veebruaril 1919. aastal esitatud plaanist, milles rõhuta-

takse, et Nõukogude-vastaseks sõjaks on tarvis suurel hulgal spetsiaalselt organiseeritud sõjaväge ning et vajalikku eesmärki võib saavutada nende armeede abil, keda võib organiseerida kohapeal Ida-Euroopa maades. Kui need allutada ühisele ülemjuhatusel, siis moodustavad nad endast ühtse jõu, mis on küllaldane bolševistlike jõudude mahasurumiseks ja nende territooriumi okupeerimiseks. Fochi plaan kiideti heaks. Inglise välisministri A. J. Balfouri seisukoht kajastub koosoleku protokollis järgmiselt: «...Mis puutub marssal Fochi plaanisse kogu Ida-Euroopa, soomlaste, eestlaste, poolakate, rumeenlaste ja kreeklaste mobiliseerimisest ja nendest suure bolševismivastase armee moodustamisest, mida võib Venemaa vastu paisata, siis selle vastu tal ei ole midagi.»

Mod Hvervningen
af **2**
lejede Morderbender
til at bekæmpe den russiske Arbejderrepublik opfordres
alle danske Arbejdere til at protestere.
Mandag den 17. Februar Kl. 8 afholdes
stort Protestmøde
i Rømersgade 22.
Talere: Typ. Johs. Ervig.
Forretningsfører Ernst Christensen.
Arbejdere! Mød op i Masser! Vis at den danske
Arbejderklasse ikke vil finde sig i, at Udlandets Reak-
tionære finder Tilflugt og Støtte i Danmark.
Københavns socialdemokratiske Ungdomsforen.

Müürileht Kopenhaagenis 1919. aasta veebruaris. Sotsiaaldemokraatlik Noorsooühing kutsus taani töölisi 17. veebruaril kell 8 protestikoosolekule «palgatud mõrtsukajõukude värbamise puhul võitlusse Vene tööliste vabariigi vastu». Siin oli mõeldud Eestisse värvatud palgasõdureid. Uleskutses öeldakse: «Näidakem, et Taani töölikond ei luba, et välismaa reaktionärid leiavad kaitset ja tuge Taanis.»

Taanist saadeti Eestisse 225 palgasõdurit.

Et Nõukogude-vastast sõda tuleb pidada Venemaa ääremaade sõjajõududega, siis sellekohased avaldused on veel USA tolleaegselt presidendilt W. Wilsonilt, Prantsuse välisministri S. Pichonilt ja antandi riikide sõjaliselt missioonidelt «Balti provintides» — selline termin oli liitlaste poliitilises leksikonis ainukasutatav Balti riikide kohta 1919. aastal.

Ülaltoodule võiks lisada paljude ajalooraamatute autori Ed. Laamani kokkuvõtlikud sõnad 1919. a. sündmuste iseloomustuseks:

«...Läänemere-äärne asend, soodus ligipääsuks ja abiandmiseks läänest.

See mereäärne asend tuli eriti maksvusele Eesti juures — valitsemine Soome lahe suudme üle tähendas peaaegu ka valitsemist Eesti üle. Petrogradi läheduse tõttu tekkis seepärast Eestis kõige tähtsam interventsioni-keskus kogu Vene riigi läänepiiril.»

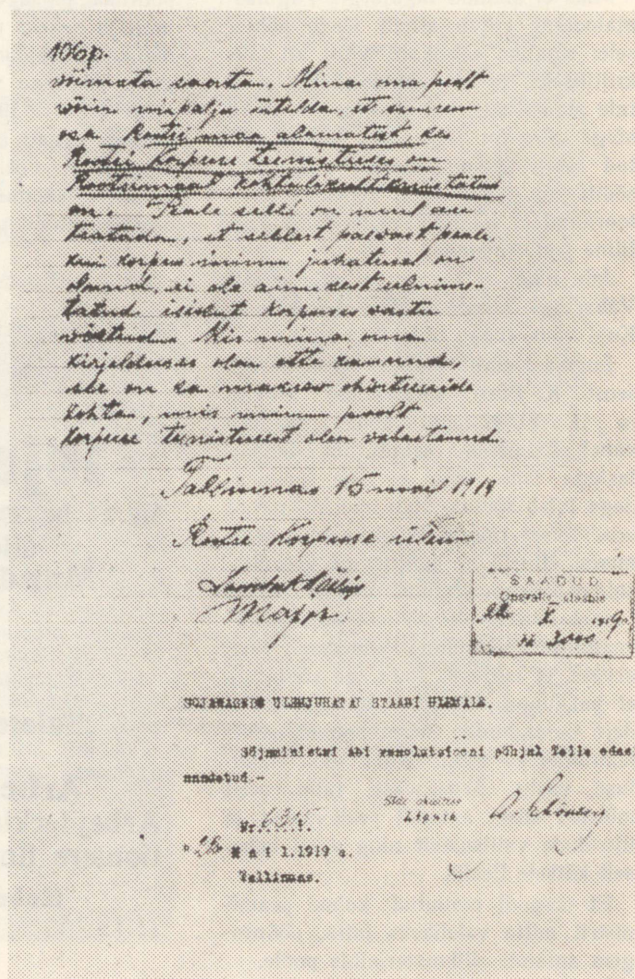
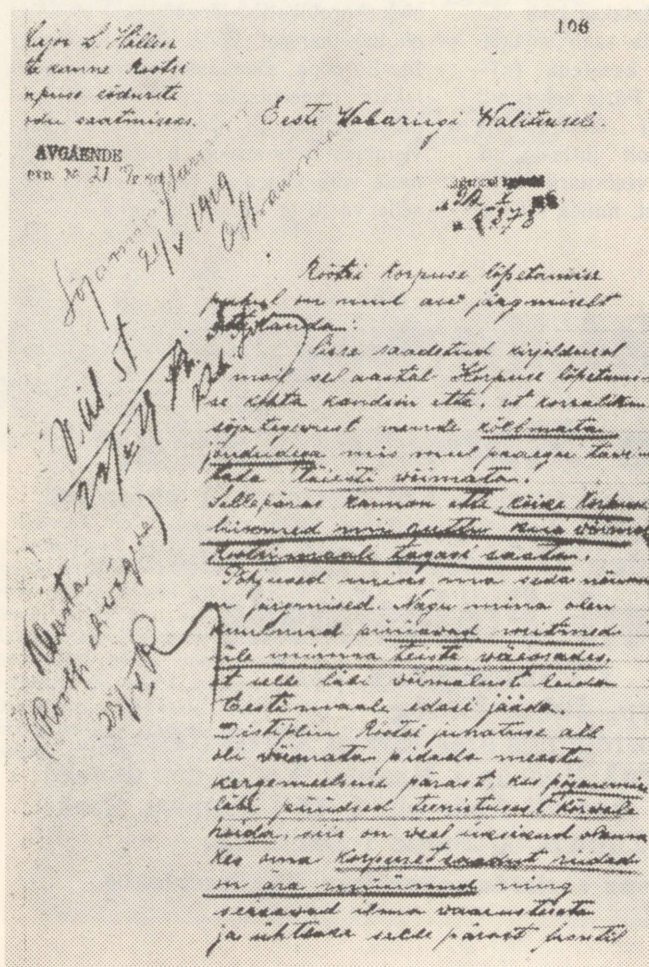
E. Uustalu, kah ajalookirjutaja, kardab aga pruukida seda sõnagi! Sest kui Eestist sai siin maailmanurgas tähtsaim interventsiionikeskus, kuidas siis põhjendada, et sõda peeti vabaduse ja iseseisvuse kaitseks. Kaitse-sõda ja sõjaline interventsiion on ju kaks eri asja.

Loomulik, et Eesti polnud interventsiionikeskuseks iseendale, vaid nen-

dele jõududele, kes siitkaudu üritasid enamlust Venemaal väljastpoolt kukutada. Seega siis — kas Eesti vabadussõjaks nimetatu ei olnud hoopis eesti vägede kasutamine antandi interventsiionis Nõukogude Venemaa vastu?

Kui nii, siis on mõistetav, miks Nõukogude Vene rahulettepanekud ei leidnud Tallinnas pikka aega vastukaja. Kask oli sõdida, ehk teiste sõnadena:

1. Enamlus kukutada (K. Päts).
2. Liitriikide heatahtlikkust teenida (J. Tõnisson).
3. Oma saatust liitriikide poliitikaga siduda (O. Strandman).

1919. aasta esimesel poolel Eestis viibinud nn. Rootsi korpuse tegevuse lõpetamise puhul kannab selle ülem major L. Hällen Eesti Vabariigi valitsusele ette, et tema käsutada olevate kõlbmatute jõududega on täiesti võimatu «korralikku sõda» pidada ja et kõik korpuse liikmed tuleb nii ruttu kui võimalik Rootsimaaale tagasi saata. Põhjuste hulgas nimetab nende palgasõdurite ülem, et «distsipliini Rootsi juhatuse all oli võimatu pidada meeste kerge-

meelsuse pärast, kes põgenemise läbi püüdsid teenistusest kõrvale hoida», «oma korpusest saadud riided on ära müünud ning seisavad ilma varustusega», mispärast pole võimalik neid frondile saata. Major L. Hällen lisab: «Suurem osa Rootsimaa alamatest, kes Rootsi Korpuse teenistuses on, Rootsimaaal kohtulikult karistatud on.»

Eesti vägede ülemjuhatus staap oli sunnitud sõjapidamiseks kõlbmatu üksuse koju saatma.

KUIDAS SOBITADA FAKTE VABADUSSÕJA MÜÜDIGA?

Punaarmee surve vaibus alles 13. mail Viru rindel alanud Põhjakorpuse pealetungi mõjul, mis sundis venelasi suure osa oma lõunarindel tegutsenud üksusi sinna viima... Kasutades seeläbi tekkinud soodsat olukorda, vallutasid Eesti väed 25. mail Pihkva.

E. Uustalu

1919. a. kevadel teatab «Postimees», et saadud andmeil nüüdsest peale «Eesti-Vene sõda omandab suurema tähtsuse», kusjuures seda tuleb pidada võib-olla aastaid; vaja on organiseerida sõjakäiku Petrogradi vastu ja Venemaa ära lõigata Balti merest. Kust «Postimees» sellest teada sai, ilmneb J. Tõnissoni kirjust J. Poskale: «Briti ja Ameerika Ühendriikide esindajad on teatanud, et liitlased soovivad Petrogradi võimalikult peatset äravõtmist.» Need olid aga siiski eelteated, mida koguti Pariisi ja Londoni suurpoliitika tegijate ootetubades. Antandi välisministrite nõupidamisel mais täpsustasid USA esindaja H. Hoover ja Briti välisminister A. J. Balfour, et «Petrograd tuleb Entente'i juhendite kohaselt Loodearmee ja Eesti vägede poolt vallutada».

E. Uustalu oma «Eesti Vabariigis» seda fakti ei meenuta. Sellest tectsest ei saa lugeja teada esimesest sõjakäigust Petrogradi peale ja selle üpris õnnetus kääkäigust. Kes lugejaist oskab aimata, et Põhjakorpuse pealetung Viru rindelt ja Pihkva vallutamine «soodsa võimaluse avanemisel» oli antandi poolt organiseeritud ja juhitud sõjaline operatsioon? Lugeja ei oska juurde mõelda, et Soome lahel Kroonlinna ja Petrogradi peale minevat Inglise sõjalaevastikku saatsid J. Pitka dessantväed rannikul ja et põhjarinde operatsioonideks «laenas» Eesti väejuhatuse Vene valgete käsutusse oma Ingeri pataljoni jne. Aga lüüa said nad kõik.

Muide, selle sõjakäigu juhtimiseks hakkasid juba aprillis kohale saabuma liitlaste sõjalised missioonid. 12. märtsil 1919 oli kinnitatud USA missiooni koosseis eesotsas kolonelleitnant Warwick Greene'iga. Aprillis sai missioon veel täienduse, kusjuures Greene'i asetäitjaks määrati E. J. Dawley. Viimane kirjutas, et missiooni ülesandeks on

säilitada neil territooriumidel (s. t. Balti riikides) sanitaarkordon bolševismi vastu ja alustada aktiivset sõjakäiku bolševismi purustamiseks. Greene pidas seda «territooriumi» tähtsaimaks sõjalise invasiooni baasiks. Samal ajal oli siin ka Briti 40-liikmeline sõjaline komisjon kolonelleitnant Samuel G. Tallentsi juhatusel. Inglise peakonsuliks «Venemaa Balti provintssidesse» oli määratud V. H. C. Bosanquet ning Briti komissari asetäitjaks Charles H. C. Pirie Gordon, väga tüütu härra, kellest tuleb juttu edaspidi.

16. aprillil otsustas antandi kõrgem nõukogu moodustada veel Balti sõjalise komisjoni. Selle ülesanded täpsustati antandi välisministrite koosolekul: komisjonil koostada ettepanekud parimate vahendite kohta, millega kehtestada ja säilitada Balti provintssides kord. Komisjoni ülesanded laienesid peatselt kogu sõjategevuse koordineerimisele Baltikumis ning komisjoni esimees USA esindaja H. Hoover sai vahendajaks antandi ülemjuhatuse ja Balti sõjatandri vahel. Tema ettepanekul otsustati vahetuks juhtimiseks kohapeale saata liitlaste ühine sõjaline missioon, mille ülemaks määrati Briti kindral Herbert Gough.

Viimane oli alustanud oma sõjaväelase karjääri Buuri sõjas, täiendanud kogemusi Iiri vabadusvõitluse maha-

E. Laaman kirjutab:

«Laidoner palus 6. VI admiral Cowanit mõjutada, et sakslased Riias ja Kura maalt välja viidaks, muidu on Eesti sunnitud pealetungi enamlastele Dvinski sihis seisma panema... Vahepeal katsus Landeswehr endale muretseda Vene valgete abi. Juba 4. VI telegrafeeris Eesti konsul Liibavis Schiemann, et sealt tahetakse maksu mis maksab Eesti baltlaste väeosaga ühendusse astuda, — kui mitte lenduriga, siis läbi rinde. Olevat alanud kihutus eestlaste vastu, nagu terroriseeriks need Lõuna-Liivimaad. Bermond tennistab otsekoheselt, et võitlust eestlastega ette nähes olevat baltlased otsustanud Vene Loodearmeeaga kokku leppida, et ühisel nõul eestlasi likvideerida, nagu seda Ulmanisega oli tehtud. Seks saadetud volinikud lennukitel Narva.»

8. VI maabus pärast tule avamist Narva lähedal Tartu poolt tulnud Saksa lennuk, kus sees olid Vene senaator Neidhardt, üks Saksa ohvitser ja Saksa sõdur. Nad peeti kinni Eesti sõjaväevõimude poolt.

Miks antandi sõjalised missioonid paari inimese kinnipidamise pärast tõsiselt kära tõstsid ja nende kohest vabastamist nõudsid, selgub tagapool, kui tutvume Saksa vägede «missiooniga» Baltikumis.

surumisel ja maailmasõjas oli ta juba Inglise 5. armee komandör, mis tähendas, et ta käsutas kolmandikku Briti impeeriumi vägedest Eurooas. Tähelepanväärt on, et ka Inglise sõjalaevastiku komandör Läänemere rajoonis admiral W. H. Cowani karjäärtee oli olnud umbes samasugune: algul osaline Nigeeria vallutamisel, seejärel sõjakäik mööda Niilust Sudaani alistamiseks, buuride sõjas kurikuulsalt lord Kitcheneri adjutant, maailmasõjas aga ristlajete eskaadri komandör. On ilmselt, et niisuguse kaliibriga sõjaväelasi ei saadetud Baltikumi selleks, et vaikselt ja viisakalt alles hiljutise alam-polkovniku Laidoneri juures sõjakunsti õppida ning võimaluse korral oma tagasihoidlikku arvamust avaldada.

Kindral Goughi ülesanded olid fikseeritud missiooni instruksioonis: liitlaste sõjalise poliitika elluviimine Baltikumis. On säilinud originaalid Goughi tegevusmeetodite kohta. Kirjades Eesti väejuhatusele esineb tihti «Käsin Teid...», «Teen Teid isiklikult vastutavaks...», «Määruste vastu eksimise eest võetakse isiklikult vastutusele». Kindral Gough nõudis Eesti väejuhatusele korduvalt head läbisaamist Vene valgekaartlastega ja omavaheleliste tülide lõpetamist. Inglise «Daily Express» kirjutas, et Gough esitas ultimatum Petrogradi vallutamiseks, ähvardades muidu abi ära võtta...

Siinkohal on E. Uustalu raamatut sirvides jällegi põhjust terveks hulgaks küsimusteks. Kui ülemjuhataja sõnade kohaselt polnud veebruaris Eesti territooriumil enam Nõukogude Venemaa vägesid, miks siis olid Eesti kodanlikud väed mais-juunis (ja ka edaspidi) Nõukogude Venemaa territooriumil? Mis tegi Vene valgete Põhjakorpus Viru rindel ja kelle käsul alustas ta siit maikuus pealetungi Petrogradile? E. Uustalu kirjutab, et korpus allus Eesti ülemjuhatusel, kuid pole teada ühtegi Eesti ülemjuhataja niisugust pealetungikäsku Vene Põhjakorpusele. Kuidas võis üks ülemjuhatusel alluv väeosa ilma loata käsuta tegutseda? Kes siis käsutas? Kirjutatakse, et jõudnud väljapoole Eesti piire, muutus see sakslaste poolt 1918. a. moodustatud korpus iseseisvaks ja nimetati ümber Loodearmee, kellel oli nüüd «oma isiklik» territoorium, mille piir läks mööda Narva jõge, Peipsi ja Pihkva järve ning Veli-

Uualtoodud kaardi allkirjaks E. Uustalu teoses on antud «Vabadussõja kaart». Viirutatud piirjoonte vaheline ala tähistab sõjategevuse piirkonda. Tõsi, nii on seda kodanlikus ajalookirjanduses mõnel juhul varemgi avaldatud. Ja alati on säärane käsitlusviis põhjustanud tõsiseid vastuväiteid. Mispärast? Ajaloofaktide võttsimise ning «Eesti vabadussõjale» sääraste rindelõikude omistamise pärast, mis eales ei kuulunud Eesti kodanlikele vägedele. Kui alustada põhjast, siis Krasnaja Gorka kindlus langes esimese Petrogradi sõjakäigu päevil Ingeri pataljoni kätte, mis aga polnud mitte Eesti, vaid Vene valgete Loodearmeele allunud väeosa.

Admiral Pitka üksused võtsid osa ranniku pommitamisest ja dessantidest, kuid seda Inglise sõjalaevade operatsioonide osana. Teise sõjakäigu ajal jõuti Krasnoje Selo alla. Kuid need mõlemad sõjakäigud polnud ju Eesti väejuhatuse, vaid antandi sõjalise missiooni poolt ette valmistatud, koordineeritud ja juhitud. Pealegi kuulus kogu Narva jõe tagune territoorium nn. Loodevalitsuse haldusse ja sealse sõjatandri ülemjuhatajaks oli kindral Judenitš, keitele olid juriidiliselt allutatud ka siin sõdinud Eesti ja Saksa (vürst Lieveni) väeosad. Niisugust alluvust tunnistas antandi Pariisi peakorter ja selle sõjaline missioon Balti provintides. Edasi, Krasnoje Selist ja Gatšinast lõunasse ulatuv rohkem kui 300 km pikkune rindelõik kuulus vahetult Loodearmeele ja vaid kagus nähti siin Eesti sõjaväge.

Pihkva linn oli 1919. a. kestel enamiku aja Punaarmee käes. Küll aga oli Eesti vägede käes rindelõik Lätis (Lubani järve ümbrus), nagu see selgub ka antandi sõjalise missiooni liikme kindral F. Marshi korraldusest. Aktiivset sõjategevust sel rindelõigul aga polnud. Üpris hämmastav on Väina (Daugava) jõe märkimine «Eesti vabadussõja» rindejoonena peaaegu 200 km ulatuses! Teatavasti asusid siin Läti, landesveeri ja von der Goltzi sõjaväed.

Uualtoodud kaardiga tahetakse ilmselt väita, nagu oluksid «Eesti vabadussõjaks» ka Inglise laevastiku operatsioonid, antandi poolt organiseeritud kaks sõjakäiku Petrogradi vastu, samuti Judenitši Loodearmee tegevus (oli täielikult antandi ülalpidamisel) ja sõjalised operatsioonid Lätimaal. Kui mitte arvestada landesveeri sõda, siis polnud viimaste puhul samuti midagi ühist sõjapidamisega Eesti «vabaduse» eest.

Niisiis kujutab see kaart vaid ambitsioosset soovi ehtida end võraste sulgedega, ehk teiste sõnadega — suurusmaaniat.

kaja jõge. Mis oli järgnevalt Eesti vägedel aga tegemist Loodearmee territooriumil? Kas Pihkva vallutamine ja teised siin ettevõetud operatsioonid polnud äkki agressiooniaktid viimase vastu? Tähendab... Eesti võttis osa hoopis Vene kodusõjast? Aga kui oluks vastupidi: Judenitši väed allunuks Eesti ülemjuhatasele ja need koos marssinuks Goughi poolt varustatuna ja viimase direktiivi alusel Petrogradi peale — kas andnuks see sõjale rohkem rahvusliku vabadussõja ilmet? Milleks oli vabadussõtta vaja segada Vene valgeid, kindral Goughi, von der Goltzi ja landesveeri (rinde-naabrid!)? Ja miks on pagulasajaloolane nn. vabadussõja kaardil (vt. foto-koopia) selle rindejoone hulka arvanud ka Vene Loodearmee, Saksa ja Läti väeosade rindelõigud ning juhusliku ja üpris lühiajalise Vene marodeeriva polkovniku Balahhovitši rüüsteretke Pihkvast Ostrovi ja Porhovi peale? Tõsi küll, sellest retkest võtsid osa ka mõned Eesti ratsaväe allüksused.

Kõige selle taustal tekib veel kolm põhimõttelist küsimust:

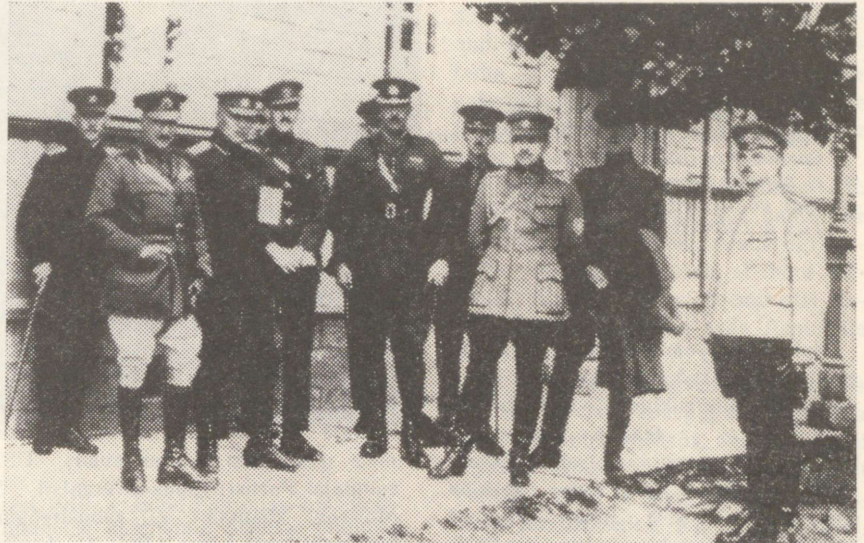
1. Kas Vene valgekaartlased pidasid Eesti rahvuslikku vabadussõda (kusjuures nad ületasid arvuliselt Eesti kodanliku armee) või Eesti sõdurid saadeti Vene kodusõtta valgete käsutusse?

2. Kes kogu seda sõjamängu korraldas — kas tõesti Eesti ülemjuhatus või oli siinse sõjatandri dirigendiks mingi kolmas jõud?

3. Kui selleks oli Pariisi rahukonverentsi Balti sõjaline komisjon eesotsas H. Hooveriga ning kindral Goughi ja kolonelleitnant W. Greene'i sõjalised missioonid, kuidas need satustid Eestisse ja käsutasid siinset väe-

juhatust, kuna pole teada ühtegi niisugust kutset ega volitust Eesti valitsuse poolt ega ka viimase käest vastava nõusoleku palumist antandi poolt?

Ja lõpuks — kas need tõsiasjad lubavad kinnitada, et sõda Nõukogude Venemaa vastu oli eesti rahvale peale-sunnitud vabadussõda iseseisvuse eest?

Antandi sõjalise missiooni ülem kindral H. de la Poer Gough (vasakult teine) 1919. a. suvel koos saatjaskonnaga Narvas. Tema kõrval paremal Narva rinde juhataja A. Tõnisson. Kui mitte arvestada lahkkelisid inglasest kindrali ja ameeriklasest USA sõjalise missiooni ülema kolonelleitnant W. Greene'i vahel — esimene arvestas rohkem Vene Loodearmee ja Tallinna valitsuse vägedega, teine seisis von der Goltzi ja üldse saksa «missiooni» õiguste eest — siis oli kindral Gough sel perioodil suurima võimutäie isik Eestis ja Lätis. Tema tahtest olenesid nii siinsed valitsused kui ka sõjavägede käsutamine. Kindral Gough ei pooldanud eraldi Balti riikide olemasolu, pidades seda ohtlikuks, kuna «neid on raske kontrollida». Ta soovitas «1572. aasta Poolamaad pluss Tallinnamaa», s.o. Poola ja Baltikumi föderatsiooni. W. Churchill teatas Inglise Alamkojas, et kindral Gough ja tema missiooni ohvitserid alluvad vahetult Inglise sõjaministrile ning nende ülesandeks on Nõukogude-vastase sõja juhtimine Baltikumis. Goughi missiooni juhtimisel valmistati ette kaks sõjakäiku Petrogradi vallutamiseks, mis aga said mõlemal korral Punaarmeele purustava vastulöögi. Kindral jäi Baltimaale 1919. a. novembri keskpaigani, mil ta, midagi saavutamata, asendati Prantsuse kindrali A. Niesseliga.

Hiljem avaldas «New Statesman» Goughi avaliku kirja, mis on dateeritud 10. veebruariga 1920 ning kus kindral kirjutab tõtt toimepandu üle. Muuhuigast on öeldud:

«Hoolimata eitamisest mitmete valitsusliikmete poolt ei ole mingit kahtlust, et liitlased avaldasid survet Balti riikidele, eestlaste peale eriliselt, kihutades neid jätkama sõda bolševike vastu. Vaadeldes seda küsimust ainult sõjalisest vaatepunktist, on selge, et me oleme neid riike kohelnud ebavääriliselt, kui mitte öelda — ebaõiglasel ja halastamatul viisil.»

KES PAKKUS TUNNUSTAMIST, KES SELLEST KEELDUS?

Eesti vabariigi iseseisvusele de jure tunnustus oli sõja jätkamise puhul väga oluline. Kuigi oli suudetud oma riik luua ja näidata, et see end ka välise vaenlase vastu kaitsta jõuab, ei olnud seega veel kindlustatud, et seda edaspidi ei sunnita Venemaaga liituma. Nüsguse asjade arenemise eest, mida Eestis tol ajal enam keegi peale enamlaste ei soovinud, võidi endid kaitseks üksnes de jure tunnustuse saamisega suurriikidelt.

E. Uustalu

Ülaltoodust saame teada kaht väga-ki kummalist tõde: esiteks, de jure tunnustus suurriikidelt võimaldanuks sõda jätkata, ja teiseks, Venemaaga liitumist ei soovinud sellal keegi peale enamlaste. Kas autor «eksib» või valetab? Sest juba järgmisel leheküljel tunnistab ta ju isegi, et Eesti «iseseisvusele resp. autonoomiale» tunnustamise saamine Pariisist oli täielikult ebaõnnestunud.

Siin on pagulasajaloolane jällegi mõned olulised lõigud 1919. a. sündmustest tahtlikult või tahtmatult unustanud.

Kõigepealt — kas tõesti Eesti iseseisvuse tunnustamise vastased olid just enamlased? Mainib ju autor ise, et Tallinnas saadi mitu rahupakkumist. Kas need ei sisaldanud ka tunnustamist? Kuidas üldse saab rahupakkumist tõlgendada ilma vastaspoole tunnustamiseta?

On olemas J. Poska telegramm Pariisist, milles ta teatab valitsusele, et Moskvas arutati Eestiga rahu sõlmimist ja et USA delegatsioon rahukonverentsil oli informeeritud sellest rahupakkumistest, mis sisaldas ühtlasi Eesti iseseisvuse tunnustamise deklaratsiooni.

See telegramm saadeti Pariisist 19. aprillil 1919. Kas see läks teel kaduma ja ei jõudnud K. Pätsi valitsuse kätte?

Ei, nii see kui ka teised rahupakkumised käsitlevad dokumendid on praegugi kättesaadavad. Näiteks 27. märtsil teatas välisdelegatsioon ameeriklase W. C. Bullitti poolt Moskvast toodud rahupakkumisest, milles Nõukogude Venemaa valitsus tunnustab rahu sõlmimise puhul piirimaade valitsusi. Oli teisigi tõendeid. Nii teatab selle-

aegne välisdelegatsiooni lüge, paras-tine välisminister A. Piip, et ta kõneles ühe teise, Moskvast saabunud maa-kuulaja Steffensiga, et «enamlased meie iseseisvust tunnustavad». USA esindaja Pariisi rahukonverentsil S. Morison kirjutas: «...rahupakkumist, mis tehti härra Bullitti kaudu, näitasid, et Moskva tahab lõpetada

vaenutegevust Balti rindel... Nende ettepanekute tagasilükkamine Pariisis sundis Eestit, kelle soovi kunagi ei küsitud (Meie sõrendus. — Toim.) võitluse jätkamisele.» 20. märtsil teatas A. Hanko, Eesti kodanliku valitsuse esindaja Helsingis, et V. I. Lenin on Nõukogude valitsuse nimel soovi avaldanud Eestiga rahu teha, kuid lisab: «Meie ei luba selles mõttes midagi ette võtta, vaid peame peale muu küsima, mis arvavad need, kelle abil sõdime». Ilmselt sondeeriti selle teate puhul antandi ringkondades pinda, sest J. Poska teatab 14. aprillil Inglismaa seisukoha: «Kui peaks ilma tema tead-

✓

РАДИОТЕЛЕГРАММА. 155/1412

Полученная ТАЛАН

Дипломатическая почта:

БУДАПЕШТ 114 ТРАНСКОЕ БЕЛО. 8. 9. 27. 9.

1550 * 131 RADIO MINISTERIUM DES AUSWÄRTIGEN ERVALS PUNKT 1. БУДАПЕШТ

64.10. 25/4 DER FÜRCHTER KRIEG DER NUN SCHON SEIT 5 JAHREN

WUTET MIT DEN ESTLÄNDISCHEN VOLKE DIE SCHRECKLICHSTEN LEIDEN ERGEGT PUNKT

EIN GROSSES TEIL DER MÄNNLICHEN BEVÖLKERUNG IST TOT ODER VERKRIPPELT MITTEN

UND WENIG IHRER BETTELND IN LANDE HERUM TROTZDEM SCHEINT ES AUS-OS DAS KRIEG

NOCH NICHT VOLL WARE PUNKT ES DROHT DIE GEFÄHR DER KRIEGSPUNKT AUCH DEN SECH-

TEIL VERZEITET WIRD DER EISER VERSCHEUT BLIES PUNKT DIE JUNGE UNGARISCHE

REGIERUNG IN ZEICHEN DES KAMPFES GEGEN DEN MASSENHÖR RIST ES FÜR IHRE

PFLICHT DEN KRIEGSPUNKTEN IHRE FRIEDENSWERMITTLERnde HILFE ANZUBIEHEN PUNKT

WIR BITTEN DABER DIE ESTLÄNDISCHE REGIERUNG VERMITTLUNG ZUR VERSEIFORMUNG

DIE FRIEDEN UND SOWOITIGEN EINSTELLUNG DER FRIEDENLICHKEITEN AN ZU BERNEH

PUNKT ARBAT UNGARISCHEN VOLKSKOMMISSAR FÜR AUSWÄRTIGEN VERSEIFORTEITEN

PEREPOD

Ваше покое (T. 1)

Ungari välisasjade rahvakomissari Béla Kuni radiogramm, milles pakutakse Eesti valitsusele vahendust Nõukogude Venemaaga rahu sõlmimiseks ning sõjategevuse koheseks lõpetamiseks, et vältida uusi asjatuid ohvreid. Eesti valitsus ei vaevunud telegrammile isegi vastama, mistõttu rahukõnelused lükkusid edasi rohkem kui poole aasta võrra ning kahel juba algusest peale nurjumisele määratud interventsioonisõjakäigul maeti maha veel üle 3000 langenud eesti sõduri. Muidugi polnud nad oma elu andnud mitte «Eesti vabaduse» eest, nagu pärast kirjutati, sest sõjategevus oleks võinud lõppeda hiljemalt 1919. a. varasuvel.

Üks foto Inglise sõjalise missiooni liikmetest 1919. a. suvel Tallinnas koos kolonelleitnant S. G. Tallentsiga, kes juhtis 40-liikmelist komisjoni. Sellesse kuulusid kõigi tähtsamate tulevaste kontsessioonifirmade esindajad. Eesti valitsuse otsusega 7. oktoobrist 1919 kohustati välisministrit Londoni teatama, et Eestis tunnistatakse «Inglismaa vaieldamatut õigust kõikides tähtsates asjades, mis Eesti riigi elusse puutuvad, oma mõjukat sõna ütelda» ja et Eesti «loeb oma kohuseks sügavast tänutundest Suurbritannia poliitilistele ja majanduslikele huvidele Eesti riigi piirides iseäralist kaitset pakkuda». S. G. Tallentsi peamiseks ülesandeks oli valvata interventsioonisõjas Inglise huvide eest ja vastavalt sellele jaotada Inglise varustust sõdivatele vägedele.

mata ja seda enam vastu tema tahtmist midagi telegrammi mõttes ära tehtama, siis võiksid niisuguse sammu tagajärjed väga kurvad olla, tema võiks kogu väljaveo meie maale seisma panna.» Rahuettepanekud Nõukogude valitsuse poolt aga jätkusid. 25. aprillil teatas Ungari välisminister Béla Kun raadio teel, et tema valitsus palub Eesti valitsust vastu võtta vahetalituse ettepanek sõjategevuse kiiremaks lõpetamiseks ja rahu sõlmimiseks. Eesti valitsus aga vaikis ja ... käskis oma vägedel sõdida.

Aprillis toimus sündmus, mis hiljem kodanlikes allikais «oinaadiks» ristiti. Jutt on õige arglikust katsest luua Nõukogude valitsusega kontakt eesti kommunistide kaudu. Pinnasondeerijaks olid sotsiaaldemokraadid, nendest võttis selle ülesande enda peale A. Oinas. Kui juhtum avalikuks tuli, ei jäänud asjaosalistel muud üle, kui lähemaid selgitusi anda. Ilmnes, et isik, kes siseministrina laskis politseil kõikjal taga otsida eesti kommunistide juhti Viktor Kingisseppa, võttis tema

oma korteris vastu, et saada teada Nõukogude Venemaaga rahu sõlmimise tingimustest. Ajaleht «Sotsiaaldemokraat» kirjutas: «Asutava Kogu valimised olid parajasti lõpetatud ja tervel maal teada, et senine valitsus peatselt oma volitused kohustatud on uuele riigi peremehele üle andma. Õieti ei olnudki meil siis enam valitsust, vaid erakonnad ägasid uue valitsuse sünnitamise valus...» Märkinud, et «ainult habrastunud lollpea oleks võinud Pätsi valitsuse poole rahuettepanekuga pöörata», jätkas ajaleht, et kuna kogu riigis olid aga sõja ja rahu küsimused esiplaanil, siis osutus hädavajalikuks «ennast nii Lääne, kui Ida poolt võimalikkude rahutingimuste ja eelduste kohta rutuliselt informeerida...» Loomulikult saadi V. Kingissepalt teada sama, mida teati juba välisdelegatsiooni informatsioonist: Nõukogude Venemaa on valmis sõda lõpetama ja tunnustama kodanliku Eesti riigi iseseisvust. V. Kingissepp soovitas rahukõneluste soovist teatada Venemaa nõukogude valitsusele raadio teel ning

oli ise nõus abistama kontakti loomisel.

Kogu parempoolne ajakirjandus alustas pöörast laimukampaaniat. Väike näide «Maaliidu» 15. juuli numbrist: «Viimane nädal on Eesti avalikus elus asju päevavalgele toonud, mis kogu kultuuramaailma imestama ja jahmatama panevad... Meie pahempoolsed erakonnad on äärmise jultumusega Eesti rahvale silmuse kaela ümber pannud...»

«Oinaadi» lõppvaatus toimus 22. juulil Asutavas Kogus, kus kanti ette siseministri teadaanne: «Vabariigi Valitsuse esimehele. Teatan, et mina tekkinud olukorra tõttu siseministri kohalt ära astun. Palun seda Asutavale Kogule teada anda. A. Oinas.»

Ja sõjakäik Petrogradi peale võis jätkuda endise ebaeduga. Kas aga Eesti kodanlik valitsus, kes oli tagasi lükanud Nõukogude Venemaa poolt pakutud rahu ja koos sellega iseseisvuse tunnustamise, sai selle liitriikidele kätte sõjapidamise hinna eest?

Kestis ju viimastega suhtlemisel üpris kummaline situatsioon: Tallinna võimumehed esinesid Eesti Vabariigi nimel, antandi valitsused aga tituleerisid Eestimaad ametlikult Venemaa Balti provintsi, selle valitsust aga provintsivalitsuseks. Taoline ilmne ebamäärasus ei takistanud aga Nõukogude Venemaa vastase interventsiooni organiseerijaid rakendast oma huvides «Eesti olemasolevaid ja edaspidi formeeritavaid sõjajõude», mida 1918. a. 27. detsembril K. Pätsi ettepanekul pakkus Eesti Maapäev Tema Briti Majesteedi valitsuse käsutusse.

Kas on õige, et Inglismaa ja Prantsusmaa tunnustasid Eestit juba 1918. aastal? Ei. Eesti välisdelegatsioon sai Londonis *de facto* tunnustuse mitte Eesti vabariigi, vaid Venemaa Ajutise Valitsuse kuburneri juurde loodud nõuandva kogu — Eesti Maanõukogu kohta, sedagi kuni Pariisi rahu-konverentsi otsuseni.

J. Poska tunnistas hiljem, et tema juhtida olnud delegatsioon sõitis Pariisi kõige paremate lootustega, kuna valitsusel oli «... lootus, või õigemini, kindel usk, et meie iseseisvuse tunnustamine ripub ainult ajast ära, aga et põhimõttelikult see asi juba ära otsustatud on...». Kuid peatselt mõisteti, et lootused olid vaid paljas illusioon. J. Poska päevikust võib lugeda: «Oleks

suureks eksituseks arvata, et võidurikad suurriigid oma praegust tegevust neile põhimõtetele rajaksid, mis Wilson välja kuulutanud ja nemad omaks tunnistanud. Kõik need põhimõtted on ainult lipp, mida väga osavasti tarvitatakse oma tõsiste püüete varjamiseks. Võtame näit. Prantsusmaa. Poolamaast rääkimata annab ta heameelega ja suure vaimustusega iseseisvuse tscheho-slovakkidele ja juugo-slaavidele, aga leedulastele, lätlastele ja meile anda — selle peale ei mõtlegi ta.»

Ehk üks teine sissekanne: «Kõigest sellest, mis rahukongressi kohta kuulda ja teada, võib oletada, et seal on töötamas kaks tõukejõudu: rusikavõim ja omakas. Kõik kõrged inimkonna ideaalid on unustatud ja kolikambri viisatud, kust nad ainult vahetevahel välja tassitakse sõjariistana, mis hulkadele enam imponeerib, kui need võitlusabinõud, mida rahukongressist osavõtjad eneste keskel tarvitavad. Mina usun kindlasti, et «rahvaste enesemääramise õigusest» rahukongressil enam ei räägita, või kui seda tehakse, siis ainult pilkavalt. See teema on ka ajakirjandusele vastumeel ja temast võib kuulda ainult conférence'idel (kõnedel) esinevatelt professoritelt või algajatelt poliitikameestelt, kes enesele nime tahavad teha ja selleks valmis on kõike ära kasutama, ka niisugust iganenud kraami, nagu on seda enesemääramise õigus.»

Veel enne, kui Eesti väed koos Loo-dearmeelega pealetungile käsutati, kujutati Eesti ajalehtedes, kuhu informatsioon tegelikest väljavaadetest ei jõudnud, idüllilisi pildikesi lähimatest päevadest. «Midagi ei oodata nüüd suurema põnevusega,» loeme «Postimehest», «kui meie Eesti iseseisvuse küsimuse otsustamist. Sellest... ootame palju hääd. Praeguse raske sõja lõpp on vist kohe ligidal, kui Euroopa meid iseseisvaks riigiks tunnistab...»

Säärased lootused lõhkesid kui seebimullid. Lõök oli äkiline ja avalikkust vapustav: antant tunnustas mitte Balti riikide iseseisvust, vaid andis oma de jure «kogu Venemaa valitsejale», admiral Koltšaki valitsusele.

«Kogu Venemaa» hulka oli arvatud ka Baltikum...

Oli toimunud paradoks: ajutine edu sõjakäigul Petrogradi alla andis Pariisis lootust Venemaa pealinna peat-

DÉLÉGATION D'ESTHONIE EN FRANCE

R e v a l Wälisministre

Wäga salajane

Prantsuse sõjaväeline missioon sõitis eila välja tema sees oles colonel Mürstel oma naisega commandant Lucas ühes noorem ohvitser kolme alamohvitseriga ja meie saatkonna poolt kaasa antud veltwebel, Jaeger point Palun missioonile korter valmis waadata point Täisenduseks nendega ühes saadetud kirjale tenten et Holsti kuulmist mõõda liitlastel salaplaani valmis on Eesti ja Soome kaudu Peteri peale minna ja selleks muud kohe meie mandesse sõja missioonini ja sõjariistu suuremal arvul saata. Sellega ühenduses seisab Koltšakile tentaw kõnn Teiselt poolt huvitaw et Holsti Inglis saatkonna heakskiitmisel Helsingi telegraferis inglased soovitawad Soomele mitte Peterburi peale minna küll aga Eestile oma sõjaväega moonaga ja rahaga kõigiti abiks olla point Lisan juurde et nimetatud salaplaani suurriikide nõupidamisel mitte veel arutusel ei ole olnud küll aga nõuab see meie poolt liitlaste agentidega läbi käimisen siin ja Tallinnas kõige suuremat ettevaatust silmas pidades Koltšaki hädakohtu. Meil on selle üle homme nõupidamine Holstiga point Meie otsabi teated edasijõudmise kohta Jamburi ja Oudova sihis avaldasid Howardi peale väga head mõju pidime aga dementeerima temale tulnud teadet nagu oleks Narva enam - laste poolt ara võetud = PUSTA

17-5-19.

17. mail 1919 teatas Eesti delegatsioon Prantsusmaal Eesti Välisministeeriumile, et Prantsuse sõjaväeline missioon on välja sõitnud. Uhtlasi märgiti, et Holsti telegraferis Inglise saatkonna heakskiitmisel Helsingisse, et «inglased soovivad Soomele mitte Peterburi peale minna, küll aga Eestile oma sõjaväega, moonaga ja rahaga kõigiti abiks olla».

seks vallutamiseks ning antant kiirustas sinna määratud valitseja ametliku tunnustamisega. Eesti väejuhatas, kes oma vägede pealetungile saatmisega oli tahtnud kiirendada Venemaa eraldumise ja iseseisva riigi tunnustuse saamist, oli hoopis kiirendanud Eesti ametlikult kinnitamist taas Venemaa provintsiks.

Kohe pärast seda soovitas Ühendriikide sõjalise missiooni ülem W. Greene Eesti pinnalt toimuvat sõjalist invasiooni vormistada Koltšaki valitsuse operatsioonina ning pani ette Balti provintside sõjaline missioon ümber nimetada «missiooniks Lääne-Venemaal».

Kusagil mujal oleks valitsus sündmuste niisuguse arengu puhul ametist lahkunud, et vähemasti mitte rahva silmis naeruväärseks jääda. Toompeal sellele ei mõeldud. Mida rahvas ei teadnud, teadsid valitsejad. Poskale oli nimelt Pariisi kaasaantud instruksioonides peetud võimalikuks «Eesti Vabariigi» iseseisvuse mittetunnustamise korral nõustuda «Vene riigi föderatiivse osaga».

Kas polnud see mitte kõige iseseisvusetum poliitika, mis pärast Eesti jäi juba 1919. a. suvel ilma tõelisest iseseisvuse tunnustamisest Nõukogude Venemaa poolt ja rahval tuli veel pool aastat kanda raskeid sõjaohvreid?

KAS ERAVIISILINE MAAKUULAMINE?

Poska tagasijõudmise järel arutas vabariigi valitsus rahuküsimust mitmel koosolekul, jõudes lõpuks otsusele sõda esimesel võimalusel lõpetada. Kui ka kindral Laidoner asjaga nõusse saadi, siis teostas Poska rahu sondeerimise, mille ta meisterlikult läbi viis. Nagu hiljem selgus, oli ta juba Londonis läbisõidul olles ühe Venemaale sõitma hakkava Inglise ajakirjanikuga ses suhtes kokku leppinud. Kuidas Poska asja oli korraldanud, said teised valitsusliikmed teada alles siis, kui asjasse segatud inglase Moskvast tagasi tulles Eesti politsei kätte vangistatud ja kui Inglise sõjaväeline esindaja tuli siseminister A. Heltilt tema väljaandmist nõudma.

E. Uustalu

Kuidagi vastuoluline seletus: valitsus arutas rahuküsimust mitmel korral, otsustas sõja esimesel võimalusel lõpetada ja... «teised valitsusliikmed» said Nõukogude valitsusega kontakti loomisest teada alles pärast maakuulaja tagasitulekut(?!). Kelle teadmisel see Moskvasse sõitis (läbi rindel!), milliste valitsusliikmete eest asja saladuses hoiti ja miks?

A. Piip kirjutab oma mälestustes Tartu rahu sõlmimise eellugudest järgmist:

«Pikapeale kaldus Poska ka selle poole, et meil rahuläbirääkimised Vene enamlastega möödapääsmatud ja et valged ega liitlased ei või meile etteheiteid teha, sest et peale Briti nad meie tegelikuks abistamiseks midagi pole teinud... Isearanis rusuvalt mõjus Ameerika ametlik seisukoht, mis meid ignoreeris president Wilsoni «enesemääramise» teooria peale vaatamata. Olgugi et mitmel korral temalt audientsi palusime, oli see võimatu. Tema välissekretär Lansing võttis meid eraviisil vastu. Eraviisil kuulsime, et president Vene küsimused jätab täiesti lahtiseks, mispärast ta meid ka vastu ei võtnud, olgugi et tal aega oli mõndagi deputatsiooni vastu võtta.

Nii seisime juulikuus 1919 olukorras:

a) meie tunnustamist pole niipea loota — venelaste (Koltšaki valitsus. — Toim.) vastuseismise pärast;

b) meie vabadusvõitluse suuremat toetamist pole loota, vaid ainult niipalju, kui see oleks osa Vene interventsioonist;

c) meie finantstoetamist loota

ei ole (välja arvatud teatud kauba krediit — Ameerika likvidatsioonikomisjoni krediit oli täiesti juhuslik);

d) Vene valgete võit pole kindel (sest et Koltšaki ju pea-aegu enam ei olnud).

Kõige selle järelardusel kaldus Poska rahu poole. Kuid liitlaste ükskõiksus rõhus teda ja ta otsustas koju sõita

ning ametist lahkuda; tema meetodid polevat aidanud, vaja uusi meetodeid, milleks tema ei kõlbavat.»

A. Piip jätkab: «Juuli lõpul 1919 sõitis Poska Tallinna, jättes Pariisi rahulegatsiooni uuesti minu hooleks. Kuid ta lahkus kolme kindla otsusega:

1) Rahuläbirääkimisi Venega alata esimesel võimalusel;

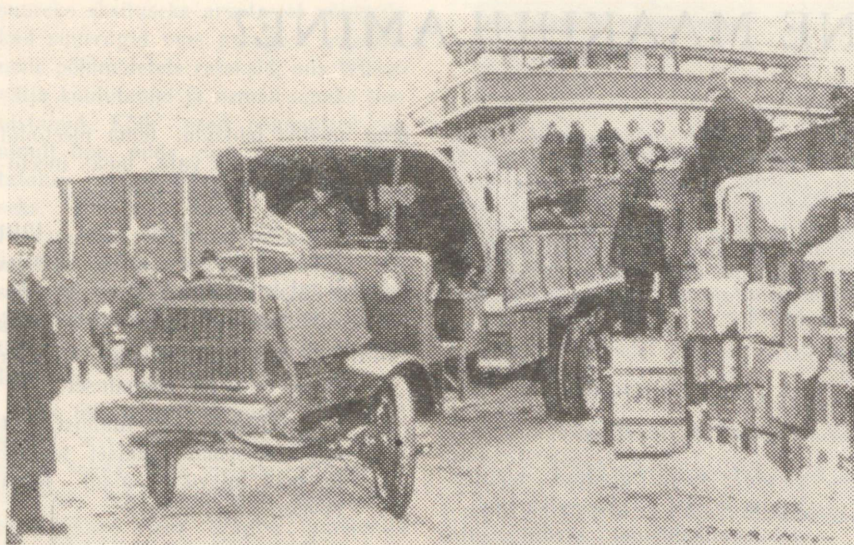
2) liitlaste poolt tunnustamist ega tõsisemat reaalselt toetust ligemas tulevikus enam loota ei ole;

3) ametist ära astuda, protestiks ja ühtlasi koha andmiseks nooremale ja elastilisemale (selle all mõeldes enese ütlemisselle järele mind).»

A. Piip kirjutab veel, et Poska poliitiline analüüs olukorra kohta oli Tal-

Tallinna sadamasse jõudis jälle üks laevatäis kahuriliha. Saabunuiks olid maailmasõjas Saksa sõjavangi langenud eestlased, keda antandi ülemjuhatus korraldusel saadeti Petrogradi operatsiooni ettevalmistamise ajal Eestisse. Tehtikatseid tuua üle siinsele rindele ka eestlasi Siberist, kuid sellele tõmbas kriipsu Koltšaki vägede lüüasaamine. Hoopis arvukamalt saadeti 1919. aastal täiendust Judenitšile. Mõnede andmete järgi sai viimane Saksa sõjavangilaagrist vähemalt sada tuhat meest. Need täiendused jahvatati aga Nõukogude rindel kiiresti läbi. Oli tavaliseks nähtuseks, et sõjavangilaagrist sundkorras antandi sõtta saadetud püüdsid esimesel võimalusel Nõukogude poolele üle joosta.

Pildil näeme Ameerika Ühendriikidest päralejõudnud varustuse mahalaadimist Tallinna sadamas. Aravedu toimub USA lipuga tähistatud autodel. Ühendriigid teatavasti ei tunnustanud Eesti vabariiki ega ka mitte Kerenski-aegset Maapäeva nagu Inglismaa. Ka ei lubanud USA valitsus sõita Tallinna Aju-tise Valitsuse esindajatel Ühendriikidesse. Tema saadetised Eestisse polnud adresseeritud mitte Eesti vabariigile ega tema valitsusele, vaid antandi ülemjuhatusale all bolševismi vastu sõdivatele vägedele. Sellest hoolimata esitas USA valitsus hiljem Eesti valitsusele arve 17 838 664 dollarile, millest kaubeldi maha veidi üle 4 miljoni dollari saadetise arvel, mis läks merepõhja koos aurikuga «John Russ».

Peale ülalmärgitu kirjutati Eesti arvele 917 200 naela võlga sõjavarustuse eest Inglismaale, Prantsusmaale 13,1 miljonit franki, Soomele 24,2 miljonit marka ja Taanile 600 000 krooni.

linna valitsusringkondades midagi üllatusetaolist.

Ja siis astus tegevusse Inglise professor William Goode.

Jutt on Inglise professorist William Goode'ist, kes Eesti kainemate kodanlike poliitikute initsiatiivil võttis ette reisi Moskvasse V. I. Lenini juurde. Seda meenutab osaline ise järgmiselt:

«Läksin trepist üles, läbisin esiku, kaastööliste ruumi, istungitesaali ja jõudsin Lenini kabinetti — lihtsasse tööruumi. See oli tühi. Kirjutuslaual lebas avatud raamat — Henri Barbusse'i «Tuli», mida Lenin luges ja millesse ta tegi pliiatsiga märkmeid. Oodates lugesin läbi raamatu esimese peatüki, mille Lenin oli just lõpetanud. Uks avanes. Lenin astus kiirel sammul tuppa ja teretas mind. Tervitussõnad, soe käepigistus ja ma hakkasin kõnelema, kasutades tahtmatult raamatu keelt, mida just äsja lugesin — nimelt prantsuse keelt.

«Kui teil on ükskõik, siis ma eelistaksin kõnelda inglise keeles,» ütles ta.

Olin nii üllatunud, et hüüdsin: «Oo, taevas! Ma ei teadnud, et te mõistate inglise keelt.» Ta vastas: «Kui te kõnelete aeglaselt ja selgesti, siis ma ei tee ühtegi viga.» Jutt jätkus, mina esitasin küsimusi, millele sain vastused; arutasime tähtsaid küsimusi — kogu aeg inglise keeles, ja Lenin ei eksinud kordagi.»

1919. aasta sügisel avaldasid mitmed Eesti ajalehed sama aasta 21. oktoobril «Manchester Guardianis» ilmunud W. Goode'i artikli, kus kirjutati järgmist:

«Teiseks küsisin ma, missugune on nõukogude valitsuse seisukoht väikeste rahvaste suhtes, kes endid Venemaa küljest on lahti lõõnud ja oma iseseisvuse välja on kuulutanud.

Lenin vastas, et Soomemaa iseseisvus 1917. a. novembrikuus Nõukogude valitsuse poolt tunnustatud sai. Lenin olevat isikliselt Svinhufvudile, tolle aegsele Soome presidendile, ametliku Soome iseseisvuse tunnustamisakti

andnud. Mõni aeg tagasi teatas Nõukogude vabariik avalikult, et tema sõjaväed sõjariistus nende riikide piiridest üle ei astu. Nõukogude vabariigil on nõu Venemaa ja Eestimaa vahele neutraalvööd luua ja seda avalikult välja kuulutada. Üleüldse olevat enamlaste põhimõte kõigi väikerahvaste iseseisvust tunnustada...».

Inglise ühiskonna- ja koolitegelane prof. William Goode sõitis A. Piibu õhutusel Eestisse 1919. aasta mais, s.o. ajal, mil Toompeal istus juba O. Strandmani valitsus ja A. Oinas valdas veel siseministri portfelli. Siin Tallinnas avaldas W. Goode Eesti võimudele soovi pääseda läbi rinde Nõukogude Venemaale. Ta saadetigi 1919. aasta juulis Pihkva lähedal läbi rinde, olles nõustunud täitma J. Poskalt saadud ülesannet — sondeerida juhtivate Nõukogude riigitegelaste seisukohti rahu sõlmimise küsimuses.

G. V. Tšitšerin, kõneldes 4. veebruaril 1920. aastal Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee istungil Eestiga rahu sõlmimisest, märkis: «Augusti vältel toimus midagi pinnasondeerimise taolist meie juurde sõitnud Inglise professori Goode'i vahendusel, kes ütles meile, et nii need Inglise valitsusringkonnad, kes on meelestatud kompromistlikult Nõukogude vabariigi suhtes, kui ka Eesti kodanluse ringkonnad peavad väga tähtsaks neutraalse tsooni loomist Eesti ja Venemaa vahel.»

Eeltoodust selgubki V. I. Lenini ja W. Goode'i jutuajamise tähtsus rahuläbirääkimiste alustamise seisukohalt. Nõukogude valitsus sai W. Goode'i kaudu informatsiooni Eesti valitsusringkondades liikuvatest mõtetest selles küsimuses.

V. I. Lenini ja W. Goode'i jutuajamine toimus 20. augustil. Ja Nõukogude valitsuse noodis 31. augustist Eesti valitsusele, mis koostati V. I. Lenini korraldusel ning kannab G. V. Tšitšerini allkirja, on märgitud, et Vene Nõukogude valitsus on valmis alustama rahuläbirääkimisi, «...mille eesmärgiks on Eesti riigi iseseisvuse kõrvalekaldumatu tunnustamise alusel Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi poolt määrata kindlaks Eesti riigi piirid, neutraalse tsooni ulatus Eesti ja Vene vägede vahel, neutraalsesse tsooni arvatud territooriumi kontrollimise vormid ning teised üksikasjad».

W. Goode'i objektiivne hinnang Nõukogudema oludele, tema väljaastumised välismaise sõjalise interventsiooni vastu põhjustasid Inglise valitsusvõimude meelepaha. Niipea kui ta Eestisse saabus, hakati teda taga otsima. Tookordne siseminister A. Hellat kirjutab oma mälestustes: «Kui see ajakirjanik Venemaalt Eestisse tagasi ilmus, tabas teda rumal saatust. Sisekaitse ülem oli ta inglaste ettepanekul areteerida lasknud. Valitsus otsustas ajakirjaniku viibimata vabastada. Nüüd ilmus minu juurde Inglise sõjaväe esindaja ja nõudis, et meie teda Inglise sõjalaevale toimetaks. Nõudmine paistis imelikuna. Ma teatasin asjast Strandmanile ja Poskale, sest teadsin ainult, et ühe enamliste kalduvustega Inglise ajakirjanikuga on tegemist, aga minul ei olnud aimugi, et tema just see oli, kes Poska ülesandel Venemaal käis. Poska ütles, et andku inglased kirjalikult oma nõudmine, siis vaatame, mis teha. Mõne aja pärast tuli Inglise ohvitser tagasi ja teatas, et ajakirjanik ise vabatahtlikult Inglise laevale tulla soovib. Niisugusel juhtumil ei võinud meil midagi olla selle vastu.»

Kuidas asjaolud tegelikult olid, selle kohta on tagantjärele raske midagi täpset öelda. Kuid üht võib siiski kommenteerida: Inglise luureteenistus Eestis oli vägagi aktiivne, kui asus Goode'i taga otsima «niipea, kui ta Eestisse» saabus, ja selsamal luureteenistusel oli ka voli käskida sisekaitseülemat areteerida Goode.

Kuigi Goode oli Eestile hüva teo teinud, oli ometi selge, et tema missioon sai antandile teatavaks.

Ja seepärast polnud sugugi tähtsusetu, missuguseid vastusamme võidi liitriikide sõjalise missiooni poolt oodata.

Inglise professor W. T. Goode (erariides) Tallinna valitsuse sõjaväe 6. polgu ohvitseridega Ruhja lähedal, pärast tema saabumist A. Piibu kutsel Eestisse. Vasakult esimene W. T. Goode'ile saatjaks määratud kapten Willmann, tema kõrval kapten Jürmann, äärmine paremal 6. polgu ülem Tallo. Muidugi oli J. Poska emissari üle rindejoone minek kooskõlastatud Eesti kodanliku väejuhatuse ja Punaarmee rindejuhatuse vahel ning endastmõistetavalt teati tema missioonist nii Tallinnas Toompeal kui ka Moskvast Kremlis. Inglise võimud Eestis aga said oma kodaniku reisist teada alles hiljem luureteenistuse kaudu ning mõistagi olid nõrkinud Eesti tegelaste poolt salaja ettevõetud kontakti pärast «ühise vaenlasega». Interventsioonisõja juhid Baltikumis ei saanud niisugust sammu andestada, seda enam, et W. T. Goode esindas Inglismaa vägagi mõju-rikkaid jõude, kes nõudsid sõja lõpetamist ja kokkuleppepoliitikat esimese sotsialistliku riigi suhtes.

KUIDAS SÕNAKUULMATUID KORRALE KUTSUTAKSE?

Liitlastelt saadud abi najal kosus Loodearmee õige kiiresti ning paralleelselt sellega edenesid ka ettevalmistused pealetungi, mille eesmärgiks oli Petrogradi vallutamine. Liitlaste sõjalise missiooni liikme kindral F. Marshi juuresolekul oli Riias 26. augustil tehtud kokkulepe, mille järgi... eestlaste kaitsta jäid kaks lõiku, millest üks ulatus merest Jamburgi raudteeni ning teine Velikaja jõest Lubani järveni Lätimaal.

E. Uustalu

Pagulasajaloolase terminoloogia on mõnetigi tähelepanuvääriv. Võib arvata, et pealetungi pidi teostama Loodearmee, Eesti väed aga ainult «kaitset» teostama, ehkki on teada, et enne määratud kaitsepositsioonidele asumist tuli need Punaarmeele vallutada. E. Uustalu muutub eriti häbelikuks kindral Marshi osa formuleerimisel rindelõikude jaotamise nõupidamisel. Niisiis... Eesti, Läti, Leedu, Judenitši, Bermond-Avalovi ja Poola vägede esindajad said Riias juhuslikult kokku ning kuivõrd ka kindral Marsh sattus kogemata sellesse seltskonda, võeti tema juuresolekul loosi, kellele mingisugune rindelõik jätta! Ja paljast lugupidamisest kaugemalt tulnud külalise vastu paluti teda ka otsusele alla kirjutada.

Niiviisi tuleb välja pagulasajaloolase mõttekäigu järgi. Ja muidugi jäävad lugejad ilma hoopis teist laadi sündmustest, milleks samaaegselt valmistuti Tallinnas.

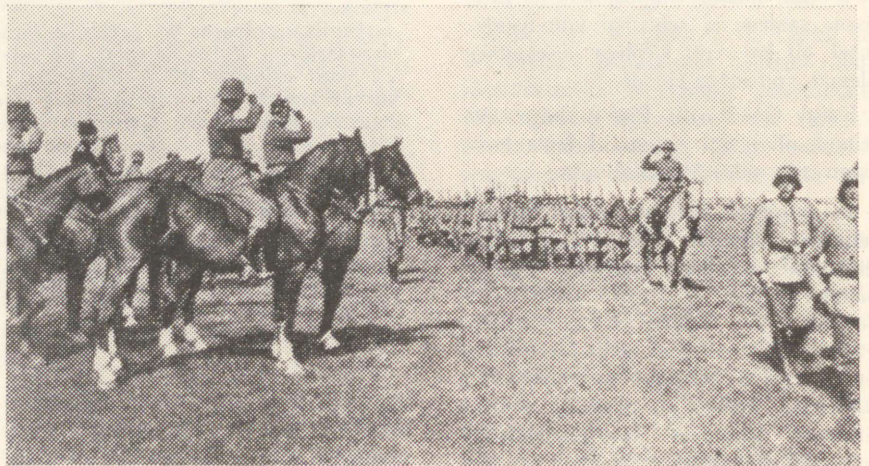
26. augustil, kui antandi sõjalise missiooni ülema asetäitja Riias uueks enamlusevastaseks sõjakäiguks (nn. 14 riigi sõjakäiguks) rindelõike jaotas, tulid Pihkva lähedal läbi rindejoone kaks eraisikut, kes saadeti Tallinna J. Poska juurde. Üks neist oli Petrogradi ülikooli professor A. Kink. Kaasas olid neil huvitavad dokumendid: ärakiri Nõukogude Venemaa Sõjalise Revolutsioonikomitee otsusest mitte saata oma vägesid üle Eesti piiri ning rahulepingu projekt 14 põhipunktiga, kus nähti ette ka kodanliku Eesti iseseisvuse tunnustamist. See oli veel üks J. Poska poolsete sammude resultaat. Professor W. Goode'i missiooni tulemused omandasid järjest reaalsema kuju. Ja 31. augustil sai Eesti valitsus kõigele lisaks veel ametliku ettepaneku rahukõnelusteks.

Nõukogude valitsuse ettepanek rahu läbirääkimiste alustamiseks põhjustas valitsevates ringkondades tohutu segaduse. Esialgu püüti Nõukogude valitsuse nooti rahva ja sõjaväe eest varjata. J. Soots kirjutab: «Sügisel 1919 võttis meie sädetelegraaf Vene nõukogude valitsuselt radiogrammi vastu, millega meie valitsusele ettepanek tehti läbirääkimistesse astuda vaherahu tegemiseks. Saatsin selle viibimata peaministrile ja tegin korralduse, et trükkikontroll sellest enne ei laseks kirjutada, kui valitsus seisukoha võtnud ja sellest ametlikult teada annab. Kuid Riia sädetelegraaf oli ka selle radiogrammi vastu võtnud, ja see ilmus ühes Riia lehes, kust Tallinna Saksa

leht ta ära oli trükinud, kuna trükkikontroll hooletuse pärast seda ei olnud märganud. Nüüd hakkasid mitmed Eesti lehed trükkikontrolli mitterapooletuses süüdistama ja peale käima, et neile lubatakse seda telegrammi avaldada.»

Kuid sel ajal olid juba tegevust alustanud jõud, milles oma osa etendas Briti komissari asetäitja Balti provintsid, eespool mainitud arvukate eesnimetatutega Charles H. C. Pirie Gordon.

Mõni aeg tagasi oli USA missiooni ülema asetäitja E. J. Dawley (liitlaste poolt määratud endine Riia kindralkuberner!) hoiatanud antandi vastavaid asutusi: «Üldine poliitiline olukord Eestis on täis rahutust, ärevust ja umbusaldust. Nagu varem vihjatud, pole Eesti valitsus, kuigi ta on tubli valitsus, mitte tugev selles mõttes, et ta oleks võimeline täiesti maksma panema oma poliitikat, eriti radikaalsete elementide suhtes, kes... nõuavad rahutegemist bolševikega.» Dawley kirjutas, et «rahu ja iseseisvust» taotle-

Von der Goltz ja Saksa «Raudiviisi» ülem Bischoff võtavad vastu oma vägede paraadi 1919. aastal. Mõlema väed, mis olid formeeritud antandi ülemjuhatusel, etendasid Baltikumis viimase politseijõudude osa ja eriti tihedalt oli nendega seotud USA sõjaline missioon kolonelleitnant W. Greene'i juhtimisel, aga ka Balti sõjaline komisjon Pariisis. Siit koordineeritigi Saksa vägede tegevust Baltikumis, mis korduvalt võttis üpris ähvardava kuju kohalike rahvaste vastu.

vad juba valitsuse ministrid. Kuivõrd selleks ajaks oli otsustatud isegi teise sõjakäigu alguse tähtaeg, seisis nüüd kogu küsimus selles, kuidas likvideerida ühe hoobiga nii «radikaalsed elemendid» kui ka ministrid, kes taotlesid «rahu ja iseseisvust».

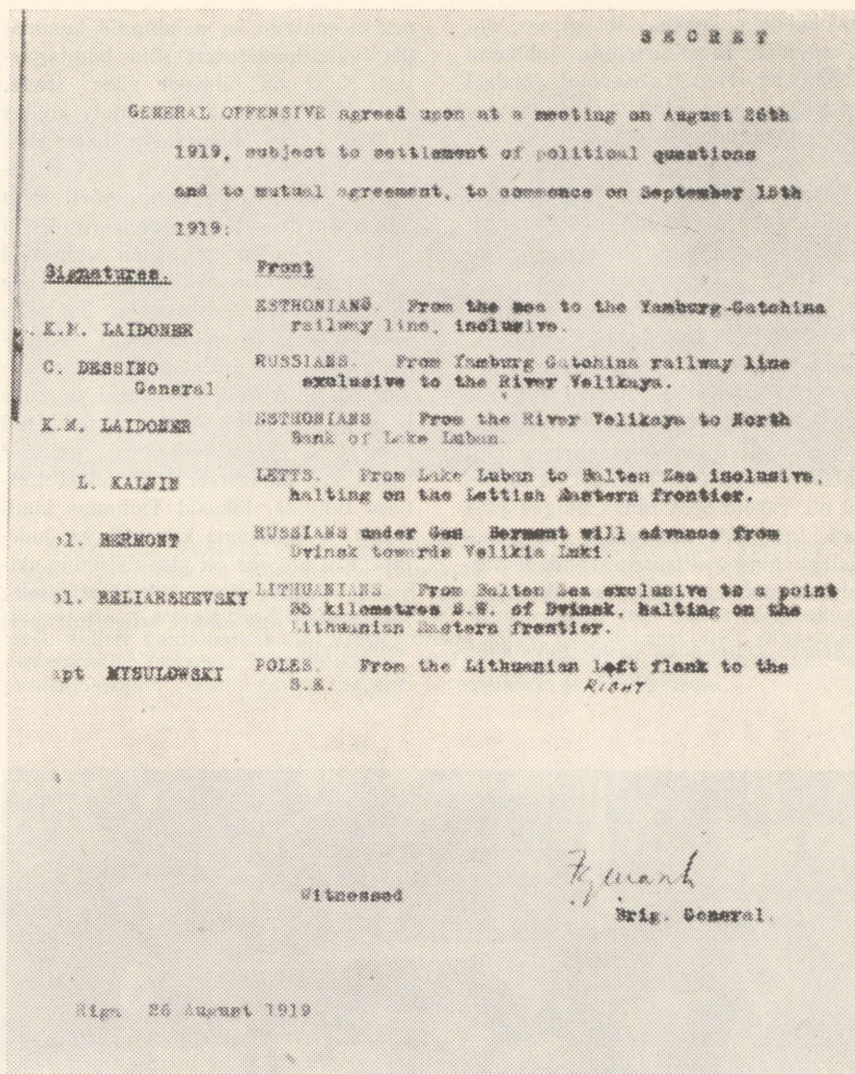
Mõni päev enne Eesti ametiühingute kongressi kokkutulekut, 28. augustil, kutsus Charles H. C. Pirie Gordon enda juurde ametiühingute kesknõukogu esimehe A. Annuse (Hannuse) ja tegi talle ettepaneku kongressi avapäeval valitsus kukutada. See Gordoni ajus sündinud mõte oli tohutult naivne, aga ka kuratlikult plaanitud intriig. Me ei tea, kellelt ta sai selle traagiliselt lõppenud afääri kohta juhendeid, kuid tolleaegsete mõned ülestähendused heidavad mõningat valgust selle eesmärkidele.

Siseminister A. Hellat kirjutas: «Mõned ametiühinguliikmed olevat Vene tänavale Inglise saatkonda palutud... Siis olla neile ettepanek tehtud, kas nemad valitsust kukutada ei tahtvat. Võiks luua parema valitsuse, millest töölisel ka osa võtavad, aga niisugused mehed, nagu Raud, sinna ei kõlba. (See tollane ministriabi ei pooldanud eesti põlevkivi andmist välismaalastele. — Toim.) Teine asi oleks Päts ja Laidoner. Neile olevat pakutud raha niipalju kui nad soovivad... Sündmus iseenesest vastab tõele. Juhtivat osa mängis selles asjas keegi Inglise ohvitser Pirie Gordon.»

Sandarmikapten Veemi teatel olevat A. Annus enne tema mahalaskmist Irboska sõjaväelaagris kirjutanud Pirie Gordoni ettepaneku kohta:

«... jõudsin otsusele, et valitsust nimelt paremalt poolt soovitakse muuta või kukutada.» Samale sündmusele heidab valgust ka Poska kiri välisesindajaile: «Ametiühingute nõukogu esimees Annus esines 30. augustil erakorralise teadaandega, kus selatas, et sinne Inglise missioon teda ja ta seltsimehi üles kutsunud praegust valitsust kui vähe demokraatlikku kukutama Inglise madruste abil ning Pätsi-Laidoneri valitsust asemele seadma... Igatahes riigipöörde võiksid meil üksi sõjaväelased toime panna.»

Muide, ka Vene valgete nn. Loodevalitsuses teati uue, Laidoneriga eesotsas valitsuse moodustamise plaanist.

Kindral Marshi allkirjaga ingliskeelne dokument, milles kinnitatakse Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Vene valgete vägede üldpealetungiks järgmised rindelõigud: Laidoner, eestlased — merest kuni Jamburg—Gatšina raudteeni; Dessino, venelased — Jamburg—Gatšina raudteest Velikaja jõeni; Laidoner, eestlased — Velikaja jõest kuni Lubani järve põhjakaldani; Kalnin, lätlased — Lubani järvest kuni Balti mereni; Bermond, venelased — Dvinskist (Daugavpilsist) tungida Velikije Lukini; Beliarshesky, leedulased — Balti merest kuni punktini 35 kilomeetrit Dvinskist edelasse; Mysulowski, poolakad — leedulaste paremalt tiivalt kagu suunas.

Kahtlemata tekib küsimus, kuidas mõttes Inglise luureohvitser, kes varustas H. Hellati salapolitsei nimekirjadega Tallinnas tegutsevate «bolševike agentide» kohta ja teadis mõnikord rohkem kui valitsuse ja sõjaväe luureaparaat, ära kasutada ametiühingute nõukogu juhte... Pätsi ja Laidoneri upitamiseks sõjalise diktatuuri etteotsa?

Teadaolevad andmed ei jäta kahtlust, et kavas oli provotseerida Tal-

linna töölistkonna aktiivsema osa väljaastumisi, et siis füüsiliselt hävitada töölisjuhid ning selle käigus upitada riigipöörde teel võimule Pätsi-Laidoneri äärmiselt parempoolne sõjaline klikk, kelle kuulekus oli antandile teada. Sellega oleks saadud kõige kindlam garantii igasuguste rahusobituste lõpetamiseks.

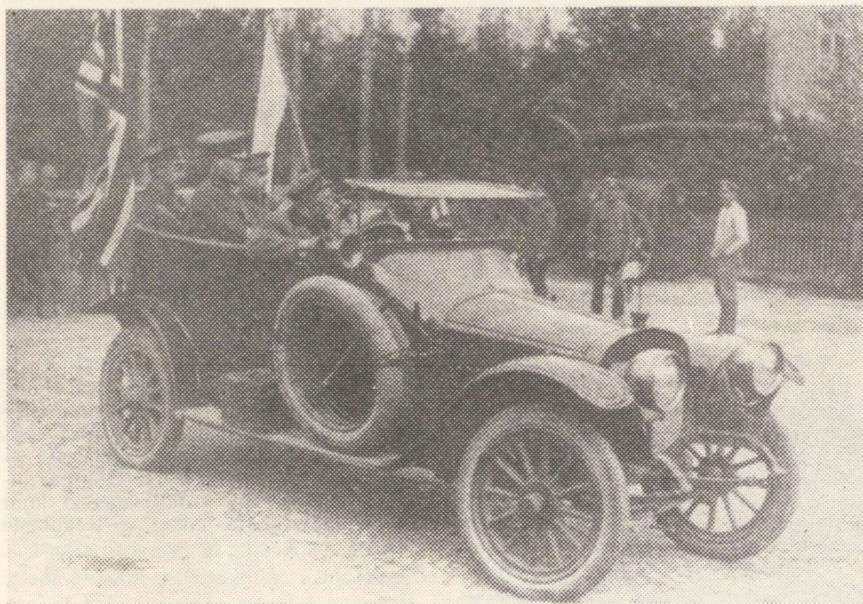
Ainult, et see aktsioon ise oli liiga rumalasti kavetatud. A. Annus informeeris ametiühingute kongressi ja

provokatsioon kukkus läbi. Ainus, mida sõjaväe ja Kaitseliidu juhtkond siseminister Hellati osavõtul jõudsid veel korda saata, oli 102 ametiühinguliidri küüditamine, kellest osa saadeti rindel soomusrongi tule all Punaarmee kaevikute peale, 25 aga lasti Irboska lähedal maha, nende hulgas oli ka «riigipöördeplani» elav tunnistaja A. Annus.

Nii lõppes Inglise salaluure «Operatsioon X». Võib uskuda, et O. Strandmani valitsuse liikmed elasid üle tugeva närvivapustuse, kuid esialgu olid nad siiski ministriportfellide peremehed, kuivõrd antud hetkel sellel mingit tähtsust oli. Ja pole kahtlust, et toimunud oli vahetu seos rahva hulgas juba liiati tugevaks muutunud rahunõudmistega ning valitsusringkondade teatud kõikumistega sise- ja välispoliitikas.

Seoses eeltooduga tasub möödamin-

nes meenutada ka mõningaid kummalisi fakte landesveeri sõja telgitagustest. Neist on üldiselt vähe teada. Kuid ka E. Uustalu meenutab, kuidas 1919. a. juunis ühelt Narva juures allatulistatud Saksa lennukilt koos «tsaariaegse senaatoriga vangi võeti mitu Saksa ohvitseri». Kõik areteeritud tuli liitlaste sõjalise missiooni tungival nõudel kohe vabastada, «nii et selle Loodearmee ja Landeswehri kontaktivõtmise katse iseloom jäigi selgitamata». Kuidas liitlaste missioon toimunud nii kiiresti teada sai ja miks ta väga ärritatult käskis kinnivõetuil lasta takistamata oma teed minna? Sellal kui landesveer tegi katset Eestisse tungida, liikusid Tallinnas kuuldused, et sedasama kavatseb ka Jude-niitš. Kui nii, siis oli plaanis ühine aktsioon «Eesti riigi» likvideerimiseks. Mis osa oli aga kõigel selles liitriikide esindajail?

Antandi sõjalise missiooni liikmed landesveeri sõja rindejoonel Eesti vägesid «rahustamas». Eesti väejuhatusele dikteeriti ette vaherahutingimused, milles nõuti väljatõmbumist Põhja-Lätist ning sealse territooriumi andmist Saksa vägede kontrolli alla. Landesveer kästi «rahule jätta», ähvardades ultimatiivselt vastasel korral lõpetada igasugune Tallinna valitsuse abistamine. Sakslaste ja balti parunite antandi kaitse alla võtmine kutsus esile spontaanset rahulolematust, mida said tunda ka liitlased. Kui rindejoonele ilmus USA lipuga märgitud rahuvahendajate auto, piirasid eesti sõdurid selle ümber ja ei puudunud palju, et autos istunud oleksid langenud omakohtu ohvriks. Üks ameeriklane sõnanud eesti sõdurite kohta: «Need on ju enamlased.» Teine kord aga avati inglaste autole püssituli. Prantsuse kolonel Du Parquet, kes samuti kuulus antandi sõjalise missiooni koosseisu, teatas, et eesti sõdurid teotasid ja ähvardasid neid. Eesti valitsusel tuleb mitmel korral antandi ohvitseridelt vabandust paluda.

Siinkohal peaks meelde tuletama mõningaid üksikasju sellal Baltikumis asuvate Saksa vägede kohta. USA presidendi W. Wilsoni sõnade järgi olid «sakslased Balti provintssides kohal liitlaste täielikul nõusolekul ja käsul». Need väed (von der Goltzi 75 000-line vabakorpus, balti sakslaste 3500-line ja Läti landesveeri 3500-line väeosa) alusid W. Greene'i kinnitusel antandile ja neid käsutas liitlaste sõjaline missioon. Versailles' rahulepingu kohaselt kohustati Saksamaa valitsust «Balti provintssides ja Leedumaal normaalset valitsusviisi ja korda kehtestama, oma vägesid kohal hoidma, senikaua, kuni antandi valitsused nimetatud maade sisemist seisukorda tähele pannes seda tarvilikuks loevad». On teada, et 1919. a. kevadel kukutati von der Goltzi abil Ulmanise Läti rahvuslaste valitsus, kes oli kavatsenud konfiskeerida Saksa parunite maad. Lätis loodi pastor Niedra valitsus von der Goltzi ettevõtmisel. Mais okupeerisid ta väed Riia. Operatsiooni toetasid Inglise, Ühendriikide ja Prantsuse sõjalaevad. Riia sõjakuberneriks määrati W. Greene'i asetäitja E. J. Dawley, komandandiks aga parun Engelhardt, kes pani linnas toime nii ehtsaksaliku tapatalgu, et Tallinna lehedki kirjutasid: «Düüna oli verest punane.»

A Piip teadis tuhandeid kilomeetreid eemal Pariisis, et von der Goltz teeb ettevalmistusi balti mõisnike võimu taastamiseks Eestimaal. Üks tema läkitusi hoiatab: «Liepaja riigipöörde teostajail (s. o. Ulmanise valitsuse kukutajail. — Toim.) on sama kava ka Eesti kohta.» Kas oli see von der Goltzi isiklik kava, või seisis selle taga ka liitriikide valitsusringkonnad? Ei tea. Küll aga on üldiselt teada, et kui Eesti sõdurid peksid sakslased 9 päevaga Võnnust Riia alla ja olid Läti pealinna väravais, nõudis W. Greene sõjategevuse kohest seismapanemist. Ta käskis Eesti väed välja viia «landesveerile määratud piirkonnast». H. Hoover omakorda käskis otsekohe lõpetada Ameerika varustuse Eestisse saatmise, kui Eesti väed ei alistu sõjalise missiooni korraldusele ega lõpeta sõjategevust sakslaste vastu, kes seisavad liitlaste teenistuses.

Antandi esindajate ülesnäidatud agarus landesveeri päästmisel, millega kaasnes lugematu hulk fikseeritud ja fikseerimata käske, direktiive ja ette-

kirjutusi Eesti kodanlikule väejuhatusele ja valitsusele, — kõik see on jäänud tänini 1919. aasta sündmustes üheks kummalisemaks seigaks.

Aga võib-olla kõiges selles polnudki midagi kummalist, kui meenutada, et just sel ajal maeti Pariisis lõplikult maha Eesti kodanliku riigi iseseisvuse tunnustamine, mis ergutas ühelt poolt vastupanu sõjaväes ja tööliskonnas, kus veenduti, et valitsus polegi nii kõikvõimas ja ripub hoopis ära rahva huvidele vaenulikest jõududest. Et käärimist rahva hulgas tagasi hoida, tõstatati Asutavas Kogus rahu sõlmimise ja mõisnike maa võõrandamise küsimused. On teada, et Inglise valitsus hoiatas valitsust maaseaduse projekti pärast. Pariisi rahukonverentsi Balti Komisjoni esimees E. Howard tegi aga selgekujulise avalduse, milles öeldi, et «rahu tegemine Nõukogude valitsusega oleks väga kahetsusväärne».

Nõukogude Venemaa vastu alustatud sõjalise interventsiooni korraldajad, Inglise ja Ameerika sõjaväelised esindajad Eesti rindelõigus Piusa jaamas. Antandi sõjaliste missioonide vaikelv teadmisel kavandati 1919. aastal mitmel korral «Eesti vabariigi» likvideerimist küll Vene valgete, küll Saksa sõjajõudude abil. Sellele vaatamata andis Eesti valitsus sõjast osavõtu eest 3199 väljaantud ordeniristist peaaegu kolmandiku — 1047 — välismaalastele. Kõrgeim autasu, Vabadussõja I klassi I järgu rist anti 10 eestlasele ja 13 inglasele...

KUIDAS PÄRAST VIIMAST HOIATUST KÄITUDA?

Seejärel ei kestnud enam kaua, kuni Eesti valitsusel tekkis otsekontakt N. Vene valitsusega. 31. augustil saabus juba radiogramm N. Vene välisasjade rahvakomissarilt Tšitšerinilt ettepanekuga rahuläbirääkimiste alustamiseks. Selle pakkumise võttis Poska 4. septembril vastu, proponeerides läbirääkimisi alustada 10. septembril Pihkvas. See tähtaeg lükkus hiljem edasi 16. septembrile, mis andis võimaluse naabermaade pea- ja välisministrite nõupidamiste korraldamiseks.

E. Uustalu

Ülaltoodud tahetakse jätta mulje, et Eesti valitsus kavatses ausalt rahukõnelusi alustada. Kuid neilsamadel päevadel, mil valitsus ja tema diplomaadid oleksid pidanud tegema ettevalmistusi Nõukogude Venemaa esindajatega esimeste otseste läbirääkimiste heaks käekäiguks, võeti ette hoopis teistsuguse eesmärgiga samme.

Esiteks, läkituste vahetamine kindral Goughi ja Laidoneri vahel.

Liitlaste sõjalise missiooni liige kolonel Herapath teatas 9. septembril Laidonerile: «Kindral Gough mõistab täielikult Teie raskusi, kuid loodab, et Teie oma väed õigeaegselt koondate

osavõtuks üldpealetungist, nagu kokku lepitud. Palun pidage selles asjas sidet Briti missiooniga Riias.» Ja Laidoner vastas veel samal päeval: «Palun teatage kindral Goughile, et Eesti sõjaväed on igatpidi nõnda korraldatud, et tarvilikul korral pealetungimist alata. Meeleolu on kindel...»

Antud juhul Laidoner valetas. Tal oleksid pidanud meeles olema ettekan ded esimese õnnetu ofensiivi päevilt, mil näiteks Pihkva rajoonis viibivate Eesti väeosade kohta teatati, et nadei mõista, miks Eesti valitsus toetab Bulak-Balakhovitši marodeerivaid jõuke, keda liitlased on esmaklassiliselt va-

rustanud. Operatiivosakonna ülem oli meeolusid konstateerides seletanud: väed sõdivad praegu ainult ülemate käsku täites... Sõdurid näevad, et neid sunnitakse võitlema koos Vene vägedega, kes meie iseseisvuse peale pilkavalt vaatavad. Sõjatsensuurilt saadi teateid, et rindelt tuleb «järjest rohkem kirju, mis Venemaale sissetungimist ägedasti laidavad, sest sellel ei olewat mingit mõtet. Neid kirju tuleb isegi soomusrongide pealt». Ja Laidoner ise oli andnud instruksiooni: «Rehkendada sõjaväe meeoludega, kes kaugele Venemaa sisse minna ei taha.»

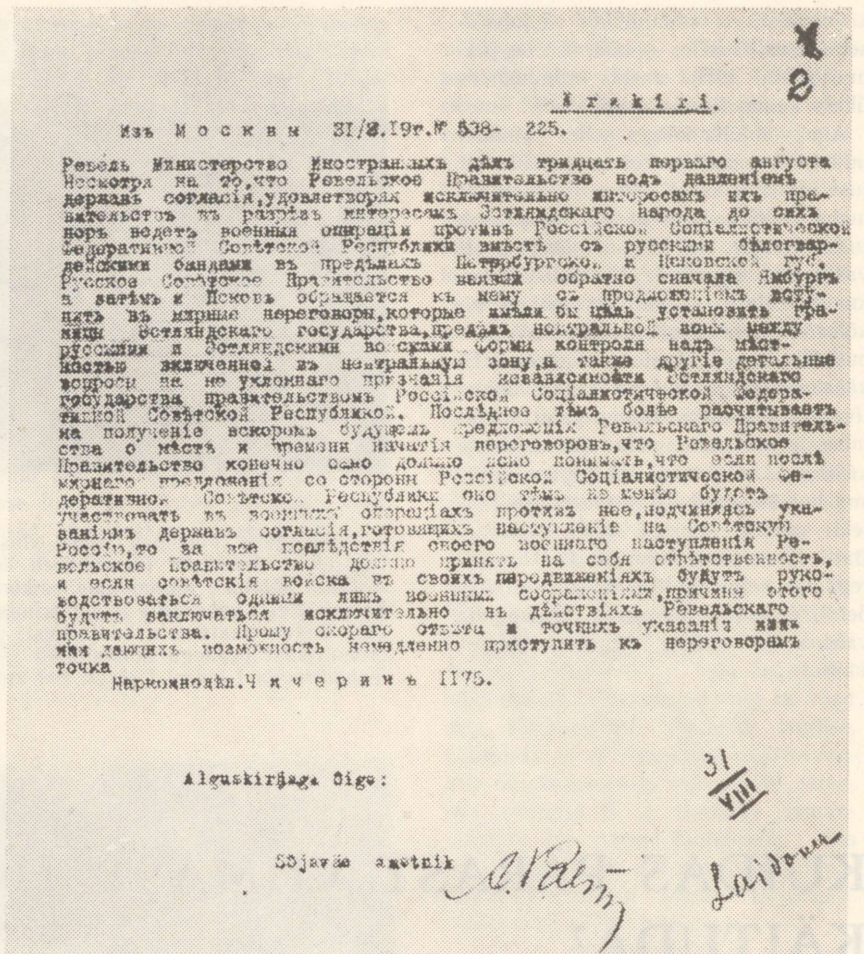
Sellele vaatamata andis ülemjuhatus sõjaväele käsu tungida Venemaale, mis põhjustas ränki ja ohvriterikkaid lahinguid detsembri lõpuni. Kodanlikud ajalookirjutajad teevad selle sõltuvaks Punaarmee rünnakutest. Kas ei ole selline seisukoht liialt suureline, ja nimelt: rünnatav Nõukogude Venemaa, kuivõrd see oli rahu pakkunud,

ei tohtinud vallutajaid oma maalt välja peksta! Pagulasajaloolane aga nimetab, nagu eespool nägime, kodanliku armee pealetungi «kaitsele asumiseks».

Milleks niisugused manipulatsioonid?

Teiseks, rahusoojust oldi kaugel ka Eesti valitsuse ringkondades. Pihkva kõneluste alustamiseks kokkulepitud 10. septembril toimus Riias Balti riikide esimene konverents, mistõttu läkkus edasi ka Pihkvasse sõit. Ja vahetult enne Pihkva läbirääkimisi pidasid Balti riikide ja Soome pea- ja välisministrid nõu Tallinnas. Pagulasautor mainib nende kohta vaid nii palju, et otsustati: kui läbirääkimisi Nõukogude Venemaaga pidada, siis ainult üheskoos. Seda on siiski liiga vähe mitu päeva kestnud istungite kohta. Arhiivitoimikud annavad konverentsi käigust teise pildi: kas osaliste endi tahtel või kellegi suunava käe mõjutusel seati rahukõnelusteks tingimused, mis tegelikult tähendasid Nõukogude Venemaa kapituleerimise nõudmist. Taheti sõjalaevastiku interneerimist liitlaste või erapooletus sadamas, suure maa-ala andmist Petrogradist Velikije Lukini ja Vitebskini erapooletu tsooni nimetuse all «erapooletu riigi» kontrolli all. On tähelepanuväärne, et konverentsi kulisside taga etendas küllalt tähtsat osa meie juba tuttav Pirie Gordon, kelle nõudmisel said hääleõiguse ka Vene valgekaartliku Loodevalitsuse esindajad. Mis aga puutub «erapooletusse sadamasse» või erapooletusse riigis, siis teatavasti olid ka antandi riigid «erapooletud», kuna nad ju ise ametlikult ei sõdinud. Nii et nende huvides taheti Nõukogude Venemaalt nõuda võimatut — allaandmist interventidele! Ja jällegi pidi Eesti kodanlik valitsus etendama siin etturi osa. Muidugi ei uskunud ka selliste «rahu tingimuste» väljamõtlejad ise, et Nõukogude Venemaa neid tingimusi vastu võtab. Kuid rahuvastastele jõududele läks tarvis vähemasti «moraalset alibit». Ja selle andsid, nagu protokolli allkirjadest nähtub, sõjajõudude juhatajad eesotsas Laidoneriga.

Surve Tallinna valitsusele oli tol perioodil tohutu. 11. septembril Pariisist saadud telegrammis teatas A. Piip, et USA esindaja Balti komisjonis Ty-

Tallinnas 31. augustil 1919 vastuvõetud radiogramm Nõukogude valitsuse ettepanekuga rahuläbirääkimiste alustamiseks. Kuivõrd rahupakkumine sai avalikkusele teatavaks, ei julgenud valitsus seda otseselt tagasi lükata.

Radiogrammis on öeldud, et kuigi Tallinna valitsus teostab seniajani Vene Sotsialistliku Föderatiivse Nõukogude Vabariigi vastu Peterburi ja Pihkva kubermangudes sõjalisi operatsioone liitlasriikide surve ja nende huvides, teeb Vene Nõukogude valitsus ettepaneku rahuläbirääkimistesse astuda, mille sihiks on Eesti riigipiiri, neutraalse tsooni ja teiste detailsete küsimuste kindlaksmääramine Eesti riigi sõltumatuse kõrvalekaldumatu tunnustamise põhjal.

ler käskis igasugustele bolševike rahutaotlustele eitavalt vastata. Briti välisministeerium oli aga teatanud: Inglise valitsus tahab, et väeliin enamlaste vastu ühtne ja katkestamatu oleks, et ta põhjast lõunani ulatuks... Septembri keskpaiku tegi Lloyd George avalduse, milles hoiatas, et olukord Baltikumis võib antandile veel keerukamaks muutuda, seepärast peab kiiresti tegutsema.

Mida see häirekell Londonist kuulutas, selgus peatselt. Peaaegu ühel ajal Lloyd George'i avaldusega ilmus Tal-

linna Inglise valitsuse esindaja S. G. Tallents oma staabiga. Staabiülem Soots kirjutas Briti esindajate visiidist: «Inglise sõjaväe esindaja teatas, et kui meie enamlastega rahu teha ja enamlastega sõbrustada tahame, mille järeldusel ka enamlaste meie maale võib tulla, siis võida meie liitriikide poolt ka sarnast ümberkäimist oodata, kui enamlastel.»

Meile juba tuttav C. H. C. Pirie Gordon esineb Inglise välisministri ülesandel väga kategoorilises vormis koostatud demaršiga: Briti valitsus

nõuab, et ei võetaks ette mingisuguseid samme rahu sõlmimiseks bolševikega. Veel enam — Briti valitsus kahetseks iga niisugust individuaalset aktsiooni ja loodab, et Eesti valitsus ajab oma välispoliitikat nii nagu senini — ainult osana liitlaste valitsuste poolt vastu võetud üldisest plaanist.

21. septembril, pärast Curzoni isikliku telegrammi, milles «kuninglik valitsus kahetseb Eesti iseseisvat tegevust», vastab Eesti esindaja Londonis J. Kopvillem, et «Eesti valitsus on alati teostanud oma välispoliitikat Entente'i vaadete ja tahte kohaselt» ning et rahu või vaherahu tehakse vaid Briti valitsuse nõusolekul. 17. septembril oli kätte saadud Briti ultimaatum — Eesti varustamine lõpetatakse. Samal päeval saabus Tallinna Prantsuse kindral Etievant isiklikult, et teatada siinsele valitsusele: rahutegemine bolševikega nõuab Prantsuse-Eesti suhete vastavat muutmist...

Et see polnud lihtsalt diplomaatiline mäng ning et keegi ei arvaks, nagu oleksid liitlased muret tundnud ainult «Eesti vabadussõja» pärast, seda kinnitavad veel ühe Pariisi rahukonverentsi lähikondlase K. Pusta mälestused. «Londoni ja Pariisi peastaabid ja välisministeeriumid,» kirjutab viimane, «nägid Eesti vägedes oma käsilasi Nõukogude valitsuse kukutamiseks. Meid hoiatati ja ähvardati rahutegemise cest.»

Mida säärases olukorras jäi 16. septembril Pihkvasse saabunud Eesti rahudelegatsioonil seal teha? Sisuliselt mitte midagi. Läbirääkimiste käik oli

Tallinnas juba ette ära otsustatud. Pidi ju peagi algama uus sõjakäik Petrogradi vastu. J. Soots meenutab oma mälestustes kolonel Tallentsiga peetud jutuajamise finaali järgmisena:

«Lõpuks ütles Inglise sõjaväe esindaja minule, et tema ametlik jutt otsas olevat. Nüüd aga küsida tema minult, kui üks ohvitser teiselt, et kas mina ise uskuda, et Pihkva läbirääkimistest rahu tulla. Mina vastasin, et ei usu, sest et see asi veel küps pole, mida tema juba selle järele võiks otsustada, et mina isiklikult ettepaneku Pihkvasse sõita tagasi lükkasin. Siis küsis tema, et kas kindral Laidoner ka nõnda arvab? Mina vastasin, et minu teada küll niisama. See vastus nähtavasti rahuldastas teda.»

18. oktoobril kulgesid Pihkvas läbirääkimised ajalehtedes ilmunud teadete kohaselt põhijoontes järgmiselt.

Nõukogude valitsuse rahusaatkonna esimees Krassin meenutab, et Eesti rahusaatkond lubas vastuse anda oma seisukohast läbirääkimiste jätkamise asjas. Pärast Birgi seletust, milles teatatakse, et kõneluste jätkamine tuleb seniks edasi lükata, kuni ka Soome, Läti ja Leedu on Vene nõukogude valitsuse ettepaneku peale vastanud, ütleb Krassin, et nagu ta aru saab, paneb Eesti rahusaatkond ette rahuläbirääkimisi määramata ajaks edasi lükata. Nõukogude pool peab konstateerima, et viivitus rahuläbirääkimistes Eestiga mitte nende süü pärast ei sünni.

Kui eeltoodule lisada kaks väikest

väljavõtet (esimene ajalehest «Sotsiaaldemokraat» 24. sept. 1919. a. ja teine A. Piibu mälestustest «Tartu rahu»), siis saame küllaldase pildi ühelt poolt Nõukogude Venemaa ja teiselt poolt Eesti valitsuse eesmärkidest Pihkva läbirääkimiste ajal. Niisiis, esiteks:

«Üleüldised muljed läbirääkimistest Nõukogude Venemaa esindajatega olid, et enamlased rahu tahavad teha... Seda näitas muu seas ka see piinlikviisakas ja ülipidulik vastuvõtmine, mis meie saatkonnale seal osaks sai.» Ja teiseks: «Nii lõppes Pihkva konverents ilma otsekoheste tagajärgedeta. Iseenesest ei olnud see aga kaugeltki rumal taktiline võte, mis võttis Eesti valitsusele kallaletungimise võimalused: a) enamlastelt, b) Vene valgetelt, c) liitlastelt, d) meie tingimusteta rahunõudjatelt, kui ka c) meie oma äärmistelt sõjakatelt.»

Oli veel üks järelokaja, ja nimelt: 20. septembril teatas J. Poska, et ta on välisministri ametist tagasi astunud. Miks? Vastuse annab J. Poska kiri Pihkvasse saadetud Birgi delegatsioonile, milles teatati, et «Vabariigi valitsuse otsuse põhjal peab Vene Nõukogude delegatsioonile ettepanek tehtama rahuläbirääkimised edasi lükata».

Tallinna valitsus oli andnud ultimatum i ees taganenud. Poska oli delegatsiooni Pihkvasse saatnud ilma andandi loata. Valitsus aga ei näinud muud võimalust kui jätkata säärast «iseseisvat poliitikat», mis sulgeks ka edaspidi rahukõnelustele ukse.

KAS SÕDA VÕI RAHU?

Loodearmee koosnes enne oma suure pealetungi algust viiest diviisist ja ühest brigaadist. Sellisel jõul ei puudunud väljavaated Petrogradi vallutamiseks ning Tartus peetud Balti pea- ja välisministrite teisest konverentsist vaatljana osavõtnud Vene loodevalitsuse esindaja ütles seal 29. septembril, et pealetung algab nädala pärast. Sellel oli algul suur edu, enne kui see Petrogradi väravaks kinni peeti. Punaväe vasturünnak algas 21. oktoobril ning kolm päeva kestnud lahingus sai Loodearmee lüüa. Eesti sõjaväe juhatus oli selle operatsiooni ettevõtmisega nõustunud ainult liitlaste tugeval survele.

E. Uustalu

Missuguseks kujunes kodanliku valitsuse vägede käekäik neile eraldatud rindelõikudel? Arhiivandmed ei jäta kahtlust: Punaarmee löök oli purustav ning Krasnaja Gorka kindluse alt, kuhu oli takerduma jäänud, «tulid Eesti üksused tagasi» (E. Uustalu terminoloogia!) esiteks väga kiiresti ja teiseks vägagi hõredaks jäänud kolonides. Muidugi, selle sõjakäigu kaotused kirjutati kodanlikus ajaloos jällegi «vabadussõjas langenud kangelaste» arvele, mitte aga antandi intervent-sioonifääri kontosse.

Kuid 29. septembril olid lootused tõesti suurepäraseid. Balti konverentsist Tartus saame ülevaate A. Piibu poolt tehtud visandlike (ametlikku protokoll ei peetud) märkmete järgi.

Konverentsi esimeheks valitud O. Strandman: päevakorras peaks olema bolševikega rahu sõlmimise küsimus.

Szliupas (Leedu esindaja): Valitsus ei ole rahuläbirääkimiste alustamise vastu.

Soomlased: Nõukogude Venemaale ei tule vastata ning arvestada Entente'i seisukohta.

Meierovics (Läti välisminister): Enamlaste seisukord on raske, ei soovita kiirustada.

Poska: Enamlaste seisukord on tõesti raske, kuid see paraneb. Abi läänest valgekaartlastele väheneb, laevu ei ole, töölisel ei lase laevu laadida... Võib olla, et Vene (s.o. valged) väed kokku langevad. Enamlastelt seda kokkulangemist karta ei ole. Tuleb aeg, kus enamlaste seisukord paremaks muutub ja seepärast on edasilükkamine meile kahjulik, sest siis ei saa neid tingimusi.

Meierovics: Arvestada eriti Poola poliitikat, kas mõtleb rahule või ei.

Holsti: Soomlastel on peaaegu aega võita. Eesti-Läti võivad rahu üle kõnelda... Meie saadik Pariisis teatab, et Prantsuse on rahu vastu, vast ka Ameerika. Ilma nendeta meie rahul pole väärtust.

Poska: Oleme sellel eeldusel kokku

tulnud, et kõik rahu teeme. Nüüd jääb üks välja. Küsimus on nüüd, kas meie kolm edasi teeme rahu või mitte.

Vennola (Soome peaminister): Püstitab rahu eeldusena väga rasked tingimused piiride (eriti Karjala) osas.

Poska: Kuna Inglismaa keeldub materiaalselt abistamast, ei saa Eesti edasi sõdida. Seepärast oleme meie valmis rahuläbirääkimisi algama.

Ulmanis: Kas ka üksi?

Poska: Ainult kolmega koos. Kui keegi ära langeb, siis arutame uuesti.

Konverentsi otsus on tuntud «Nelja Balti riigi tegevuskava» nimetuse all. Selles dokumendis märgitakse: Eesti, Läti ja Leedu teatavad Vene Sovjeti

General Laidoner,
Estonian Army Headquarters,
REVAL.

The Following copy of telegram from General Gough is forwarded for your information.

G.R. 160 Sept 8th, Cipher.

Following for General Laidoner begins:- General Gough fully realizes your difficulties but relies on you to rally your troops in time to participate in general offensive as agreed upon. Please keep in touch with British Riga on this subject. ends. Addressed British, Reval, repeated Narva, Riga and Troopers.

Certified True Copy.

Reval.

9.9.1919.

Colonel A.A.C.M.
C.E. British Military Miss

Kindral Laidonerile saadeti 9. septembril 1919 Inglise sõjaväelise missiooni poolt ärakiri kindral Goughi telegrammist. Selles öeldi: kindral Gough mõistab täiesti teie raskusi, kuid loodab, et võtate peagi kokku oma väed osavõtuks üldpealetungist, nagu varem kokku lepitud. Palun pidage selles küsimuses kontakti Briti missiooniga Riias.

Name: _____ Rank: _____ Address: _____ Date: _____	Name: <i>British Military</i> Address: _____ Col. <i>Herapath</i>
Subject: _____ Remarks: _____ Date: _____	Described subject: _____ Name: _____ Rank: _____ Address: _____

Palun teatata Kindral Goughile et Eesti sõjaväes on igatpidi nõnda kavaldatud et tarvilisel korral prolatangi muut algata stop
Mulealu on kindel ja kui teatavad politõised tingimused saars läbi viia ja sõjaväestus tuleb võet viitumata operatiivoni algata
pmmt 9/9 1919
Kindral Lastonen

Laidoner vastas kindral Goughile omapoolse telegrammiga.

valitsusele, et nemad nõus on esialg-
seid rahuläbirääkimisi alustama, mitte
hiljem kui 25. oktoobril.

Oli see nüüd juba ausalt mõeldud
kavatsus?

Samahästi võinuks küsida: miks läbirääkimiste alguseks määrati 25. oktoober, aga mitte mõni teine varasem aeg?

Aga seepärast, et Pihkva all oli pealetung alanud 28. septembril. Viimaseks tähtajaks, mil Narva rindelt pidi algama rünnak Petrogradile, määrati 10. oktoober. Niisiis jäi 25. oktoobrini pool kuud aega, mis oli küllaldane, et jõuda otsusele, kas rahu-

kõnelusi üldse tarvis läheb. Polnud ju valitsejad ikka veel lootust kaotanud, et just nüüd variseb enamlus kokku.

Nõukogude valitsus nägi selle kahepaikse mängu läbi. Ta tegi ettepaneku asuda ühise laua taha juba 12. oktoobril. A. Piip, venitanud vastusega 14. oktoobrini («Üks asi oli selge — otsekohest vastust Tšitšerinile oli võimatu anda»), teatas lõpuks põiklevalt: «Meie informeerime teid tähtajast, millal Tartus alata rahukõnelusi.» Kindral Denikin oli jõudnud oma vägedega peaaegu et Moskva alla. 19. oktoobril oli Judenitš koos Inglise laevastiku ja Eesti vägedega Petrogradi lähisel.

Londoni «Times» kirjutas isegi, et «kindral Denikin on tunginud Petrogradi». Tsaarirubla ja «kerenskite» kurss tõusis 100 protsenti. Tallinnas Toompeal istuti otsekui sütel: kui võidavad Vene valged, tuuakse Eestimaale Vene kuberner, kui ei võida, siis... See oli midagi taolist mänguga: armastab... ei armasta...

«...kui Judenitš Tsarskoje Selo all oli (23. okt.), saatsin Tšitšerinile radio-(grammi), et määratud kuupäevaks, s. e. 25. oktoobriks, nagu kolme riigi välisministrid telegrafeerinud, ei suuda kahjuks rahukonverentsi kokku saada, sest et Lätil on Bermondi vägedega tegemist... Raske oli ütelda, mis kõigest sellest tuulepöörisest välja tuleb. Suurel määral tuli rajada samme oma alateadliku äratundmise peale, mis ütles, et lõplikuks võitjaks jääb Moskva.»

Niisiis, A. Piip väitis hiljem oma mälestustes, et tema «poliitiline instinkt» olevat talle dikteerinud rahuläbirääkimiste vajadust.

Igatahes Toompeal aeti 1919. a. oktoobris tüüpilist «igaks juhuks» poliitikat.

A. Piip kirjutab: «Niisiis tuli ühel ajal mitu rauda tules hoida: valgetega mitte tülli minna, punastega vahetada mitte rikkuda, samal ajal liitlaste poliitika arenemist teravalt silmas pida.» Arusaadav, miks radikaalne «The Nation» 1. novembrist 1919 kirjutas: «Esthonia, most enigmatic of little States, which coquets with both sides» («Eesti, kõige mõistatuslikum väikestest vabariikidest. kokoteerib mõlema poolega»).

KUIDAS AVANES UKS RAHUKÕNELUSTEKS?

Tähele pannes Vene kodusõja järgnevat arengut oleks tekkiv viivitus kergesti võinud saada Eestile saatuslikuks. Tuleb ju seejuures ka arvestada, et Asutava Kogu parem tiib eesotsas Maaliiduga oli rahutegemisele lõpuni risti vastu. 22. ja 23. novembril peeti Tallinnas suure saladuskatte all läbirääkimisi rahusõlmimise küsimuses, mille lõppedes Eesti valitsus Litvinovile teatas, et Eesti on nõus rahuläbirääkimisi alustama ka ilma Soome, Läti ja Leeduga hiljemalt 1. detsembril. Enne kui selle raske otsuseni jõuti, oli osutunud tarvilikuks vabariigi valitsuse vahetus. Et murda vastuseisu rahutegemise otsusele, astus Strandmani valitsus tagasi ja see asendati 19. novembril Jaan Tõnissoni poolt juhitud valitsusega

E. Uustalu

Viide parempoolsete vastuseisule Asutavas Kogus on küll ülearune. K. Pätsi maaliitlastel oli seal ainult 8 kohta. Isegi rahvaerakonnaga kokku ei moodustanud nad mingit tähelepanuväärset opositsioonijõudu otsuste tegemisel. Maaliitlaste väljaastumised rahualgatuste vastu rajanesid hoopis teistsugusele «seljatagusele», kui selleks oli parlamentaarne demokraatia ja nimelt — vägesid käsutavale ülemjuhatajale.

Kuid selleks ajaks olid ka arukamat poliitikat pooldavad jõud oma ettevõtmistes sihikindlamaks muutunud.

Meenutades Tartu rahu sõlmimise eellugusid, kirjutab Ed. Laaman, kuidas Petrogradi ründamise otsustavalt päevil kutsuti Mannerheim Helsingist Pariisi ning võeti vastu Clemenceau ja Fochi poolt. Talle kinnitati: Petrogradi saatus olevat nüüd Soome otsustada. Kuid mõned päevad hiljem andis välisminister Holsti ametliku vastuse: Soome valitsus ei pea vajalikuks sekunda interventsiooni, kuna sisepoliitiliste ja finantsiliste raskuste kõrval ei ole tagatist, et Vene valgete võidu puhul Soome iseseisvust tunnustatakse. Selle tunnustuse oli Soome saanud Nõukogude valitsuselt juba 1917. a. detsembris.

Soome äraütlemine tekitas valitsusriigikondades tugevaid kahtlusi ettevõtetud sõjakäigu õnnestumise suhtes. Ja A. Piip võtab igaks juhuks ette veel ühe maakuulamise. Inglise radikaalse ajakirjaniku Arthur Ransomi vahendusel, kellel aidati Eestist üle rindejoone minna. Piip kirjutab oma mälestustes, et Ransom tõi tagasi jõudes kaasa huvitavaid teateid. «Ta olevat kõnel-

nud Tšitšerini ja Litvinoviga ja isegi Leniniga meie rahupoliitikast. Moskva võimuhed oleval küll meie Pihkva konverentsi ette heitnud, et Bermonditi asi ju meisse ei puutunud, oleksime võinud oma rahuläbirääkimisi jätkata. Tol ajal tulnud ka minu radio-

(gramm), mis meie rahusoove mõjuvalt tõendanud. Sellepärast lasknud Litvinov lõpuks minule edasi ütelda, et ta on valmis tulema Tartu, vangide vahetamise üle vormiliselt läbi rääkima, kuid ainult sel tingimusel, kui seal saada ka arutada «enam tõsist asja» ning kõnelda konkreetset, mitte ainult üldisõnadest. Ilma et ma oleksin üksik-asju Vene seisukorra kohta Ransomilt pärinud ehk tema neid mulle jutustanud — ta oli ju teatud aumehelikkusega selles takistatud — sain siiski mulje, et Moskva mehed ennast ise õige tugevaks peavad, ja et Trotski lootnud Peterburi operatsiooni varsti likvideerida. See teade ütles vähemalt, et Moskva on paanikast kaugel, mis aga sõja ajal palju tähendab.

Endine tsaariarmee polkovnik Bulak-Balakhovits (pildil esireas vasakul) oli kindral Judenitši lähemaid abilisi. Ka kindral Laidoner hindas kõrgelt tema väe «vaprust» ning pidas seda «parimaks liitlaseks». Balakhovitsi kohta öeldi ka: «Kust Balakhovits läbi läheb, seal ei kasva enam rohigi!» Pärast Pihkva vallutamist võttis Balakhovits linna Eesti vägede käest enda käsutusse. Vene Loo-devalitsuse minister Gorn iseloomustas seda perioodi järgmiste sõnadega: «Poodi täpselt iga päev kesklinnas, kõigi silme all, laternapostide otsa.» Metsik arvete-õiendamine ning lakkamatud hukkamised, ilma kohtu ja juurdluseta laostasid kiiresti nii rinde kui ka lähema tagala. Eesti sõjaväe rindetsensorid kannavad ette, et kirjades rindelt kirjutatakse «Balakhovitsi südantvapistavaist metsikutest», kusjuures «ei saada aru, miks peab Eesti valitsus nende veretööde toimepanijat toetama» ja et «mobiliseeritud talupojad kardavad, et pärast Petrogradi vallutamist tehakse sedasama ka Eestis». Koostöö Balakhovitsiga soodustas suuresti sõjavastaste meeleolude kasvu Eesti sõjaväes.

Pildil: Bulak-Balakhovits ja Laidoner Pihkvas 1919. a. suvel.

Teatasin valitsusele, et mul on tekkinud otsus Litvinovi ettepanekuga nõustuda...»

A. Piibu poolt kujutatud «rahu-soove» tuleb seekord seletada siiski miski muuga, kui palja igatsusega lõpetada valitsuse pendeldamine. Põhjus, miks otsustati nõustuda kõnelustega, oli seesama, miks öeldi nendest ära kuu aega tagasi. See seisnes rindeuudistes. Pärast 20. oktoobrit oli Moskva alt hakanud kiiresti taganema kindral Denikini armee. 21. oktoobril asus Punaarmee pealetungile Petrogradi rindelt. «Suur sõjakaik punase pealinna peale» oli väldanud vaid kümme päeva ja jätkus nüüd teises suunas — tagasi Naroova poole! Novembri alguses muutus Eesti armee tagasitulek paaniliseks põgenemiseks, Judenitši Loodearmee oli aga purustatud.

Kuid ka mitte selles ei avaldunud veel olukorra kogu lootusetus. Kui olu- nuks väikseimgi võimalus, organiseerinuks antant ka kolmanda või neljanda sõjakäigu. Aga niisugust võimalust ilmselt polnud.

Valga Trükitööde Sõjakontrollpunktis ülema aruandes märgitakse sel ajal: «Sõdurite meeleolu on läinud nädala jooksul endiselt tõsine ja rõhutatud. Nagu 2., 6. ja 7. polgu kirjadest näha, ei soovi nemad enam punastega sõdida. Nii näituseks olla mõned 7. polgu roodud punased ilma püssipauguta läbi traataedade lasknud, nii et ainult partisaanide abil sai läbimurdmine likvideeritud. Mõned 7. polgu roodud ei kuulavat enam ülemuste käskusid ja on vastu hakanud. Keegi 7. polgu sõdur kirjutab ka, et kui valitsus sõda ei lõpetata, siis teevad nemad seda ise.»

Kokkuvõtte kümnetest ja kümnetest ettekannetest sõjaväe meeleolu kohta saab olla ainult ühesugune — eesti sõdurid olid 1919. aasta sügisel rõhuv- as enamuses Nõukogude-vastase interventsioonisõja vastu ja nõudsid rahu sõlmimist.

Kindralstaabi valitsuse teadetekogumise osakonda saabus üks sõdurite rahusoovist kõnelev teade teise järel. 8. novembril teatati teise diviisi sõdurite meeleolu kohta: «Viimaste nädalate pääletungimiste operatsioonid meie poolt on kõigis polkudes meelepaha sünnitanud.» 12. novembril teatati Narvast: «Meeleolu taganemise

General Judenitch and
General Laidoner

77

In view of new agreement between Russian North-Western Province and Estonia it is essential, in order to inform Russian & Estonian troops of the object for which they are fighting, to publish broadcast, in Russian & Estonian, a joint proclamation by the two governments stating:—

1. The Government of N.W. Russian Province, including the former district (Tyetsien) of Petrograd, Pskoff & Novgorod, has recognized the absolute independence of Estonia.
2. The Government of Estonia has promised to support the Government of the late Russian province immediately by armed force in order to free the districts of Petrograd, Pskoff & Novgorod from the Bolshevik tyranny, and to establish at Petrograd a democratic government which will respect the rights of Man, namely life, Personal Liberty and Personal Property.
3. The military command of the joint forces is stated jointly in General Judenitch's order, through whom the Allied and ~~Military Mission~~ ^{supplying} has been, and are continuing to supply the necessary warlike stores for the purposes above named.

F. Marsh
for Gen. Sir Hubert Gough
Chief of Allied Military Mission to
Finland, Baltic States, N.W. Russia.

Recd
Aug 9th 1919.

Kindral F. Marshi kirja algeksemplar, millest ära kirjad saadeti kindral Judenitšile ja kindral Laidonerile. Kirjas on öeldud, et silmas pidades uut kokkulepet Vene loodeprovintsi ja Eesti vahel, on tähtis avalikult levitada vene ja eesti keeles mõlema valitsuse ühist proklamatsiooni eesmärkide kohta, mille eest nad võitlevad. Kindral Marsh määratleb eesmärgid ise: vallutada Petrograd, Pihkva ja Novgorod, kehtestada Petrogradis niisugune valitsus, kes austab «elu, isiklikku vabadust ja eraomandit». Marsh laseb Vene Loodevalitsusel tunnustada Eesti iseseisvust ja määrab, et ühendatud vägede juhtimine on pandud (kes pani?) kindral Judenitšile ja Laidonerile.

Muide, kiri on kirjutatud veel enne Loodevalitsuse ametisse seadmist. Kuidas see sündis, sellest kirjutati omal ajal teoses «Eesti Vabadussõda» järgmist:

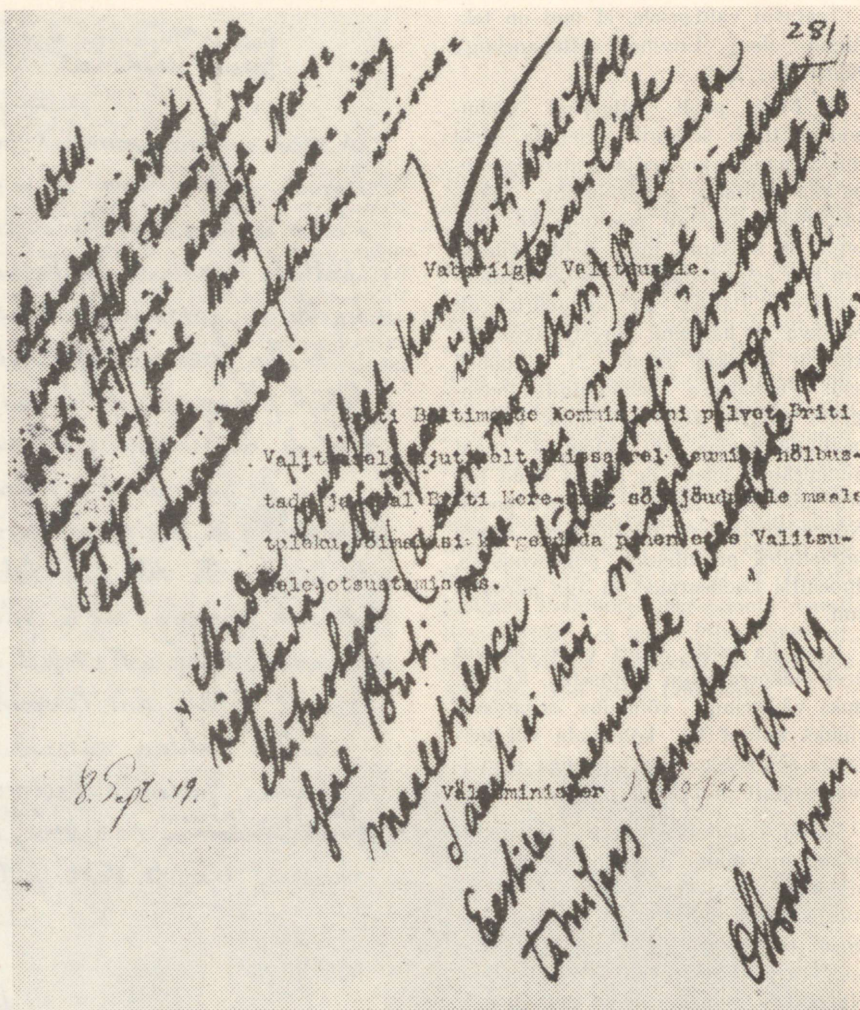
«10. augustil kindral F. Marsh kutsus enda juurde vene seltskonnategelased. Prantsuse, Inglise ja Ameerika missioonide esindajate juuresolekul teatas ta imestusest kangestunud venelaste järgmist: «Liitlased loevad tarvilikuks moodustada viivitamata Loode-Vene valitsus enne, kui lahkute toast. Praegu on kell 6.15; annan teile aega kuni kella 7.00-ni, millal siia ilmuvad Eesti valitsuse esindajad, et läbi rääkida uue, loodava valitsusega. Ei tee teie seda mitte, siis meie liitlased, jätame teid täielikult saatuse hooleks.»»

tõttu väga järsku muutunud. Mehed seletavad, et nad sõdida ei taha, vaid rahu soovivad.»

15. novembril teatas Tartu Sõjakontrollpunkti ülem: «Viimase nädala sees on meeleolu väerinnal kohutavalt langenud. Valitseb üleüldine rahulolematuus. Mehed tahavad veel nähtavasti suure vaevaga sõna kuulda. Kirjade üleüldine toon on mõru. Tüdimus sõjast on väga suur ja vaenuline meeleolu ohvitseride vastu kasvab. Kuna enne halb meeleolu peaaesjalikult 7. polgus valitses, on ta nüüd ka 8., 6., 5. ja 2. polgule külge hakanud. Nurisavad isegi soomusrongide mehed Bolovski all. Üleüldine kirjade toon on mõru. Põhjustest, mis meeleolu langes-
tanud, võiks nimetada: 1) talvise sõjakäigu algus — mehed tahavad koju; 2) elukalliduse tõusmine seljataga ja kitsik seisukord kodus; 3) vahekorra halvenemine lihtsõdurite ja ohvitseride vahel; 4) enamline propaganda: seletatakse, et ohvitserid ja kapitalistid ei taha rahu ja nende pärast peavad töölised kannatama; 5) abiandmine Põhja-Lääne armeele, mida terve sõjavägi vihkab — ei ole leidnud ühtegi sõna selle kaitseks, isegi Kuperjanovi partisanid mõistavad seda hukka; 6) õnnetu Marienhauseri operatsioon ja edasi-tagasi-liikumine Pihkva all; 7) Vene külade mahapõletamine Pihkva all, mis meie sõdurite peale väga raske mõju on jätnud; 8) Meie sõduritele on sõda oma mõtte kaotanud, sest nad usuvad kindlasti, et enamlased meiega rahu tahavad, aga et ohvitserid ja marodöörid ainult kunstlikult sõda pikendada...»

Kuu aega tagasi oli K. Pätsi ja J. Laidoneri tüüpi poliitikategelaste häälekandja «Maaliit» bravuurselt deklareerinud, et see pahe, mida enamuserakondade valitsus tahtis «oma poliitilises lapsikuses» korda saata — s.o. rahu otsida — nüüd eesti sõjameeste poolt veel parandada annab ning pealetung rindel aitab riiklikku elu päästa hukatusest, sest «ühiste jõudude ühiste hoopide all» on enamus selleks ajaks hävitatud, kui Eesti valitsus temaga rahutegemist jõuab alkatada... Kodanluse sõjakad liidrid kuulutasid, et sõjakäik on kooskõlas riigi ja rahva kõrgeimate huvidega!

See «poliitiliselt lapsikuks» nimetatud valitsus aga kogus nüüd julgust

Naissaare andmine Briti valitsuse käsutusse. Välisministri kiri vabariigi valitsusele ja peaminister O. Strandmani resolutsioon.

Vabariigi Valitsusele

Briti Baltimaade Komisjoni palvet Briti Valitsusele ajutiselt Naissaarel asu-
mist hõlbustada ja seal Briti Mere- ning sõjajõududele maale tuleku võimalusi
kerkendada panen ette Valitsusele otsustamiseks.

8. sept. 1919

Välisminister

Anda ajutiselt Kun. Briti Valitsuse käsutada Naissaar ühes tarviliste ehitus-
tega (accommodation) ja lubada seal Briti mere kui maaväe jõudude maale-
tuleku hõlbustusi ärakasutada. Saart ei või mingil tingimusel Eestile vaenuliste
väeosade mahutamiseks tarvitada.

9. IX 1919

O. Strandman

ja muutus ühel päeval nii julgeks, et keelas «Maaliidu» väljaandmise põhjendusega, et selle tegevus ohustab riigis rahu ja korda.

Niisuguseks väiteks oli tõsiseid põh-

jusi. Polnud kahtlust, et ainuüksi sõja jätkamisele õhutamise võis iga hetk plahvatuse esile kutsuda. Mõõt oli täis saanud ja Tallinna valitsus palus Litvinovit Tartusse läbirääkimistele.

KUIDAS JAAN TÕNISSON VÄLISPOLIITIKAT REVIDEERIS

Litvinov tuli 16. novembril Irboska all läbi rinde ning alates 17. novembrist toimusid Tartus läbirääkimised Eesti-Läti-Leedu ja N. Vene vahel pantvangide vahetamise üle. Eesti valitsus nõustus ka rahuläbirääkimisi alustama. Seejärel moodustatud Eesti rahudelegatsiooni esimeheks sai J. Poska ning liikmeteks kindralmajor J. Soots, J. Seljamaa, A. Piip ning M. Püümann. Rahukonverentsi esimene üldkoosolek leidis aset 5. detsembril.

E. Uustalu

Selle killuti kogutud sündmustepildi taga seisavad järgmised tõigad.

Alustame Litvinovi missioonist, mille oli ette valmistanud Inglise ajakirjanik Arthur Ransom.

Jah, üks populaarsemaid Nõukogude diplomaate Litvinov saabus 16. novembril koos saatjatega rindejoonele. Tema saatkonnas oli ka eestlane Umbria. Neid võtsid Pihkva kiviteel vastu Tallinna sõjaväevõimude ja välisministeeriumi esindajad.

Krasnaja Repka küla juures asetati saatkond kinnisesse sanitaarautosse, mille aknad olid paberiga kinni kleebitud. Irboska jaamast sõitis saatkond välja erarongiga. Kuni Petserini olid kupee aknad kaetud. Saatkond sõidab sõjaväelaste valve all. Sellekohase korralduse kohaselt ei lasta kedagi saatkonna jutule...

Selliselt kirjeldas «Vaba Maa» 17. novembril M. Litvinovi saabumist Eestisse. Ajakirjanikkude palve, kas või tunnistajate juuresolekul saatkonna liikmetega kõnelda, jäi tähele panemata.

Nii algasid kõnelused Litvinoviga. Osa võtsid välisministri kt. Piip, Asutava Kogu liige Maim ja teise diviisi staabiülem polkovnik Mutt. Kohal olid ka Läti ja Leedu esindajad.

Usna peatselt aga telegrafeeris A. Piip Tallinna peaministrile, välisministrile ja vägede ülemjuhatajale: «Erajutuajamisel ütles Litvinov, et sovjetid on valmis sõda lõpetama, iseseisvuse asjus varemalt meile teada antud alustele jäädes. Meie territooriumi nemad ei taha, kuid jätkavad sõda ainult sellepärast, et meie poolt Peterburi vastu operatsioon ette võetud... Rahuküsimuse üksikasju lähemalt ei puudutanud. Jäi mulje, et

enamlased kohe rahu tahaksid, mitte vaherahu.»

20. novembril sõitis M. Litvinov Tallinna. Sündmuste edasist käiku valgustab A. Piip järgnevalt: «Läbirääkimised kestsid kõige suurema saladuskatte all. Kuid Litvinovi mitmekordsed sõidud tema isoleeritud asukohast, praeguse klubi Centum'i ruumidest, tema juurde komandeeritud välisministri sekretäri V. Tomingas'e saatel ei jäänud muidugi saladuseks. Samuti ei olnud välisriikide esindajatel ja välisajakirjanikkudel raske aimata nende visiitide tõsist sihti; vaatamata meie eitamise peale, nähti Litvinovi viibimises siin eelläbirääkimisi rahuks. Paar päeva hiljem ilmuski Ameerika lehtedes telegramm, Eesti olla alanud Venega vaherahu üle läbirääkimisi, ning pealegi edukalt...

Litvinov arvas, et suusõnalise kokkuleppe peale olla raske rahvusvaheliselt midagi rajada, kuna neil usaldus meie vastu kadunud Judenitši Peterburi operatsiooni järel. Küll oleks ta valmis kirjalikku kokkulepet sõlmima, missuguse tema ettepaneku mina ka valitsusele 19. XI 1919 edasi andsin, kus aga uuesti ametisse astunud valitsus, ülemjuhatajaga ühel arvamisel olles, kirjalikku kokkulepet võimatuks pidas. Teatasin juba Tartus Litvinovile meie valitsuse seisukohta, mille peale vaatamata ta soovis küsimuse üle Tallinnas meie valitsusega läbi rääkida. Tallinna läbirääkimistel peaministri juures jäi mulje, et Litvinovil ülesandeks on sarnast kokkulepet saavutada, kusjuures vormi asjus leiti kesktee: kokkuleppe punktid formuleeritakse kirjalikult, kuid ta tuleb täitmisele alla kirjutamatult (Meie sõrendus. — Toim.). Meie lugesime ettepanekut Lit-

vinovi, aga mitte Eesti valitsuse omaks.»

Niisiis «uuesti ametisse astunud valitsus, ülemjuhatajaga ühel arvamisel olles», pidas ka seekord veel «kirjalikku kokkulepet võimatuks». Milline õieti oli Jaan Tõnissoni valitsuse poliitika rahu sõlmimise küsimuses?

Valitsuse deklaratsiooniga esines J. Tõnisson juba pärast kokkusaamist Litvinoviga ja vaherahu kokkuleppe faktilist saavutamist, mis pidi aga esialgu täitmisele võetama «allakirjutamatult» ja seda põhjusel, mida alljärgnevas loeme.

J. Tõnissoni poolt 21. novembril Asutavas Kogus ettekantud valitsuse deklaratsioonis märgiti välispoliitika kohta: «Kuid lõpmata sõda pidada, ilma et mingit sammu ei tehtaks rahu kättesaamiseks, ei või ka mitte vabariigi valitsuse siht ega püüe olla. Sellepärast on valitsuse tahtmine — tähele pannes rahva ja tema kaitseväärtust ja tarvidusi nende võitlusjõudu alal hoida ja võimalust mööda veel kasvatada, kuid ikka rahu kättesaamist silmas pidada ja mitte ühte juhtumist kasutamata jätta, mis meid rahu kättesaamisele lähemale viiks. Valitsus tahab loota, et meie aastase iseseisvuse ja kaitse sõja järel rahule palju lähemale oleme jõudnud ja et toodud vereohvrid meile kindla rahu pandiks on. Loomulik on, et selle juures valitsuse teguviisi tarvilikus kooskõlas saab olema liitriikide ja teiste riikide ja rahvaste omaga, kes meid seni meie iseseisvuse saavutamise ja enesekaitse töös toetanud ja toetada tahavad. Valitsus loodab, et tal korda läheb vahetada nende riikide ja rahvastega hea ja sõbraliku, hoida ja nende toetusel ligemale jõuda Eesti vabariigi vastuvõtmisele iseseisvate riikide perekonda.»

Niisiis arvestab J. Tõnisson mõningal määral eelmise valitsuse kogemusi ning jätab antandi kui ka K. Pätsi taoliste sõjahullude rahustamiseks rahuküsimuse võimalikult ebamääraseks. Kuid ta lubab rahva ja tema kaitseväärtuse soove tähele

panna, mitte jätta kasutamata ühtegi võimalust, mis rahule lähemale viiks. Ja muide — tähelepandav on, et J. Tõnisson oma deklaratsioonis Asutavale Kogule käimasolevat sõda nimetab mitte «vabadussõjaks», vaid kaitsesõjaks. «Kaitsesõda» tähendas aga, nagu eespool nägime, katteterminoloogiat kommunismivastaste sõjakäikude puhul.

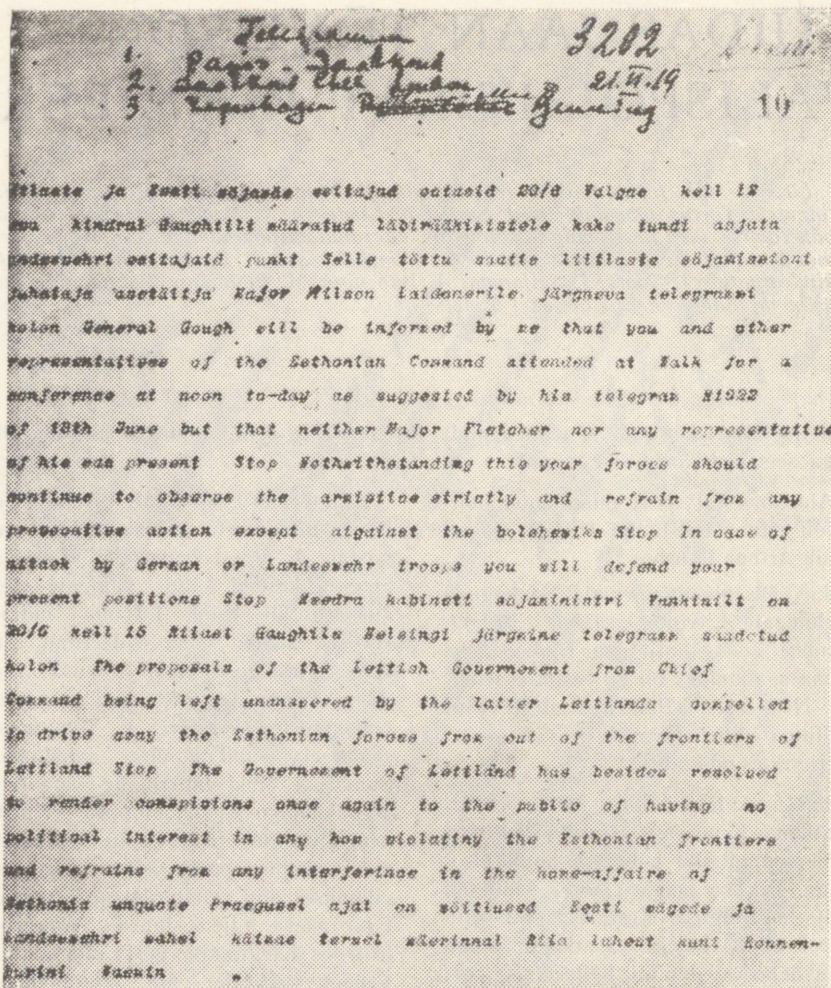
Valitsus oli aga sunnitud tegutsema uues suunas.

Esimesel tööpäeval 19. novembril võeti arutusele vahetõttu Vene valgekaartlastega ja otsustati: kuna Loode-Vene valitsus niihästi oma territooriumi kui ka sõjalise võimu on kaotanud, tema viibimine Eesti pinnal juba varem mittesoovitavaks on tunnistatud, siis tuleb Loode-Vene valitsusele soovitada oma tegevus Eesti vabariigi piirides likvideerida. Selline otsus poleks olnud mõeldav enne Judenitsi vägede hävitavat purustamist Punaarmee poolt.

19. novembril langetati Toompeal teinegi otsus, tõi, ikka veel laveerides. Kuid seegi otsus oli nüüd juba paratamatu ja ei sõltunud enam valitsuse vabast tahtest. Tartus Litvinoviga kõnelusi pidavale A. Piibule lasti teatada, et valitsus on valmis Nõukogude Venemaa valitsusega 1. detsembril läbirääkimisi vaherahu ja rahu üle algama. Välisministrile tehakse ülesandeks sellest Läti, Leedu ja Soome riikidele teada anda ja ühtlasi ka liitlasi informeerida. Ei peaks Läti, Leedu ja Soome ühinema, siis valitsus on valmis eraldi rahuläbirääkimisi pidama.

A. Piip meenutab huvitavat detaili valitsuse kõnesolevast istungist: «Eftepaneku tegin uuele valitsusele 19. novembril hilja õhtul, ja see jõudis Tallinna tema esimese istungi lõpuks. Valitsus oli arutanud juba rahuküsimust ning otsustanud jätkata ühist rahunõudmist, (Meie sõrendus. — Toim.), kuid minu teade muutis olukorda sedavõrd, et valitsus ülesti ülemjuhataja kabinetti kokku kutsuti.»

Millise informatsiooni A. Piip 19. novembri õhtul saatis?

Tähelepanuväärne teadaanne landesveeri sõja päevist, milles ilmneb eriti antandi missiooni käsutav toon. Inglisekeelses vahetekstis on öeldud, et kuigi major Fletcher ei ilmunud Valka vaherahukõnelustele, peavad Eesti väed hoiduma «igasugusest provokatsioonilisest tegevusest, välja arvatud bolševike vastus».

Teatavasti oli sel päeval Tartus lõppjärku jõudnud 10. novembril alanud järjekordne Balti riikide konverents. Arutati taas rahuläbirääkimiste alustamist ja töötati välja Nõukogude valitsusele esitatavaid «tingimusi». Kuid 19. novembriks oli selge, et teised Balti riigid ei ole nõus ühiste rahuläbirääkimistega lähemal ajal.

Kui Eesti valitsus 19. novembri õhtul sai informatsiooni Läti valitsuse keeldumise kohta niipea rahuläbirääkimisi alustamast, oldi sunnitud äsja tehtud

otsust muutma ja nõustuma ka separatsete läbirääkimistega. Nagu sündmuste edasine käik näitas, tuli peaminister J. Tõnissonil edaspidigi «käigu pealt» oma tõekspidamisi revideerida.

3. detsembril sõitsid kodanliku Eesti parlamentaärid Irboskast Pihkva maanteele vastu Nõukogude valitsuse rahusaatkonnale. Seda juhtisid Leonid Krassin ja Adolf Joffe — viimane tuntud juba Nõukogude-Saksa läbirääkimiste päevist Brest-Litovskis.

MIS MÄNGU MÄNGITI ÜHETEISTKÜMNENDAL TUNNIL?

Algusest peale sai aga selgeks, et venelastele on kõige tähtsam nn. garantii-küsimuste lahendamine. Selle all mõeldi Eesti kohustust keelata võõrastele vägede ja merejõududele oma territooriumi kasutamine. Et Eesti delegatsioon selle küsimuse kindlalt sidus kokkuleppe saavutamisele piiride küsimuses, siis tekkis läbirääkimistes kriis. Sel ajal oli venelaste suur pealetung Narva rindel juba puhkemas ning et ka konverentsilaua taga jäi eestlastele mulje, et vastaspool katsub venitada, siis otsustati selgitada, kuivõrd venelastel rahusõlmimisega üldse tõsi taga on. Selleks teatati 16. detsembril neile, et Eesti delegatsiooni usk rahu võimalustesse on kõikuma löönud, ning anti üle kirjalik ettepanek läbirääkimised 3. jaanuarini 1920 edasi lükata.

E. Uustalu

Kui palju silmakirjalikkust ja hämmastavat lahkuminekut tõelistest olukordadest. Seda isegi nendest, millest räägib Ed. Laaman oma raamatus «Eesti iseseisvuse sünd». Ometi on peetud seda Eesti kodanliku ajalookäsitluse pärliks. Pagulasajalookirjutaja tegutseb meetodil: mis ei mahu tema kontseptsiooni, jääb välja. Aga milline on tema kontseptsioon: rahu sõlmimine Nõukogude Venemaaga venis mitte Eesti, vaid vastaspoole süü tõttu. Seepärast ei sobi autori taotlustega ka Eesti tolleaegsete valitsevate ringkondade lõputu väljavingerdamine rahukõnelustest, mis avaldus nii tummas vaikimises Nõukogude Vene rahupakkumiste puhul, kõneluste korduvas edasilükkamises, «allakirjutamata» kokkuleppe fiktsioonides (nagu Litvini puhul), suurusjärgule viitavate «tingimuste» esitamisest. Ja kui nüüd pagulasajaloolane laseb Tartu rahukõnelusi katkestada Nõukogude poole vastuseisu tõttu piiriküsimustes ning «garantiide» nõudmise pärast, siis autor vaid kordab vana versiooni, milles valge tehti ühe suletõmbega mustaks: Nõukogude Venemaa keeldus vastu võtmast Eesti tingimusi ning seepärast oli «iseseisvus endiselt ohus».

Tegelikult taotles Nõukogude pool ainult garantiid sõja tegeliku lõpetamise kohta.

Vaatame, mida kirjutab Ed. Laaman rahukonverentsi nn. piiride lahingust.

«Eesti kava viis piiri ida poole Narva jõe Glubokoje ja Babino järve kaudu üle Jamburgi Peipsi järveni ja

Pihkva järvelt Velikaja jõe suudmeni...» Kaardile vaatamatagi on selge, et tegemist on Vene territooriumiga. Ed. Laaman jätkab: «Krassin luges Eesti kava vastuvõtmatuks, sest see olevat strateegiliselt agressiivne. Sakslasedki olevat olnud tagasihoidlikumad. Vene sõjaline ekspert Kostjajev põhjendas neid väiteid lähemalt: Eesti kaval puuduvat nii ajalooline kui ka etnograafiline alus. Isegi Rootsi 1617. a. piirides pole Eestimaa ulatunud Narva jõest kaugemale. Nüüd tahetavat aga sinna juurde liita põhilised vene maad, et Narva ees luua platsdarm Petrogradi peale tungimiseks...»

Kas nendes seisukohtades oli midagi valet?

Nõukogude poolel oli põhjust ettevaatlik olla juba seepärast, et Tallinnas ikka veel ei mõeldud «päriselt rahu» teha. Miks? Ka sellele küsimusele saame vastuse arhiivitoimikust. Enne aga tsiteerime Tallinna valitsuse ametlikku teadaannet rahuläbirääkimiste alustamise kohta. Selles märgitakse:

«Rahust kõneldes ei ole vabariigi valitsus mitte mõelnud niisugust seisukorda, et Eesti vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel maksma hakkaks harilik rahvusvaheline rahuvahekord. Rahu all, mida meie Nõukogude Venemaa valitsusega peame kätte püüdma, tuleb mõista kõigepealt sõjategevuse lõpetamist ja mõlema poole vahel niisuguse vahekorra loomist, kus sõjariistade abi enam tarvis ei ole, ilma et selle juures läbikäimise kohta Eesti vabariigi ja Nõukogude Venemaa va-

hel harilik rahukord maksma hakkaks. Selle poolest peavad mõlema maa vahel tarvitusele tulema needsamad põhjused ja seesama kord, mis saavad mõduandvaiks läbikäimise kohta liitriikide ja Nõukogude Venemaa vahel.»

Ja Toompeal peeti veel mõnda aega eeltoodust kangekaelselt kinni. 7. detsembril 1919 toimunud valitsuse koosoleku salajasest otsusest loeme: «Rahusaatkonna liikmete A. Piibu, J. Seljamaa ja M. Püümanni aruannet rahu läbirääkimiste kohta ära kuulates tunnistab vabariigi valitsus rahusaatkonna ülesandeks:

1) preliminääraru saavutada, mille juures tuleb püüda sõjategevuse lõpetamist kirjaliku kokkuleppe põhjal,

2) rahuläbirääkimistel Vene Nõukogude delegatsioonile tarbe korral seletada, et Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel harilik rahuvahekord diplomaatilise, konsulaar-, posti-telegraafilise, raudteelise, kaubanduslike jne. läbikäimisega mitte kohe ei saa maksma hakata, vaid ainult Eesti vabariigi valitsuse äranägemise järele sedavõrd maksma pannakse, kuidas vahekord Nõukogude Venemaa ja Liit- ning Ühendriikide vahel rahuvahekorra mõttes areneb.»

Samas otsustati, et kõik sõjaliste garantiide nõudmised, mis «Eesti vabariigi vahekorra liitriikidega raskendaksid, tuleb tagasi lükata».

Kuidas üldtoodust aru saada? Mida üldse taotleti: rahu või seda, et üks pool — Nõukogude Venemaa — loobuks sõjategevusest, kuna Eesti poolt mingeid garantiisid ei tule anda!

Pole kahtlust, et üheaegselt Tartu rahukõnelustega toimus veel midagi kulisid taga. Igatahes detsembri alguses alustasid meile juba tuttavad parempoolsed ringkonnad pöörast kampaaniat läbirääkimiste vastu ning sellega üheaegselt tuli tugev surve ka Lääne suurriikide poolt rahuläbirääkimiste nurjaajamiseks.

Millele «püha ristisõja» liit tookord oma lootused õieti rajas?

KAS IKKA VEEL TAHETI RAHU EEST PÄÄSEDA?

«...17. detsembri üldkoosolekul tegid venelased uue ettepaneku piiride küsimuses, mis juba oluliselt ligines hiljem kokkulepitule. Kuigi Poska ka selle ettepaneku puhul arvamist avaldas, et rahust ikkagi asja ei saa, sõitis ta koos dr. Püümanniga Tallinna, kus 20. detsembril aset leidis nõupidamine vabariigi valitsuse ja Asutava Kogu esindajatega. Sellel koosolekul langes otsus rahu kasuks, kuigi tolleks ajaks oli selgunud, et Eesti seisab täielikult isoleerituna. Et ses olukorras Eesti ei langenud paanilisse rahutegemise psühhoosi, tuleb arvatavasti pidada peamiselt kindral Laidoneri teeneks, kes temale esitatud otsese küsimuse peale oli vastanud, et «meie sõjaväe seisukord on raske, kuid parem pole ta ka itäl olnud, nõnda et sõjaväe seisukorra pärast võime kas rahu teha või tegemata jätta, nii nagu poliitika seda nõuab.»

E. Uustalu

Pagulasajalookirjutaja märgib, et neli päeva kestnud vaheaga (18.—21. det.) rahukonverentsi töös kasutati A. Piibu ja J. Sootsi sõiduks Riiga lätlastega läbirääkimiste pidamiseks. Muidugi, nad käisid sel ajal tõesti Riias, kuid arhiividokumentide järgi selgub, et just neil päevil rippus otsekui noatera kohal Soomelt oodatav vastus. Aga enne kui me selle süripriini jõuame, kinnitagem ka omalt poolt pagulasajalookirjutaja väidet, et «Eesti seisis täielikus isolatsioonis». Olgu selleks siinkohal tsiteeritud ja refereeritud järgmisi allikmaterjale.

20. novembril oli Koltšaki «valitsuse» välisminister saatnud Judenitšile telegrammi: «Minu palve peale telegrafeeris Prantsuse valitsus energilistes väljendustes oma esindajale Tallinnas edasiandmiseks Eesti võimudele, et peab lubamatuks Teie armee desarmeerimist tema ülemineku puhul Eestisse. Ühtlasi hoiatab Prantsuse valitsus eestlasi bolševikega rahu sõlmimise eest ja juhib tähelepanu eestlaste poolt esitatud neutraalse tsooni loomise palve vastuvõetamatusele. Saatkonna kaudu Londonis ma palusin Inglise valitsust desarmeerimise küsimuses Tallinnas samasugust arvamist avaldada. Prantsuse välisminister teatas mulle isiklikult, et Prantsusmaa koos Inglismaaga toetab meid varustusega igal juhul kuni tuleva aasta kevadeni. Teie armee üleviimist teisele rindele või Soome peetakse siin vaevalt teostatavaks.»

Lääne suurriikidelt saabuski terve laviin manitsusi, hoiatusi ja ähvardusi

Eesti valitsusele. Erilist aktiivsust näitas selles osas üles Prantsuse valitsus, kes 1919. aasta lõpul kujunes kõige aktiivsemaks Nõukogude-vastase interventsiooni organiseerijaks Baltimaades. 29. novembril said Eesti esindajad Pariisis Prantsuse Välisministeeriumilt kirja, milles märgiti: valitsus leiab, et Judenitši armee moodustab enesest veel tähtsa elemendi võitluses bolševike vastu ja et kõigi nende huvides, kes võitlevad Nõukogude valitsuse vastu, ei tohi alahinnata seda tegurit, mis võib omada tõsist tähtsust tulevastes lahingutes. Sellises olukorras Prantsuse valitsus jälgib suurima heakskiiduga kõiki Eesti valitsuse ja armee pingutusi, mis on ette võetud selle armee abistamiseks, ja oleks õnnelik, kui Eesti delegatsioon tutvustades seda seisukohta Eesti valitsusele, rõhutaks asjaolu, et on vaja anda võimalust ja abi Vene Loodearmee enese reorganiseerimiseks ja seadmiseks sellisesse olukorda, et oleks võimalik kõige lähemas tulevikus uuesti alustada tema poolt ette võetud võitlust.»

Just rahuläbirääkimiste avamise eel, 4. detsembril esitas Prantsuse kolonel Hurstel Tallinnas Eesti võimudele antandi kõrgema nõukogu (Conseil Suprême) järgmise märgukirja: «Conseil Suprême sai informeeritud Vene kindrali Judenitši armee raskest seisukorrast, kes vaenlase surve all oli sunnitud Eesti pinnale taganema ja keda ähvardab kokkuvarisemine, kui temale ta olemasolemiseks võimalust ei anta. Liit- ja Ühendriikide valitsused arutavad praegu abinõusid, mis

seisukorra parandamiseks tuleks tarvitusele võtta.» Selleks otstarbeks nõutakse Eesti valitsuselt, et see kohe tarvitusele korraldusi teeks, et Vene Loodearmee mitte ei lõpetaks kui Vene jõud, kes edaspidi võiks jätkata oma sõjalist tegevust Nõukogude sõjaväe vastu.»

Seekord oli tegemist väga kaaluka dokumendiga, kuna see ei peegeldanud enam üksnes Prantsuse valitsuse, vaid kogu antandi tahet.

«Prantslased katsuvad meie peale kõige suuremat survet avaldada,» kurdeti peaminister Tõnissoni ja välisminister Birgi poolt 5. detsembril Tartusse Eesti rahudelegatsioonile saadetud telegrammis. Samas märgitakse, et 4. detsembri õhtul toimus Tallinnas ülemjuhataja osavõtul erinõupidamine Judenitši armee edasise saatuse arutamiseks. «Jõudsime üksmeelsele otsusele, et meie oma vastuses senisele seisukohale jääme, kuid vastuse kuju tuleb nõnda valida, et meie vahekorda liitlastega mitte ära ei rikuks. Kahtlemata jääb ka valitsus sellele seisukohale. Sellejuures oleks aga tarvilik, et teie enamlastega läbirääkimisi alates endid mitte nii kaugele minevate seletustega rahu asjus ei kõidaks. Sest siis võidaks meile liitlaste poolt praegusel silmapilgul veel iseäranis raskusi sünnitada.»

Seega sai Eesti rahudelegatsioon Tartu konverentsi avapäeval selge korralduse rahu suhtes «mitte liiga kaugele minna».

Eesti esindaja Pariisis K. R. Pusta saatis pidevalt teateid Prantsuse valitsuse kategooriliselt eitava seisukoha suhtes rahu sõlmimise ja Judenitši armee desarmeerimise asjus. 13. detsembril teatas ta: «...see olevat kõige suurem eksisamm, mida meie võivat teha, Berthelot ähvardada koguni Eestimaa blokeerimisega.» Prantslaste abijuttude kohta ütles Pusta: «Mina usun nüüd, et Berthelot kas iseennast petab ehk mind petta tahtis.»

17. detsembril sai K. R. Pusta taas kärelda toonis koostatud Berthelot'

allkirja kandva noodi: «Prantsuse valitsus ei saa oma kategoorilisest vaatepunktist, mida ta juba mitu korda Eesti esindajale suusõnaliselt ette kandnud, loobuda; mingisugused läbirääkimised Eesti ja enamlaste vahel, mille järelduseks Nõukogude valitsuse tunnustamine oleks, ei ole kokkukõlas ega vasta mitte liitlaste abiandmise poliitikale.»

Inglise valitsusringkondade suhtumise kohta rahu sõlmimisse Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel saabus Tallinna üsna vastukäivaid teateid.

19. novembril teatas Kopvillem Londonist oma jutuaajamisest paari Inglise poliitikategelasega: «...Lloyd George'il on Vene küsimuses parlamendis rohkem tuge kui Churchillil. Lloyd George, lord Milner ja teised valitsuse aumehed oleks ammu juba näinud, et meie Venega rahu oleks teinud...»

1. detsembril informeeris Kopvillem Eesti Välisministeeriumi aga Inglise poliitikategelaste risti vastukäivatest seisukohtadest. Sir Samuel Hoare soovitanud sobitada kokkulepet Denikini-ga, «kuni see veel nõrk on, kuna kuue kuu pärast ei saaks nendelt enam häid tingimusi välja pigistada.»

J. Tõnisson rääkis Asutavas Kogus säärestest nõuandjatest: «Kes aga nüüd natukenegi poliitilist elu ja iseäranis diplomaatilist õhkkonda tunneb, see teab, et kusagilt... tuldaks ütlema: teie ärge tehke üht või teist! Oeldakse muidugi, et see on teie sisemine asi, tehke, mis tahate; muudkui sagedasti lisatakse juurde: «Tagajärjed langevad teie peale.»»

Rahu sõlmimise eest hoiatati Eesti valitsust ka Ameerika Ühendriikide ja Poola poolt. Näiteks teatas O. Kallas 27. detsembril Helsingist: «1) Soome asemik Varssavis Gyllenboghel teatab Soome Välisministeeriumile (soov on, et see ka eestlastele tuttavaks saaks): «Poola valitsus hoiatab Eestit tõsiselt bolševikkudega erirahu tegemast, kuna see Eestile enesele väga kardetav on. Poolal on praegu tehnilistel põhjustel võimatu Eestit aidata, aga niipea kui see võimalus avaneb, aitab Poola Eestit suure häämeelega.» (Nn. tehniline põhjus on vististi riiud leedulastega.)

2) Washingtonist kirjutab Soome poliitlik järgmist: sealne arvamine on, et kui eestlased rahu teevad, siis on nad otsas, tuleks blokaad, nälg jne. Paremini oleks, lasku nad fronti murda,

REVAL. 18th September 1919.

The Minister for Foreign Affairs.
Government of Estonia.
REVAL.

In conformity with your request, I have pleasure in repeating in writing the message communicated to you by me yesterday on behalf of His Britannic Majesty's Government.

His Britannic Majesty's Government requests that the Government of Estonia will take no action in the direction of peace with the Bolsheviks.

His Britannic Majesty's Government would deplore any such individual action and trusts that the Estonian Government will as heretofore conduct its foreign policy only as part of a plan concerted with the Allied Governments.

His Britannic Majesty's Government will however be happy to hear any suggestions which the Estonian Government may have to make on the present situation and will tender such advice as is in its power to offer.

K. Pini

Lieut. Colonel.
Deputy Commissioner.
British Commission for the Baltic Provinces.

Pirie Gordoni, Briti komisjoni ülema asetäitja Baltimaades, kiri Eesti välisministrile 18. sept. 1919, milles teatatakse, et «Tema Briti Majesteedi valitsus nõuab, et Eesti valitsus ei astuks samme rahu suunas bolševikega. Tema Briti Majesteedi valitsus kahetseks iga niisugust individuaalset üritust ja loodab, et Eesti valitsus juhib oma välispoliitikat nagu varemalt ainult kui osa liitlaste valitsustega kooskõlastatud plaanist.»

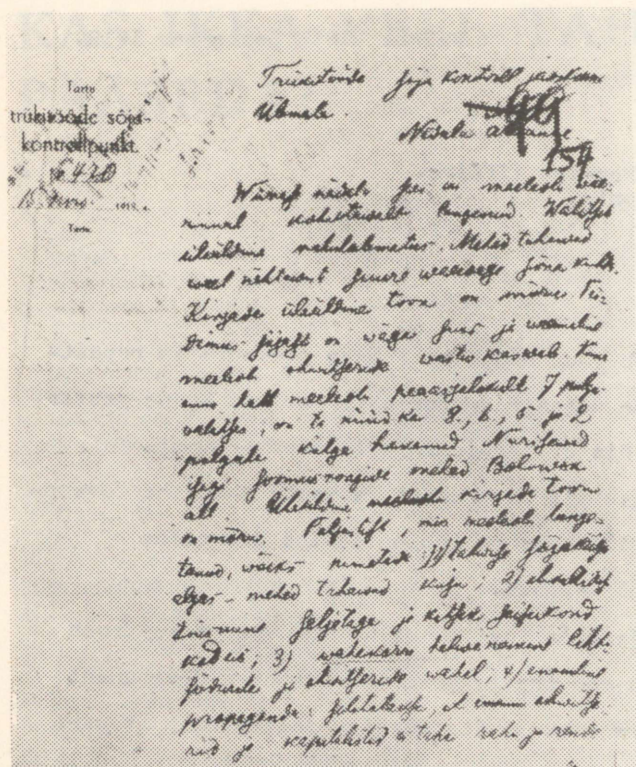
kuid ärgu tehku rahu; esimesel juhul võiks neile tulevikus abi tulla, teisel juhul ei tahaks nendega keegi enam tegemist teha.»

*

15. detsembril 1919 kell 17.45 telegrafeeris A. Piip Tartust välisminister A. Birgile: «Herra Poska palub järgmist teile edasi anda koolon tuletan

meelde et põhjanaabrile tuleks seletada H läbi et meie sunnitud oleme rahu tegema kui tema aktiivset osa edaspidises võitluses ei otsusta võtta.»

See mõnevõrra segane telegramm äratas tõsist huvi. Kas Eesti rahudelegatsiooni juhile J. Poskale tuli rahulepingule allakirjutamise kaheteistkümnendal tunnil äkki meelde, et rahu asemel võiks hoopis oodata Soome väge-

Üks tavalisi aruandeid, mida kindralstaabile saatis Trükitööde Sõjakontrollpunkt ehk tsensuur Tartust. 15. novembril teatati, et viimasel nädalal on meeleolu väerindel kohutavalt langenud ning valitseb üleüldine rahulolematumus. Sõna kuulatakse veel «suure vaevaga», sõjatüdimus on suur, vaenulikkus ohvitseride vastu kasvab. Loetletakse kuue sõraarse polgu numbreid ja märgitakse, et «nurisuvad isegi soomusrongide mehed Bolovski alla».

de aktiivset väljaastumist? Ja kes oli Helsingis salapärane H? Oli ju Eesti saadikuks Soomes Oskar Kallas!

Ammendava vastuse eeltoodud küsimustele leiame Eesti valitsusasutuste «täiesti salajastest» materjalidest. Selgub, et juba 10. detsembril andis salapärase H. (=A. Hanko, Eesti sõjamineister) Soome välisminister Rudolf Holstile vägagi kaaluka sisuga dokumendi. Selles kurdetakse kõigepealt, et Tartu läbirääkimistel Nõukogude delegatsioon soovib rahu, mitte vaherahu. Seepärast öeldigi soomlastele: «Eestil on seisukorrast väljapääsemiseks ainult kaks teed: enamlaste järele anda, või jälle kindlasti lahti ütleda läbirääkimistest ja sõda jätkata...

Sõja jätkamisel ei võiks Eesti enam kaitsetsõjaga leppida, sest et see maa liiga ära kurnab ja pikapeale ometi sunnib alla andma.» Siit tehti järeldus: kui tahetakse sõda enamlaste vastu jätkata, siis peab see jälle agressiivseks muutuma. Sellele teele võib aga Eesti ainult sel tingimusel asuda, kui ta tugevat toetust väljastpoolt leiab. Sõjalist abi peakski andma just Soome aktiivse sõjategevuse näol Petrogradi vastu. Edasi paljastab läkitus suurepäraselt Eesti sõjakamate ringkondade plaane: «Eestil ei ole sihiks ennast Vene asjadesse segada (!?), küll aga Peterburg ühes soomlastega ära võtta ja aidata seda siin loodavalt Vene valitsusel, kes kindlasti peaks Soomet ja

[illegible]

Anetria Road

Nimetatakse ka põhjusi: talvine sõjakäik, mehed tahavad koju, elukallidus tagalas, vahekorra halvenemine ohvitseridega, enamlaste propaganda, loodearmee abistamine, vene külade mahapõletamine, mis talupojast sõdurile eriti raskelt mõjunud, ja sõja mõtte kaotamine, sest sõdurid usuvad, et enamlased rahu tahavad, kuna «ohvitserid ja marodöörid ainult kunstlikult sõda pikendavad». Ohvitseride hulgas aga valitsevat «hirmus lakkumine».

Eestit tunnistama ja selleks ka liitlasi paluma, enamlaste vastu kaitsta. Nii-
sugune valitsus oleks Põhja-Lääne Ve-
nemaal võimalik. See ei tarvitse hirmu-
tada, et esimene katse nurja läks. Uus
valitsus tekiis Soome ja Eesti kaas-
abil. Kuidas need Vene valitsused —
enamlastel kaasa arvatud — hiljem
omaenese asju korraldavad, näitab
tulevik... Kui Peterburg ühes laiema
ümbrusega Soome ja Eesti käes, siis
võivad need riigid ka tulevaselt Vene-
maalt midagi nõuda.»

Ja lõpuks veel üks dokument, mis kannab daatumit «22. XII 1919» ja mille äärtele tehtud märkustest selgub, et selle sisu on tarvitatud läbirääkimisteks Soome parteijuhtide, ministrite

Holsti, Ehrströmi, Vennola ja presidendiga.

«Lugu on nõnda, et Eesti valitsus ei taha mingil tingimusel — seni kui vähegi võimalik — enamlastega rahu teha.» Ja samas: «Eesti on nii kaugele jõudnud, et ta oodata ei saa. Ta on Tartu läbirääkimisi nii palju venitanud, kui vähegi võimalik.» Taas tullakse välja ettepanekuga uueks sõjakäiguks Nõukogude Venemaa vastu: «Nüüd, kus meie väed alles täiesti korras ja võitluses karastatud, oleks naabrite kaastoetusel veel kerge enamlastele niisugust hoopki anda, et nad meid rahule jätaksid.»

Tekib paratamatult küsimus, kas säärase ettepanekute tegijad olid täie mõistuse juures? Pärast teist lüüasaamist polnud ju Eestis enam sõjalist jõudu, mida oleks saadud kasutada sääraseks operatsiooniks nagu kolmas sõjakäik Petrogradi vastu. Kes oli nende plaanide autor? Kas valitsus tervikuna või selles esindatud mõned ringkonnad? Kuid läkituse tekstist võib välja lugeda parempoolsete poliitikute ja kõrgema ohvitserkonna mõtte-laadi: Nõukogude valitsuse rahusoovi hädaohuna kujutamist, aferistlikku lähenemist sõjapidamise võimalustele. Ja ka nii tuntud üliagarust liitriikide ebareaalsete tahtmiste täitmisel.

Tegelikult ei saavutanud aga A. Hanko «missioon» midagi. Lõpuks, nagu selgub O. Kalda telegrammist 24. detsembrist, andis Soome president sellele provokatsioonilisele ettepanekule eitava vastuse.

Prantsuse Välisministeeriumi peasekretär P. Berthelot (paremal) koos A. Briand'iga banketil. Berthelot oli kõrgeimal valitsuse redelipulgal seisja, kellega Eesti esindajale Pariisis oli võimaldatud vahetu kontakt. E. Laaman kirjutas K. Pusta ja Berthelot' kõnelusest 28. novembril 1919.

Berthelot ütles Pustale kaunis järsult: «Ma ei saa muud, kui korrata, mis varemini teile olen öelnud, et kokku leppides enamlastega, riskite kaotada liitriikide sõpruse ja teie kohta võidakse kehtima panna neidsamu majanduslikke surveabinõusid, mis enamiku Venemaa kohta käivad.»

Pusta: «Esiailgu Eesti ei kõnele enamlastega Entente'ist, vaid sõjariistade rahust. Ta ei tahtvat uskuda, et liitriigid julgeksid väikese Eesti vastu tarvitada surveabinõusid ainult seepärast, et ta liitriikide nõrga toetuse süü läbi enam ei jaksa suure Venemaa vastu võidelda. Kuna teie isegi ei tea, mis teie poliitika Venemaa ja eriti Eesti küsimuses saab olema, — kuidas tahate, et Eesti jätkaks võitlust, teadmata, mille eest? Ega te ometi nõua, et me üksi ajaksime enamlased Venemaalt välja?»

Berthelot: «Mu sõnad võivad tunduda külmad ja kalgid, kuid te küsisite otsekohele, ja ma pidasin oma kohuseks niisama otsekohele ja ausalt teile öelda oma arvamust. Liitriikide poliitika Vene küsimuses ei olnud seni küllalt kindel, — teil on õigus... Meie plaan on teid kõiki lepitada, kes enamluse vastu võitlete. Kui see toimunud, teeme kõik, et teid krediitidega ja sõjavarustusega kõven-dada.»

KUIDAS SÜNDIS SEE, MIS PIDANUKS AMMU TOIMUMA?

Rahukonverentsi 13. koosolek 22. detsembril ardis piiriküsimuse delegatsioonijuhitdest koostatud kahemehekomisjoni ning komisjonides jätkus ka kõigi teiste küsimuste arutamine. Tolleaegset meeleolu iseloomustab samal päeval peaminister Tõnissonilt Eesti delegatsioonile saabunud telegramm, milles frondi raske seisukorra pärast soovi avaldati, et rahu jõuluks alla kirjutataks. Jaan Tõnisson oli nimelt kahel eelneval päeval isiklikult külastanud Narva rinnet. Sellel telegrammil ei olnud läbirääkimiste käigule siiski suuremat mõju. Kindral Soots tähendas selle kohta, et telegrammil oleks olnud suurem väärtus, kui allakirjutaja oleks olnud kindral Tõnisson

E. Uustalu

Kas ei olnudki sõjaväelased selleks määravaks jõuks, kes ka kogu 1919. a. vältel «tegid poliitikat» Eestis ja kelle tahtest sõltus sõda ja rahu rahvastele? Pagulasajalookirjutaja tahab seda rõhutada oma viimastes ridadeski: mitte rahvaerakonna liider Jaan Tõnisson, rahva hulgas Koodi-Jaaniks kutsutu, ei pidanud poliitikat määratlema, vaid Narva rinde ülem A. Tõnisson. Narva rinne oli aga, nagu teada, lähtepositsiooniks sõjakäikudele Petrogradi peale.

Nimetatud küsimus seisis varjuna Tartu rahukonverentsi ees. Ed. Laaman meenutab seda oma raamatus järgmiselt. Nõukogude delegatsiooni juhiks saanud A. Joffe teatanud Eesti delegatsioonile avameelselt: kuna Eesti polevat vastu võtnud septembris Pihkvas pakutud vaherahu ja selle asemel läinud antandi määramisel koos Jude-nitšiga pealetungile, siis on Nõukogude Venemaal õigus nõuda, et rahuläbirääkimised ei jätkaks Judenitšile võimalust Eesti territooriumilt ette võtta uut pealetungi. Meenutagem, et see oli toimunud kahel korral — mais ja oktoobris ja antandi Conseil Suprême unistas selle kordumisest veel detsembris Tartu rahukonverentsi ajal. See polnud mitte Eesti-Vene vahekorra küsimus, vaid osa Eesti vägede rakendamisest Vene kodusõjas ja antandi intervent-sioonis. Eesti delegatsioon oli aga loobunud tagatiste andmisest, sest Partei nõudis Judenitši armee elluäratamist ja käimas oli pinnasondeerimine Soomes. Kuivõrd ka Eesti piiripretensioonid olid seletatavad ründesõjaks positsiooniliste eeliste saamisega, andis Punaarmee rindel veel ühe hoiatava

löögi ning paiskas kindral Tõnissoni juhitava rinde Narva jõe jõe-nele. Poliitiline olukord Toompea võimuringkondades muutus veelgi segasemaks. Oieti polnudki sel hetkel mingit konkreetset väljatöötatud poliitikat peale rahukõneluste venitamise taktika. Sõjaminister Hanko kauples Soomes. J. Soots soovitas rahukõnelusi katkestada, kuna nende jätkamine võivad põhjustada, et sõjavägi üldse keeldub

edasi sõdimast, kui ülemjuhatus peaks seda tahtma. A. Piip sõitis koos väikese saatjaskonnaga Riiga antandi sõjalise missiooni uue ülema kindral Niesseli juurde, kellest Ed. Laaman kirjutab: «Halva mulje jättis käskiv toon... Eraviisiliselt seletas Niessel hiljemini, et liitriigid võtvat niikuinii Baltimail veel Petrogradi operatsiooni ette ja Eesti saatusele olevat tähtis, kas ta seda toetab või mitte.» Kuid ühtlasi selgus ka, et see on vaid ilma loogikata ponnistamine. «Ameerika commanderilt kuuldi,» kirjutab Ed. Laaman, «et Ameerika välissekretär olevat seisukohale asunud, et väevõimuga enamlasti kukutada ei saa ning Ameerika esindajatel tulevat valvata, millal aeg kätte jõuab rahulikkude majanduslikkude abinõudega Venemaad normaalarõbastesse aidata.»

Pole kahtlust, et siin oli mõeldud mingisugust vormelit üleminekuks sõ-

Nõukogude Vene rahusaatkond konverentsimaja ees Tartus. Vasakult: asjadevalitseja Solts, ROSTA korrespondent Lekstov, saatkonna liikmed N. Klõško (sekretär), Semjakin, kindral Kostjajev, Joffe (saatkonna esimees), Benkendorf. Foto on tehtud 1. veebruaril 1920.

jaliselt interventsioonilt majanduslikule, mille edu olnuks niisama kaheldav kui katsed Nõukogude Venemaal sõjaga murda.

Tegelikult sündis otsus vahekorra sõlmimise kohta ootamatult ja äkki.

Sel ajal kui sõjaminister Hanko ässitas soomlasi, lagunes Tartu saadetud Eesti delegatsioon ükshaaval laiali. Poska ise sõitis Tallinna, Piip aga Riiga. Milleks?

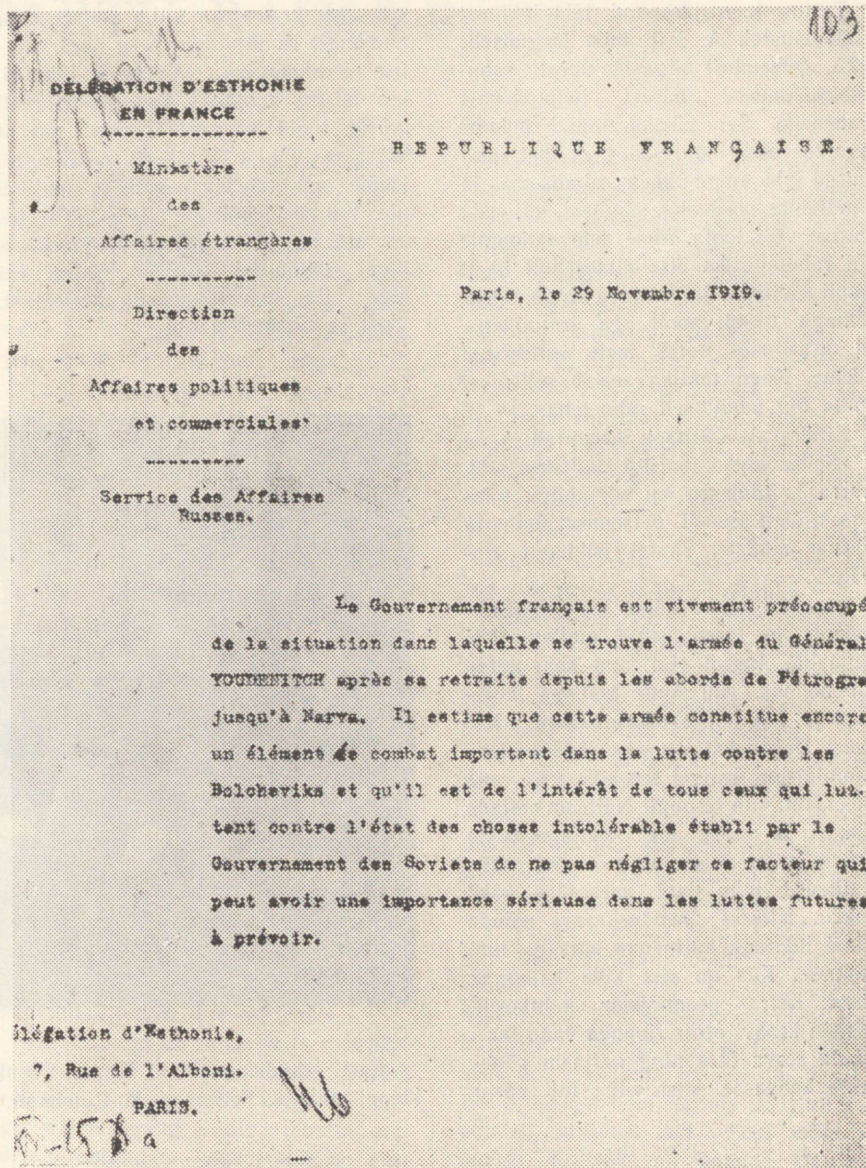
Anname taas sõna A Piibule: «Liitlaste seisukoha selgitamine rahu suhtes oli Riiga sõidu üheks peasihi, millest osa võtsid kindral Soots ja mina ühes välisminister Birgiga. Lootsime saada Niesseli komisjonilt mingit näpunäidet, kuid võrra meil tulevikus on loota liitlaste toetust sõja jätkamise korral või nende seisukohta sõja lõpetamise asjas, kuid seal jätkus endine jaanalinnutaktika. Niessel teatas, et temal polevat midagi ütelda peale selle, mis meil juba teada...»

Teist korda puutus Niesseliga kokku õhtul, kus Niessel vabamalt oma isiklikku seisukohta avaldas, et liitlased niikuinii Peterburi operatsiooni ette võtavad, selle operatsiooni baasiks võivad olla ainult Baltimaad ja mispärast see aktsioon siin ka ette võetakse, kas meie seda tahame või mitte. Muidugi, lisas ta juurde, olevat meie rahva saatusele tähtis, kas meie seda aktsiooni toetame või mitte...»

Konkreetselt ülevaate Riias toimunud nõupidamisest saame välisminister A. Birgi telegrammist Eesti rahudelegatsiooni esimehele Poskale ja peaminister Tõnissonile: «Elav ja terav jutujamine Niesseliga ei toonud midagi uut peale kinnituse, et uus operatsioon Peterburi vastu ette võetakse, kuid operatsiooni tähtaeg teadmata ja liitlaste aktiivse toetusega ei tule rehkendada... Ettevõtte ja Brisson ainult ähvardavad, et Judenitši armee hävitamine tähendab, et meie kõigi Conceil Suprême riikidega tülli läheme, mis meie iseseisvuse mittetunnustamist tooks.»

Kõigist kuuldust tegi A. Birk järelduse: «Nõnda siis oleme endiselt ilma toetuseta nii rahu kui sõjas küll liidulaste, küll ka naabrite poolt.»

Aga just samal ajal kui neid kõnelusi peeti ja «sõjapajasunat» puhuti, toimus Tallinnas äkiline pööre, kusjuures peaminister J. Tõnissonil tuli jälle end

Prantsuse Välisministeeriumi peasekretäri P. Berthelot' noot Eesti delegatsioonile Pariisis 29. novembrist 1919. Noodist ilmneb, et antant polnud ikka veel loobunud Venemaal nõukogude korra hävitamisest interventsiooni abil. Berthelot teatab, et Prantsuse valitsus on tõsiselt mures olukorra pärast, milles viibib kindral Judenitši armee pärast tema taandumist Petrogradi alt Narvani. Arvatakse, et see armee moodustab veel tähtsa elemendi võitluses bolševike vastu... tulevastes lahingutes! Tegelikult oli Judenitši loodearmee juba surmaaegoonias.

pea peale pöörata ja oma seisukohad risti vastupidiseks muuta.

Toimunud kirjutas «Vaba Maa» 17. juulil 1920. aastal:

«Tõnisson ajab peaministrina Tallinnas valitsuse, Asutava Kogu välisasjade ja riigikaitse komisjonide ühise koosoleku kokku, kus küsimus arutusele võetakse. Seal esineb Tõnisson, ette pannes enamlastega rahuläbirääkimisi katkestada. Poska aga kaitseb

ootamatult rahuläbirääkimiste jätkamist, mida Tõnisson tähele ei pane ja seletab, et ta Poskaga ühel arvamisega on, et läbirääkimisi tuleb lõpetada. Seal seletab aga Poska, et peaminister temast valesti aru saanud, et tema, Poska, just läbirääkimiste jätkamise, aga mitte lõpetamise poolt on. Tõnisson annab jahmatuna järgi ja seekord teha otsus, et tuleb edasi rahu poole tüürida.»

Tartus taas jätkunud läbirääkimisi iseloomustab A. Piip juba järgmiselt: «22. detsembril algasid uuesti rahuläbirääkimised pärast neljapäevast vaheaega. See pikaksveninud puhkus avaldas oma mõju selles, et läbirääkimised juba enam-vähem rahulisemas ja kindlamas meeleolus sündisid, kui seda varem võis loota. Meie delegatsioonile oli rahupoliitika ette dikteeritud ühelt poolt valitsuse ja Asutava Kogu seisukohaga, teiselt poolt aga äratundega, et praeguses sõjas meie isoleeritud oleme. Kogu taktika seisab selles, et mitte liig paaniliselt rahu teha...»

Kindral A. Tõnisson meenutab:

«Selleaegne Vabariigi Valitsuse juht, härra J. Tõnisson sai silmapilgu tähtsusest õieti aru. 21. detsembril ilmus ta mitme ministri saatel isiklikult rindele...»

Muud ei olnud näha, kui granaadi-
aukude ja ülespaisatud mullavirnade
rägastik. Augud olid kuni paar sülga
lähimõõdus. Tuli suure hoolega lavee-
rida ja ronida, et edasi pääseda. Kui
keset Dubrovkat asusime, küsis härra
peaminister: kaugel see küla veel on?
Seletasin: siin ta ongi! Näitasin majade
risude ja mulla alt väljapaistvate
palgi- ja latitsade ning õlesasi peale.
Valitsuse juht pani imestades käed
kokku. Kitsast ühenduskraavi mööda
edasi liikudes, sattusime korraga um-
mikusse. Kus on siis küla kaitsjad?
küsis härra peaminister kahtlaselt.
Tõstsin kraavi otsas rippuva vana teki-
rābala serva üles ning näitasin pime-
dasse koopasse, kust vilka tuli vastu

vilksatas ja soe aur välja voolas. Siin
nad ongi! Kuulipilduja pesa ühes vaja-
lise meeskonnaga... Valitsuse liikmed,
kes teistes kohtades kaitsepositsioonil
käisid, tegid Narvas järgmisel päeval
härra peaministrile üksikasjalise ette-
kande oma tähelepanekute ja muljete
üle. Valitsuse juht sai täpse pildi olu-
korra, milles kaitseväge sellel otsus-
taval silmapilgul elas ja võitles. Sai
õige pildi maakaitseväge meeleolust,
jõust ja puudustest.»

Nüüd lõpuks läkitas J. Tõnisson Tar-
tusse teate, et viibimata sõlmida vahe-
rahu. See toimus 31. detsembril 1919.

Kuigi rahulepingu sõlmimiseni jäi
veel veidi üle kuu aja ja selle kestel
võeti ette uusi aferistlikke samme rahu
nurjaajamiseks, oli eesti rahvale see
antandi poolt pealesunnitud raske sõda
lõppenud.

2. veebruaril 1920. aastal kell 02.00
Moskva aja järgi kirjutati rahulepin-
gule alla.

Eesti rahudelegatsioon Tartus. Vasakult: A. Piip, J. Soots, J. Poska (delegat-
siooni juht), J. Seljamaa, M. Püümann. Foto on tehtud 2. veebruaril 1920.

HINNANGUID TARTU RAHULE

«Täna saime teate Joffelt ja Gukovskilt, milles öeldakse: «Täna, 2. veebruaril, kell 2 öösel Moskva aja järgi kirjutati alla rahulepingule Venemaa ja Eesti vahel. Allakirjutamiseks saabus Tallinnast Eesti välisminister Birk.»

Seltsimehed, selle rahudokumendi tekst, mida on väga palju arutatud ja mis kujutab endast määratu suure tähtsusega dokumenti, on saadetud kulleriga, kes peab saabuma homme hommikul, kuid nüüd saime me täpse teksti telegraafi teel, ja juba homme jagatakse see laiali. Ta vaadatakse läbi ja ratifitseeritakse. See dokument on meile määratu suure tähtsusega. Venemaa rahulepingul Eestiga on hiiglasuur maailmaajalooline tähtsus...»

Sellise kõrge hinnangu rahulepingule Nõukogude Venemaa ja Eesti vahel andis V. I. Lenin aruandes Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu tööst Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee VII koosseisu esimesel istungjärgul 2. veebruaril 1920. aastal.

Kõnesolevas ettekandes analüüsis V. I. Lenin lähemalt mitmeid tegureid, mis viisid rahu sõlmimiseni, ja rõhutas: «...Entente koos Koltšaki, Ameerika, Inglismaa ja Prantsusmaa avaldasid kõik Eestile survet, et aga ei sõlmitaks rahu bolševikega, ja kuidas bolševikud, kes lubasid territoriaalseid järeleandmisi ja garanteerisid iseseisvuse, saavutasid selles võistluses võidu. Ma ütlen, et sellel võidul on hiiglasuur ajalooline tähtsus, sest see on saavutatud ilma vägivalla tarvita miseta, see võit saavutati ülemaailmse

imperialismi üle, võit, tänu millele bolševikud võidavad kogu maailma poolehoidu. See võit ei näita sugugi, et nüüd kohe sõlmitakse üldine rahu, kuid selle eest see võit näitab, et meie esindame maakera rahvastiku enamuse suhtes rahu huvisid imperialistlike sõjakiskjate vastu. Ja niisugune hinnang viis selleni, et kodanlik Eesti, olles kommunismi vastane, sõlmis meiega rahu. Kui meie, olles proletaarne organisatsioon, Nõukogude vabariik, sõlmisime rahu, tegutseme rahu vaimus kodanlike valitsuste suhtes, kes on suurte imperialismi magnaatide suhtes rõhutatud olukorras, siis tuleb siit teha järeldus, milliseks peab kujunema meie rahvusvaheline poliitika.

Meie seame endile praegu peaülesandeks: võita ekspluateerijad ja tõmmata enda poole need, kes kõiguvad, — see on ülemaailmne ülesanne. Kõikuvate hulka kuulubki terve rida kodanlikke riike, kes kui kodanlikud riigid meid vihkavad, teisest küljest aga, olles riikideks, keda rõhutakse, eelistavad meiega rahu. Sellega seletubki see rahu, mis sõlmiti Eestiga. Muidugi, see rahu on ainult esimene samm ja annab end tunda alles tulevikus, kuid et ta end tunda annab, see on fakt.»

Ka Nõukogude välisasjade rahvakomissar G. V. Tšitšerin andis Tartus sõlmitud rahulepingule kõrge hinnangu: «Meie leping Eestiga muutus, nii öelda, antandiga kokkuleppimise peaprooviks, muutus blokaadi läbimurdmise esimeseks kogemuseks ja kodanlike riikidega rahuliku kooselamise esimeseks eksperimendiks.»

Kõnes Ülevenemaalise Kesktäitevko-

mittee plenaaristungil 4. veebruaril 1920. aastal rõhutas G. V. Tšitšerin Tartu läbirääkimiste tähtsust Nõukogude Venemaa ja Lääne-Euroopa riikide vahekorra kujunemise seisukohalt: «Igal sõnal, mis öeldi Tartus, oli oma resonants Thamesi kaldal, ja nende läbirääkimiste ajal me rääkisime neist kontsessioonidest, mida võime anda välismaa kapitalistidele, ja laialdase kaubavahetuse võimalusest, tooraine saatmisest piiri taha, masinate hankimisest välismaalt. Kõik see viis selleni, et Tartu läbirääkimised mängisid märksa suuremat osa, kui see võis paista esimesel pilgul.»

Eestis kõlas Tartu rahulepingu hindamisel üsna vastakaid arvamusi. Mitmedki tuntud riigitegelased olid sunnitud positiivselt hindama Nõukogude valitsuse poliitikat Eesti suhtes.

O. Strandman märkis 10. veebruaril 1920 Asutavas Kogus: «Tuli ilmsiks, et enamlus ainuke poliitiline erakond Venemaal on, kes avalikult on julgenud tunnistada, et ta üksikutele rahvastele iseseisvust andma valmis on.»

J. Poska märkis samas: «Niipalju, kui meie seisukorda hinnata võime, ei olnud rahutegemine enamlastega ei ajaviitmine ega paberiraiskamine. Rahutegemise hindamise juures ei peaks seda ära unustama, et enamlased hakkasid meiega rahu tegema tol ajal, kui sõjalist tarvidust neil selleks mitte ei olnud: Koltšak oli löödud, Denikin oli peaaegu purustatud ja rahutegemise algul või rahutegemise ajal enamlastel suurt vastast, peale Denikini, kes oma viimaseid jõude koondas Krimmi poolsaarel, ei olnud.»

PALUME TUTVUDA!

1919. aasta olukordadega Eestis lähemaks tutvumiseks soovitame lugeda ka allnimetatud väljaandeid, mida on kasutatud eeltoodud märkmetes.

Awaloff, Im Kampf gegen den Bolschewismus. Glückstadt und Hamburg, 1925.

«Bulletin de l'Esthonie». 1919, nr. 6 (lk. 21—25), nr. 8 (lk. 29—36), nr. 9 (lk. 22—25).

The Bullitt Mission to Russia. Testimony before the Committee on Foreign Relations United States Senate of William C. Bullitt, New York, 1919.

Churchill, Winston. The World Crisis. The Aftermath, London, 1929 (lk. 24—25).

66th Congress. Ist Session, Senate Document nr. 105. The Baltic Provinces. The Report of the American Mission to Finland, Esthonia, Latvia and Lithuania on the Situation in the Baltic Provinces by Robert Hale, Washington, 1919.

Documents on British Foreign Policy 1919—1939. Edited by E. L. Woodward and Rohan Butler. First Series. 1919. London, His Majesty's Stationery Office, vol. I, II, 1948 (lk. 554, 558—559, 562—564, 699).

«Esthonian Naval Staff Bulletin» (Tallinn) nr. 38.

«Esthonian Review», (Tallinn) nr. 38.

Eesti Vabadussõda 1918—1920, Tallinn, 1939. II (vt. eriti lk. 140, 287—290, 298, 317, 400, 445, 452).

Foch, Maréchal, Mémoires pour Servir à l'Histoire de la Guerre de 1914—1918, Tome II, Paris, 1931 (lk. 295—300).

Goltz, Rüdiger Graf von der, Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, Leipzig, 1936.

Горн, Василий, Гражданская война на Северо-западе России, Berlin, 1923.

Graham, M. W. New Governments of Eastern Europe, London, 1928.

Кирдецов, У ворот Петрограда, Berlin, 1921.

E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünn, Tartu, 1936, (lk. 475—754). ja Konstantin Päts, Tartu 1940 (lk. 30, 143). Maanõukogu protokollid (näit. lk. 303, 343—346, 353—354).

Маргулис М. С. Год интервенции, Berlin, 1923.

Miller, David Hunter, My Diary at the Conference of Paris, with Documents, XVIII, (lk. 310—315) New York.

S. E. Morison, The Eastern Baltic (IV) («New Europe», vol. XII, nr. 152, lk. 203).

A. Piip, Tartu rahu. Kogumikus: Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt, II kd. Tallinn 1930.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. United States. Publications of the Department of State, United States Government Printing Office. The Paris Peace Conference 1919. Vol. III (lk. 479—480, 671—675, 772—779, 1041—1044); vol. IV (lk. 121—124, 315—316, 691, 693, 752—757, 762); vol. VIII (lk. 259, 261); vol. IX (lk. 389—390, 407—408 — Fochi kiri, 604—605); vol. X (lk. 173, 280); vol. XII (lk. 136—139, 141, 154—155, 162—167, 203, 207—213, 215, 220—224).

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. United States. Publications of the Department of State. United States Government Printing Office. 1918, Russia, vol. II (lk. 666, 815, 838—860); 1919, Russia (lk. 68—69, 699—702, 711, 742, 747).

Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, Paris, 1926.

A. Piip, Tormine aasta, Tartu, 1934 (lk. 347).

J. Poska, Päävaraamat Pariisi rahukonverentsilt, Tallinn, 1921.

«Revue Baltique», 1920, nr. 1 (lk. 22—23), nr. 3 (lk. 11).

J. Soots, Mälestused rahutegemisest ja Tartu Eesti-Vene konverentsilt, Tallinn, 1921.

F. Zitelman, Russland im Friedensvertrag von Versailles, Berlin 1920.

Die Tagebücher des Feldmarschalls Sir Henry Wilson, Stuttgart—Berlin—Leipzig, 1930 (ka Field-Marshal Sir Henry Wilson, His Life and Diaries by C. E. Calwell, vol. I, II London, 1927), (lk. 144—145).

A. Winnig, Am Ausgang der deutschen Ostpolitik. Persönliche Erlebnisse und Erinnerungen, Berlin, 1921.

*

Käesoleva väljaande koostamisel on kasutatud ajalooteadlase H. Arumäe käsikirjalisi ja prof. P. Viha-
lema trükis ilmunud uurimusi.

Fotokoopiaid dokumentidest on saadud Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikust Keskarhiivist.

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00544282 9